

PRISUTNOST DOSELJENIKA SA ISTOČNOJADRANSKE OBALE U
VENECIJI OD XIII. DO XVIII. STOLJEĆA

Lovorka Čoralić

Na osnovu arhivske građe iz venecijanskih arhiva autor prikazuje nazočnost hrvatskih iseljenika u Veneciji od XIV. do XVIII. stoljeća. Ukazano je na zanimanja, mjesta stanovanja, te svakodnevni život doseljenika promatran kroz privatnost, obitelj, rodbinske i prijateljske veze, kao i na ekonomske mogućnosti i oblike njihovog poslovanja.

Prisutnost doseljenika sa istočnojadranske obale u Veneciji pojava je, koja se, uzevši u obzir svu slojevitost veza kojom je ona uslovljena (geografsko jedinstvo istočne i zapadne jadranske obale, državna povezanost Dalmacije i Istre sa Mletačkom Republikom, trgovačko-prometne veze i razmjena, katolicizam kao podloga duhovne jedinstvenosti, bogatstvo kulturnih veza i prožimanja, itd.) može promatrati kroz vrijeme dugog trajanja povijesnog razvoja.

Prisutnost i djelovanje pojedinaca ili čitave zajednice povezane načelom istovjetnog podrijetla, te njihova uklopljenost u javni, ali i svakodnevni život u Veneciji zahtjeva sagledavanje više zasebnih problematskih cjelina koje se mogu istraživati i kao posebna istraživačka pitanja, ali koje tek u jedinstvenosti razmatranja omogućuju cjelovito sagledavanje navedene problematike:

- 1) Pojam prisutnosti izražen kao a) prisutnost pojedinca, obitelji ili zajedničkim interesima (zaposlenje, poduzetništvo) povezanih osoba b) zajednice kao organiziranog i institucionaliziranog oblika povezanosti pojedinaca koje veže jedinstvo podrijetla s obzirom na teritorij i državnu cjelinu iz koje dolaze (bratovština slavenskih doseljenika sa istočnojadranske obale pod nazivom sv. Juraj i Tripun);
- 2) Klasifikacija doseljenika s obzirom na a) državnu cjelinu iz koje dolaze, b) gradove i manja naselja unutar ovih država;
- 3) Mjesta prisutnosti doseljenika s obzirom na stanovanje, obavljanje svakodnevnih aktivnosti i okupljanje;
- 4) Oblici prisutnosti. Najsloženija i brojnošću podvrsta najistaknutija cjelina, koja sadrži brojne podskupine, od kojih su najvažnije a) ekonomski oblici prisutnosti (trgovina, obrt, pomorstvo, brodarstvo, državna služba), b) vojna služba, c) duhovna zvanja, d) ostala zanimanja;
- 5) Slojevitost prisutnosti:
 - I) slojevitost s obzirom na doprinos razvoju Venecije a) prisutnost i djelovanje pojedinaca uključenih u književni i umjetnički život b) prisutnost najvećeg dijela doseljenika uključenih u uobičajene djelatnosti i svakodnevni život.

II) slojevitost prema pripadnosti pojedinca određenom društvenom sloju:

- a) prisutnost članova plemićkih i građanskih obitelji: njihove ekonomske mogućnosti i oblici djelovanja, b) prisutnost doseljenika - pučana koji pripadaju nižem društvenom sloju i čije su ekonomske mogućnosti znatno manje.
- 6) Privatni život doseljenika: brak, obitelj, rodbinske veze, prijateljstva, poznanstva i druženja;
- 7) Institucije povezanosti, pomoći i okupljanja: bratovština sv. Jurja i Tripuna
- 8) Uključenost i prilagodbenost novoj sredini i istovremene veze sa starom domovinom kao oblik komunikacije između dvije jadranske obale.

Kako se iz uvoda može primjetiti, prisutnost doseljenika istočnojadranske obale u Veneciji tijekom proteklih stoljeća slojevita je pojava koja, ukoliko se želi prikazati u što više njezinih različitih oblika zahtijeva dugotrajno istraživanje. Tijekom istraživačkog rada u Veneciji nastojala sam uvidom u raznovrsne arhivske i bibliotečne fondove (Archivio di Stato di Venezia, Archivio Curia Patriarcale, Archivio di Scola Dalmata dei Ss. Giorgio e Trifone, biblioteke Marciana, Querini-Stampalia, Fondazione Giorgio Cini) koristiti onu građu kojom bi se razmatranje navedenih problematskih cjelina moglo što potpunije i raznovrsnije obuhvatiti. Budući da bi iscrpnije razmatranje svake od navedenih problematskih cjelina, koje, kako se iz navedenog može vidjeti, ujedno predstavljaju i samostalne istraživačke podskupine, iziskivalo opsegom znatno više prostora, smatrali smo shodnim odabrati temu koja će s obzirom na karakter građe moći objediniti, te barem u najopćenitijim crtama predstaviti prisustvo doseljenika istočnojadranske obale u Veneciji od XIV- XVIII stoljeća. S obzirom da je glavnina istraživanja bila usmjerena na istraživanje arhivskog materijala jedinstvenog porijekla (notarski spisi), najprikladnijim smo smatrali da u radu koristimo navedenu seriju. Stoga će serije notarskih spisa, napose oporuka i inventara koji se nalaze u Archivio di Stato di Venezia biti osnovna izvorna građa na kojoj je zasnovan ovaj rad.

Premda su i u talijanskoj i hrvatskoj historiografiji nastale mnoge sinteze i pojedinačni radovi u kojima se razmatra politička, upravna, ekonomska i kulturno-umjetnička povezanost Venecije i Dalmacije tijekom pola tisućljeća njihovog usporednog povijesnog razvoja, problem migracija i prisutstva doseljenika istočnojadranske obale u Veneciji tema je koju vrlo rijetko nalazimo kao zasebno obrađenu cjelinu. U hrvatskoj historiografiji tema prisutstva doseljenika s istočnojadranske obale u Veneciji nije obrađena sintetski, iako je u brojnim pojedinačnim radovima koji obrađuju različite aspekte državne, ekonomske i kulturne povezanosti između dvije jadranske obale moguće pronaći niz vrijednih podataka o različitim oblicima prisutnosti i djelovanja naših iseljenika u Veneciji tijekom prošlih stoljeća¹.

U talijanskoj historiografiji podatke o navedenoj problematici nalazimo u sintetskim djelima o kulturnoj povijesti Venecije, pri čemu se redovito radi o

¹ M. Šunjić, Prilozi za istoriju bosansko-venecijanskih odnosa 1420-1463, Historijski zbornik XIV, Zagreb 1961, str. 119-145; I. Mitić, Prilog proučavanju odnosa Dubrovnika i Venecije u XVII i XVIII stoljeću, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku vol. 13-14, Dubrovnik 1976, str. 117-141; B. Krekić, Un mercante e diplomatico da Dubrovnik (Ragusa) a Venezia nel Trecento, u: Italy and the Balkans in the late Middle Age, London 1980, str. 71-101; isti: Contributo allo studio degli schiavi levantini e balcanici a Venezia (1388-1398), o.c. str. 35-50; R. Čuk, Izvoz svile iz Dubrovnika u Veneciju u XIV veku, Istorijski časopis, knj. 28, Beograd 1981, str. 17-26; B. Hirabak, Regionalna i međunarodna trgovina Mlečana i Dubrovčana drvetom iz Senja (XIV- XVIII stoljeće), Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, vol. 24, Zagreb 1991, str. 57-107; J. Lučić, Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika i Venecije u XIII stoljeću, u: Dubrovačke teme, Zagreb 1991, str. 413-444; B. Krekić: Mlečani u Dubrovniku i Dubrovčani u Mlecima kao vlasnici nekretnina u XIV stoljeću, Anali Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku, sv. XXVIII, Dubrovnik 1990, str. 7-40; O navedenoj problematici, napose pomorsko-trgovačkim vezama dalmatinskih gradova sa Venecijom usporedi i brojne pojedinačne priloge J. Lučića i J. Lutića, te regeste dokumentata o hrvatskom pomorstvu u XVIII st. koje je pod naslovom »Regesti marittimi Croati« objavio N. Colak (Padova 1985).

sažetom prikazivanju prisutstva Slavena u Veneciji u sklopu širih razmatranja djelovanja stranaca iz ostalih balkanskih i južnoevropskih zemalja (Grci, Albanci itd.)². Najviše podataka o prisutnosti doseljenika sa područja mletačkog dominija na istočnoj obali Jadrana u Veneciji, napose u razdoblju XV-XVIII stoljeća nalazimo u sintezama i pojedinačnim radovima posvećenim osnivanju i djelovanju zajednice doseljenika s istočnojadranske obale u Veneciji pod nazivom Scola Dalmata Ss. Giorgio e Trifone³. Pored toga, istoimena publikacija ove zajednice redovito u svojim priložima donosi brojne podatke iz povijesti bratovštine, te prikazuje djelovanje njezinih istaknutih članova u Veneciji u prošlim stoljećima⁴.

Naposlijetku, za razliku od nevelikog broja priloga u kojima je zastupljena navedena problematika, znatno je bolje obrađen aspekt prisutnosti i djelovanja istaknutih umjetničkih stvaraoca (Andrija Schiavone, Matej Ponzoni-Pončun, Federiko Benković, Ivan Duknović, Petar Nakić), ali i manje značajnih umjetnika (napose staklarski majstori), te gotovo potpuno anonimnih književnih stvaralaca (tzv. Schiavoni u književnosti Venecije)⁵.

Prisutnost doseljenika sa istočnojadranske obale u Veneciji tijekom prošlih stoljeća može se s obzirom na intenzitet useljavanja, učestalost spominjanja i sveukupnu brojnost doseljenika u pojedinim razdobljima podijeliti na nekoliko perioda. U razdoblju XII-XIV stoljeća prisustvo naših doseljenika u Veneciji nije učestalo, te u notarskim knjigama tek iznimno nailazimo na pokojeg doseljenika slavenskog podrijetla, čija ekonomska aktivnost u pravilu nije značajna, a intenzitet veza sa ostalim doseljenicima istovjetnog podrijetla gotovo neznatan⁶. Početkom XV stoljeća intenzitet useljavanja stanovnika iz različitih dijelova istočnojadranske obale naglo raste, te u razdoblju posljednjih tridesetak godina XV stoljeća i napose prve polovice XVI stoljeća doživljava svoj vrhunac. Razloge ovako naglom, za doseljenike iz ostalih dijelova Evrope nezabilježnom useljavanju u Veneciju, potrebno je, između ostalog, prvenstveno tražiti u sve složenijoj političkoj situaciji na Balkanu. Balkanski prostor nalazi se tada u stalnoj opasnosti od turskog nadiranja

² G. Perocco-A. Salvadori, *Civiltà di Venezia*, vol. II, Venezia 1976 (III edizione), str. 741, 746-769, 771-772, 788-791; B. Tenenti, *Noli ragusei per Venezia nella seconda metà del Cinquecento*, Studi Veneziani, XVI, Firenze 1974, str. 227-242; A. Tenenti, *Sicurezza Genovesi e Ragusee per Venezia nel decennio 1563-1572*, Studi Veneziani, Nuova serie, vol. II, Pisa 1978, str. 211-224; G. Fedalto: *Stranieri a Venezia e a Padova, u: Storia della cultura Veneta*, III/1, Vicenza 1980, str. 522-523; *ib.*, *Stranieri a Venezia e a Padova 1570-1700*, o. c. IV/2, Vicenza 1984, str. 262. O prisustvu Slavena u Veneciji usporedi i rad: A. Cronia, *La conoscenza del Mondo Slavo in Italia*, Padova 1958, str. 63, 69.

³ O. Böhm, *L'Église St. Georges des Esclavons à Venise et les peintures de V. Carpaccio*, Florence, 1905; R. Palluchini-G. Perocco: *I teleri di Carpaccio nella Scuola di San Giorgio degli Schiavoni*, Venezia 1961; G. Perocco, *Carpaccio nella Scuola di San Giorgio degli Schiavoni*, Venezia 1964; M. Muraro, *Scuola Dalmata dei Ss. Giorgio e Trifone*, Venezia 1967; S. Gramigna-A. Perissa: *Scuole di arti, mestieri e devizione a Venezia*, Venezia 1981, str. 38-39. Usporedi i rad domaćeg historičara N. Lukovića: *Bratovština bokeljskih pomoraca sv. Dorda i Tripuna u Mlecima*, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, sv. VI, Kotor 1957, str. 33-43.

⁴ »Scuola Dalmata dei Ss. Giorgio e Trifone«, br. 1/1966- 24/1991.

⁵ O prisutnosti umjetnika istočnojadranske obale u Veneciji postoji niz sinteza i pojedinačnih djela. Usporedi samo: K. Prijatelj, *Federiko Benković*, Zagreb 1952; isti, *Andrija Medulić*, Split 1956; C. Fisković, *Hrvatski umjetnici u Mlecima*, *Mogućnosti III*, Split 1956, br. 1, str. 1-25; N. Božanić-Bezić, *Prilog poznavanju djelatnosti naših umjetnika u inostranstvu*, *Historijski pregled 10*, Zagreb 1964, str. 183-193; K. Prijatelj, *Matej Ponzoni-Pončun*, Split 1970; V. Han-L. Zecchin, *Presenze balcaniche a Murano e presenze muranesi nei Balcani*, »Balcanica« VI, Beograd 1975, str. 77-97; L. Zecchin, *Vetro i vetrari di Murano*, vol. I-III, Venezia 1987-1990; O prisutnosti »Schiavona« u talijanskoj književnosti usporedi sabrane priloge M. Zorića u »Italia e Slavia. Contributi sulle relazioni letterarie italojugoslave dall'Ariosto al D'Anunzio«, Padova 1989.

⁶ Malobrojni podaci o prisutnosti naših doseljenika u Veneciji u razdoblju XII-IV st. sadržani su u različitim objavljenim zbrkama izvora mletačke povijesti kao što su npr. Documenti per la storia della cultura in Venezia (ricercati da E. Bertanza), sv. I (Macstri, Scuola e scolari in Venezia fino al 1500), *Deputazione di storia patria*, serie I, vol. XII, Venezia 1907; F. Patetta-M. Chiaudano, *Documenti del commercio Veneziano nei secoli XI-XIII*, sv. I-II, Roma 1940. Usporedi i seriju dokumenata pod nazivom *Fonti per la storia di Venezia*, sez. I, Archivi pubblici; sez. II, Archivi ecclesiastici; sez. III, Archivi notarili; sez. IV, Archivi privati; sez. V, Fonti vari.

koje polagano, ali neumitno zauzima najveći dio do tada slobodnih zemalja ovog područja. Padom Bosne pod tursku vlast 1463. godine otvara se put za turski prodor u dubinu Hrvatske i u zaleđe Dalmacije, te stoga od druge polovine XV stoljeća na području mlletačkih posjeda u Dalmaciji bilježimo sve češće i opasnije prodore turske vojske. Padom velikog broja vojnih utvrda i gradova u zaleđu tijekom prve polovine XV stoljeća dalmatinski gradovi postaju neposredno ugroženi, a njihov je teritorij sv eden na uski obalno-otočki pojas sa otežanim uvjetima za trgovinu i prometno povezivanje sa ostalim dijelovima Balkana. Nastupa polagan, ali ipak primjetan proces ekonomskeg opadanja dalmatinskih gradova, čije se mnogi žitelji, pritisnuti stalnom ratnom opasnošću od turskih napada i sve većom ekonomskom ugroženošću odlučuju uputiti preko Jadrana i u talijanskim gradovima, napose Veneciji, potražiti bolje uvjete za svoju egzistenciju. Neki dolaze samo privremeno, obavljajući ovdje različite poduzetničke poslove (brodarstvo, trgovina), najčešće su bez obitelji i često se nakon nekog vremena vraćaju u domovinu. Veći dio doseljenika, napose onih skromnijih ekonomskih mogućnosti, svoju budućnost vidi u trajnom ostanku u gradu na Lagunama, te se ovdje stalno naseljavaju, sklapaju brakove i podižu obitelji, a svojim su poslovima isključivo vezani za Veneciju. Intenzitet njihova iseljavanja iz Dalmacije rasti će usporedno sa sve zaoštrenom situacijom u zemlji, te će stoga u razdoblju najjačih turskih prodora u Dalmaciji, useljavanja u Veneciju dostići svoj vrhunac. Na osnovu notarskih spisa (oporuke) moguće je približno izračunati postotni udio slavenskih doseljenika u Veneciji, što smo i pokušali učiniti za predjel Castello, u kojem je i prisutnost naših doseljenika bila najizrazitija. Prema uzorku 21-og obrađenog notara (ukupno 5269 oporuka) vidljivo je da slavenski doseljenici čine oko 1/10 stanovništva (661 oporuka ili 12,55%). Pošto smatramo da oni nisu svoje oporuke pisali češće od drugih stanovnika ovog predjela, mislimo da taj broj odražava i njihovu zastupljenost u ukupnom stanovništvu. Na žalost prvi popisi stanovništva predjela Castello potječu tek iz prve polovine XVI stoljeća (1540. godine), kada je u njemu živjelo 23611 stanovnika. Stoga smatramo da se broj slavenskih doseljenika u Castellu kretao između dvije i tri tisuće stanovnika (približno 10%).

Tijekom druge polovice XVI stoljeća intenzitet useljavanja ne raste, već se uglavnom održava na razini iz prve polovice istog stoljeća, da bi sa nastupanjem XVII stoljeća, kada se i u Dalmaciji situacija ponešto smiruje, intenzitet useljavanja smanjio. Tijekom XVII stoljeća proces doseljavanja žitelja sa istočnojadranske obale je konstantan, da bi se u XVIII stoljeću, napose u posljednjim desetljećima postojanja Mletačke Republike znatno smanjio. Dalmaciju tijekom ovog razdoblja više ne potresaju ratne nedaće, a turskim protjerivanjem stečena zemlja pruža mogućnosti za osiguravanje egzistencije najbrojnijem sloju stanovništva, koje je tijekom desetljeća ratnih sukoba i krize u ekonomskom razvoju Dalmacije predstavljalo najveći dio iseljenika. U razdoblju XVIII stoljeća bilježimo stoga pad doseljavanja žitelja nižeg društvenog statusa, dok istodobno raste učestalost prisutstva predstavnika bogatih građanskih obitelji koje svoj ekonomski procvat nalaze upravo u sve razgranatijem poslovanju sa gradovima zapadne obale Jadrana, prije svega sa Venecijom.

Pored oznake kraja ili grada iz kojeg doseljenik dolazi, a o čemu će više riječi biti u slijedećem poglavlju, jedan od najvažnijih indikatora njihova podrijetla je navođenje prezimena odnosno roda kojem u domovini pripada. Analizirajući prezimena koja zatičemo u različitim dokumentima možemo zapaziti prisutstvo članova kako poznatih plemićkih obitelji dalmatinskih

gradova (Hermolao sa Raba⁷, Detrico, Matafar, Grisogono i Posedarski iz Zadra⁸, Vrančić iz Šibenika⁹, Tartalja i Papali iz Splita¹⁰, Jakšić i Gazarović iz Hvara¹¹, Menčetić, Lukarević, Bunić, Gundulić, Gučetić i druge iz Dubrovnika¹²; Bolica, Bizanti i Buća iz Kotora¹³), tako i uglednih i imućnih građanskih obitelji (napose trgovačko-pomorske obitelji iz Kotora)¹⁴, kao i predstavnika privilegiranih općina Poljica (Jurjević) i Paštrovići¹⁵. U znatno većem broju se u Veneciju doseljavaju pripadnici srednje i niže imućnih slojeva - pučana, koji su u svojim matičnim gradovima najčešće bili uključeni u sitnotrgovačke, pomorske, obrtničke i težačke djelatnosti, te se stoga i u novoj sredini uključuju u zanimanja koja odgovaraju njihovom društvenom položaju i ranijoj djelatnosti. Među velikim brojem prezimena koja zatičemo možemo spomenuti zadarske pučane Kuzmić i Šiborović¹⁶; šibenske varošane Blagonić, Draganović, Cotić i Rosminović¹⁷; Trogirane Rudića i Perovića¹⁸; splitske obitelji Zanibatić, Maganić i Inković¹⁹; prezimena Bokanić, Klinović, Tomašić i Vušković sa Brača²⁰; Hvarane Botića i Skrivanića²¹; Stanića iz Korčule²², Mardešić i Usanić sa Visa²³, Grando sa poluotoka Pelješca, Živića iz Bara, Supovića iz Budve, Petrovića iz Dubrovnika²⁴, te Kotorane Druško, Krasović i Bašić²⁵. Sa Kvarnerskih otoka dolaze Susići (Lošinj), Makinići (Nerezine), Sladovići i Karsovići (Cres)²⁶, dok sa Krka potječu Draškovići i Tončići²⁷. Iz dalekog Beograda u Veneciju dolazi pravoslavni trgovac Nedeljko Janko²⁸; iz Bosne bilježimo prezime Redelović, dok iz ostalih hrvatskih zemalja dolaze Zagrebčanin Popović i stanovnica gradića Jastrebarsko Pončanić²⁹.

⁷ Archivio di Stato di Venezia (dalje ASV), Notarile Testamenti (dalje NT), busta 764, br. 255, god. 1500.

⁸ ASV, NT, b. 569, br. 147, god. 1609; b. 73, br. 10, god. 1729; b. 54, br. 3, god. 1425; b. 840, br. 147, god. 1577.

⁹ ASV, NT, b. 135, br. 19, god. 1616.

¹⁰ ASV, NT, b. 871, br. 97, god. 1669; b. 623, br. 9, god. 1672.

¹¹ ASV, NT, b. 127, br. 822, god. 1526; b. 764, br. 255, god. 1500.

¹² O ekonomskom djelovanju navedenih dubrovačkih plemićkih obitelji u Veneciji, napose o posjedovanju nekretnina (kuće) tijekom XIV stoljeća vidi iscrpnije u spomenutim radovima J. Lučića, Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika i Venecije u XIII stoljeću, str. 413-444; B. Krkića, Mlečani u Dubrovniku i Dubrovčani u Mlećima kao vlasnici nekretnina u XIV. stoljeću, str. 27-35.

¹³ ASV, NT, b. 123, br. 27, god. 1635; b. 212, br. 30, god. 1783; b. 280, br. 590, god. 1564.

¹⁴ Ana Maria relicta capitana Zuanne Caminarovich, ASV, NT, b. 2146, br. 45, god. 1794; Michael Usuanich dicto Bratine, NT, b. 1142, br. 81, god. 1795.

¹⁵ ASV, NT, b. 280, br. 508, god. 1539; b. 63, br. 50, god. 1539.

¹⁶ ASV, NT, b. 44, br. 296, god. 1543; b. 657, br. 226, god. 1549.

¹⁷ ASV, NT, b. 228, br. 169, god. 1625; b. 109, br. 141, god. 1695; b. 123, br. 37, god. 1646; b. 25, br. 68, god. 1706.

¹⁸ ASV, NT, b. 265, br. 166, god. 1682; b. 787, br. 54, god. 1634.

¹⁹ ASV, NT, b. 66, br. 270, god. 1487; b. 209, br. 211, god. 1538; b. 432, br. 167, god. 1646.

²⁰ ASV, NT, b. 63, br. 111, god. 1546; b. 221, br. 788, god. 1568; b. 1057, br. 74, god. 1629.

²¹ ASV, NT, b. 24, br. 505, god. 1715; b. 612, br. 420, god. 1733.

²² ASV, NT, b. 928, br. 216, god. 1599.

²³ ASV, NT, b. 23, br. 198, god. 1727; b. 612, br. 350, god. 1736.

²⁴ ASV, NT, 1020, br. 128, god. 1600; b. 810, br. 3, god. 1803; b. 578, br. 231, god. 1539; b. 393, br. 370, god. 1582.

²⁵ ASV, NT, b. 403, br. 357, god. 1601; b. 186, 264, 1673; b. 24, br. 1, god. 1693.

²⁶ ASV, NT, b. 209, br. 285, god. 1542; b. 884, br. 14, god. 1550; b. 991, br. 8, god. 1672; b. 214, br. 142, god. 1802.

²⁷ ASV, NT, b. 43, br. 200, god. 1534; b. 372, br. 35, god. 1550.

²⁸ ASV, NT, b. 433, br. 347, god. 1651.

²⁹ ASV, NT, b. 958, br. 176, god. 1503; b. 187, br. 466, god. 1679; b. 876, br. 597, god. 1480.

Dolazeći iz različitih dijelova istočnojadranske obale i unutrašnjosti ovi su se doseljenici ubrajali u jedinstvenu skupinu stanovnika istovjetne provenijencije, te se često, umjesto bilo kakve oznake mjesta podrijetla uz njihovo prezime navodi oznaka Schiavon, Schiavone, Sclavon ili Dalmata, koja nam je također značajan indikator da je doseljenik podrijetlom sa istočnojadranske obale³⁰.

Iako su prezimena doseljenika značajan indikator njihovog podrijetla, okolnost da se ona do sredine XVI stoljeća u izvorima bilježe vrlo rijetko, te da je identifikacija podrijetla doseljenika moguća samo uz pomoć oznake kraja ili grada iz kojeg dolazi, umnogome određuje važnost koju ovaj aspekt ima za poznavanje cjelokupne problematike. Uz ime doseljenika, napose ukoliko su porijeklom izvan Venecije, oznaku podrijetla zatičemo dvojako spomenutu. Prvi i znatno rjeđi oblik označavanja podrijetla je navođenje već spomenute općenite oznake (Schiavon, Dalmata) ili također uopćenite oznake kraja iz kojeg dolazi (de Dalmazia, Bossina, Zeta, Monte Negro, Sclavonia, Istria, itd)³¹.

Mnogo je određenija i za naše istraživanje sadržajna oznaka grada iz kojeg doseljenik dolazi. Ime grada katkada susrećemo i uz prezime oporučitelja, vrlo rijetko uz oznaku kraja iz kojega potječe, te najčešće samo uz ime doseljenika. Analizirajući notarske spise iz razdoblja XIII-XVIII st. možemo primjetiti da se učestalošću spominjanja u cjelokupnom razdoblju izdvajaju doseljenici iz južnodalmatinskih gradova Budve, Bara, Ulcinja i Herceg-Novog, pri čemu se Kotor i ostala manja trgovačko-pomorska naselja Bokokotorskog zaljeva (Prčanj, Dobrota, Risan, Perast) spominju daleko najučestalije³².

Doseljenici iz ostalih dijelova istočnojadranske obale i unutrašnjosti također su prisutni u svim promatranim razdobljima, ali je njihov broj nejednak i za neka područja u razdoblju od XVII-XVIII st. znatno opada. Tako se iz područja Dubrovačke Republike, poluotoka Pelješca i Neretvanske oblasti doseljenici učestalo spominju tijekom XV i u prvoj polovici XVI st., da bi u kasnijim stoljećima njihov broj znatno opao³³.

Doseljenici iz srednjodalmatinskih otoka prisutni su u svim razdobljima, pri čemu napose prednjače Bračani i Hvarani, te se katkada za njih navodi i naselje na otoku iz kojeg dolaze³⁴.

Gradovi srednje Dalmacije (Šibenik, Trogir, Split, Makarska, Omiš) uvijek su imali važnu ulogu u povezivanju dviju jadranskih obala, te su njihovi

³⁰ Margareta condam Zorzi Schiavon, NT, b. 206, br. 77, god. 1573; Catarina Schiavona relicta quondam Bartolomeo Schiavon, NT, b. 657, br. 167, god. 1546; Pietro Borovich di nation Dalmatina, NT, b. 831, str. 20v-23, god. 1692.

³¹ Npr., Rada de Zeta relicta Petri, NT, b. 960, br. 664, 1502. god.; Zanetus Pauli de Monte Negro, NT, b. 959, br. 395, 1505. god.; Anna relicta Radi de Bossina, NT, b. 38, br. 7, 1528. god.; Paula Dracha de Dalmatia, NT, b. 859, br. 649, 1623. god.; Lena de Catharo relicta Michaelis de Sclavonia, NT, b. 982, br. 26, 1498. god.; Anzolo de Istria, NT, b. 412, br. 23, 1537. god.

³² Npr., Marinus con. Nicolai de Antibarò, NT, b. 960, br. 542, 1540. god.; Helena con. Dominici Milinovichio de Budua, NT, b. 924, br. 18, 1473. god.; Andreas de Dulcigno, NT, b. 1084, br. 27, 1507. god.; Helena relicta Georgii de Castelnuovo, NT, b. 1084, br. 83, 1559. god.; Antonio condam Luca Brajscovič da Perasto, NT, b. 146, br. 36, 1784. god.; Elena condam Sergio da Catharo, NT, b. 91, br. 172, 1580. god.

³³ Npr., Leo condam Petri da Ragusio, NT, b. 71, br. 101, 1476. god.; Vincenzo Orebič condam Zuane da Sabbioncello, NT, b. 1131, br. 203, 1698. god.; Antonio de Narenta, NT, b. 988, br. 77, 1449. god.

³⁴ Marieta consorte Luca Solta, b. 578, br. 241, 1526; Anzola consorte Zuanne da Lastua, b. 176, br. 157, 1644. god.; Marcholina relicta Allegretto da Curzola, NT, b. 960, br. 576, 1508. god.; Michiel condam Luca Usnanič da Comisa, NT, b. 612, br. 420, 1736. god.; Helena condam Gerolimo da Lissa, NT, b. 186, br. 190, 1675. god.; Fantina condam Bartolomeo Stipcovič da Città Vecchia, NT, b. 205, br. 147, 1536. god.; Gabriel fu Lunardo de Cugnarichi da Brazza, NT, b. 125, br. 359, 1531. god.

sugrađani u Veneciji prisutni tijekom cjelokupnog razdoblja³⁵. Iz srednje Dalmacije vrijedi također spomenuti i prisustvo doseljenika iz poljičke općine, te gradova Skradina, Kaštel-Lukšića i Klisa³⁶.

Glavni grad Dalmacije Zadar također je često prisutan kao matično mjesto doseljenika, pri čemu se katkada stanovnici nekih sela i otoka zadarskog distrikta bilježe isključivo kao stanovnici tih mjesta, a ne kao Zadra³⁷.

Za razliku od Raba i Paga koji se spominju nešto rjeđe³⁸, doseljenici sa Kvarnerskih otoka, te gradova Senja, Rijčke i Karlobaga svojom su opsežnom trgovačko-pomorskom aktivnošću prisutni u Veneciji gotovo jednako učestalo kao i Bokeljani³⁹.

Iako iz istarskih gradova ne dolazi velik broj doseljenika primjetna je, napose tijekom XV i XVI st. zastupljenost nemalog broja gradova sa ovoga područja⁴⁰. Iz unutrašnjosti Slovenije također bilježimo pokojeg doseljenika, pri čemu se kao mjesto njihovog podrijetla uglavnom navodi Ljubljana⁴¹.

Premda je područje Hrvatske i Slavonije državno odvojeno od Dalmacije i Istre, veze između ovih prostora nikada se nisu prekidale, te će mnogi stanovnici ovih mjesta često biti spominjani kao stanovnici dalmatinskih gradova, a poneki će u potrazi za zaposlenjem krenuti i do same Venecije. Pored Zagrebčana, čije prisustvo u Veneciji bilježimo napose intenzivno tijekom XV st., u Veneciji bilježimo i doseljenike porijeklom iz Požege, Jastrebarskog, te Frankopanskog grada Modruša⁴².

Iako je Bosansko kraljevstvo ugašeno padom pod tursku vlast 1463. godine, mnogobrojni trgovci, obrtnici, ali i umjetnici, vojnici i svećenici su iz ovih krajeva dolazili u Dalmaciju. Odatle su, udruženi ponekad sa tamošnjim trgovcima i obrtnicima u različite »societas« ili, što je mnogo češće sasvim samostalno odlazili u grad na Lagunama. Doseljenici podrijetlom iz ovih krajeva rijetko se navode po svojim gradovima, te je za njih najčešći naziv »de Bossina«⁴³. Slično njima i doseljenici iz Crne Gore rijetko se navode po

³⁵ Antonio Paulovich condam Marco da Macarsca, b. 1, br. 49, 1746. god.; Jacobus Crisanich d'Almisa, NT, b. 209, br. 286, 1534. god.; Catarina condam Rado de Spalato, NT, b. 1084, br. 133, 1534. god.; Lena da Sebenico, NT, b. 408, br. 100, 1500. god.; Helena relicta Laurentio da Tragurio, NT, b. 959, br. 276, 1495. god.

³⁶ Gregorio Banovich da Castell Vitturi, b. 186, br. 248, 1680. god.; Marcus de Clissa, NT, b. 988, br. 33, 1453. god.; Zuanne Juricovich de Poglizza, NT, b. 432, br. 192, 1667. god.; Vitus de Scardona condam Petri, b. 826, br. 19, 1420. god.

³⁷ Isabeta uxor Mathei fu Iohannes de ladra, NT, b. 958, br. 229, 1500. god.; Milina fu Pauli Prasquich districtus Jadre, B. 968, br. 365, 1519. god.; Tomaso Stergacich fu Gregorio da Iso territorio di Zara, b. 507, br. 6, 1771. god.

³⁸ Luca de Arbe, NT, b. 507, br. 35, 1573. god.; Pietro Trasonico de Pago, NT, b. 359, br. 646, 1624. god.

³⁹ Maria relicta Iohannis da Cherso, NT, b. 960, br. 499, 1516. god.; frater Iohannes de Vegla, NT, b. 125, br. 417, 1549. god.; Helena fia Pietro da Segna, NT, b. 95, br. 195, 1548. god.; Madalena relicta Martin da Scrisa, NT, b. 884, br. 58, 1552. god.; Tomaso Sismanich da Lusin grande, NT, b. 991, br. 309, 1662. god.

⁴⁰ Andreas da Albona, NT, b. 377, br. 8, 1475. god.; Andrea fu Giacomo da Visinada de Istria, NT, b. 1183, br. 52, 1519. god.; Catarina condam Zorzi de Pinguente, NT, b. 37, br. 63, 1599. god.; Apolonia de Michael de Umago, NT, b. 530, br. 2, 1471. god.; Nicolosa condam Zuanne da Isola in Istria, b. 419, br. 662, 1562. god.; Andriana condam Baldisera da Capo d'Istria, NT, b. 278, br. 51, 1555. god.; Agatha da Pirano, NT, b. 672, br. 15, 1494. god.; Cecilia condam Nicolai da Rovigno, NT, b. 734, br. 96, 1493. god.; Isabetta uxor Zuanne Buchigna da Muia, NT, b. 1017, br. 288, 1559. god.; Bartolomea uxor Marci de Parenzo, NT, b. 829, br. 19, 1497. god.; Angela de Pola, NT, b. 829, br. 4, 1485. god.

⁴¹ Stephanus de Liubliana, b. 576, br. 489, 1442. god.; Franceschina condam Tiberio Schiavon, consorto Ambrosio de Celia de Carniol, b. 177, br. 454, 1639. god.

⁴² Gregorio da Zagabria, NT, b. 829, br. 66, 1471. god.; Clara condam Damiani Ponchanich de partibus Jastrebarscha, NT, b. 958, br. 176, 1503. god.; Žulian de Modrussa condam Radoslavi, NT, b. 752, br. 1, 1517. god.; Laurentius condam Nicolai da Possega, b. 826, br. 74, 1431. god.

⁴³ Greguol de Bossina condam Marco, NT, b. 984, br. 108, 1539. god.

naseljima iz kojih dolaze, te je za njih uobičajena oznaka »de Zeta« ili »de Monte Negro«⁴⁴.

Naposlijetku, iz područja Srbije, koja se tada većim dijelom nalazi u sklopu Turskog Carstva također bilježimo pokojeg doseljenika. Riječ je najčešće o trgovcima različite vjeroispovjesti i znatnih ekonomskih mogućnosti kojima je Venecija predstavljala samo jedan od brojnih punktova njihovog razgranatog trgovačkog poslovanja⁴⁵.

Zanimanje doseljenika slijedeći je, također ne manje važan podatak kojega u dokumentima nalazimo zabilježenog uz prezime odnosno oznaku grada ili kraja iz kojeg doseljenik potječe. Budući da je udio doseljenika u pojedinim zanimanjima nejednak, to smo analizu usmjerili na nekoliko skupina zanimanja objedinjenih zajedničkim djelatnostima.

U prvoj skupini zanimanja možemo izdvojiti trgovce različitog opsega i specifikacije, te tako u Veneciji zatičemo trgovce poljoprivrednim proizvodima (maslinovo ulje, vino, usoljeno meso, riba), drvnom građom, suknom, kožom i drugim proizvodima koji su se mahom dovozili sa istočnog Jadrana⁴⁶. Ova je skupina najmobilnija; njihov je domicilij i pored čestih putovanja najčešće njihova domovina, te je Venecija samo jedan od brojnih punktova njihovog poslovanja.

U drugu skupinu ubrajamo pomorska zanimanja koja su s obzirom na maritimni karakter i tradiciju ovih zanimanja u Dalmaciji i Istri napose često zastupljena među doseljenicima iz ovih krajeva. Bilježimo stoga brojne kapetane i padrone trgovačkih brodova, najčešće iz vodećih pomorskih središta istočnog Jadrana (Boka, Kvarner, srednjodalmatinski otoci)⁴⁷. Za razliku od njih, manje imućni i poslovno nesamostalniji, te stoga uz trajniji boravak u Veneciji više vezani su doseljenici zaposleni u pomoćnim zanimanjima (kormilari, veslači, ribari, mornari, izrađivači jedra)⁴⁸.

Treća, brojnošću zanimanja i učestalošću uključenosti doseljenika najveća skupina obuhvaća niz zanimanja pretežno obrtničkog karaktera. Riječ je o zanimanjima usmjerenim na razne građevinsko-tesarske poslove (zidari, kalafati, drvodjelci)⁴⁹; tekstilnu proizvodnju (suknari, bojadisari sukna, podstrigači, užari)⁵⁰; izradu obuće (obučari) i odjeće (krojači, krznari, izrađivači pokrivala)⁵¹; oružja (mačari, puškari)⁵², te razna druga obrtnička

⁴⁴ Rada filia Pauli da Zeta, NT, b. 66, br. 359, 1481. god.; Lena condam Michael de Monte Negro, NT, b. 63, br. 72, 1541. god.

⁴⁵ Allegretus de Belgrado quondam Martini, NT, b. 967, br. 24, 1508; Damianus de Novo Monte gondam Nicolai, b. 958, br. 221, 1496. god.; Nedelko Gianco mercante da Belgrado, b. 433, br. 347, 1651. god.

⁴⁶ Paulus de Radi de Antivari aromatarius, NT, b. 829, br. 105, 1505. god.; Damian de Nicolò Lovo da Catharo mercante, NT, b. 209, br. 153, 1556. god.; Alvisc da Brazza frutarol, NT, b. 908, br. 5, 1679. god.; Marieta relicta Georgii de Segna mercatoris saluminis, NT, b. 127, br. 674, 1526. god.

⁴⁷ Dominicus Martini de Rodinich de Cherso patronus navis, NT, b. 768, br. 123, 1555. god.; Ana Maria relicta capitano Zuanne Caminarovich, NT, b. 146, br. 45, 1794. god.; Nicolò Bocanich dalla Brazza patron del Vasello de Mattio Pinosich dalla Brazza, NT, b. 1057, br. 74, 1629. god.

⁴⁸ Menega velera, relicta Luce da Budua, b. 81, br. 815, 1546. god.; Lodovica uxor Marci de Crayna piscatoris, NT, b. 959, br. 458, 1496. god.; Sara uxor Donado da Zeta mariner, NT, b. 70, br. 206, 1557. god.; Marcholina relicta Allegreto da Curzola nochieris navis, NT, b. 960, br. 576, 1508. god.

⁴⁹ Stana relicta Radi de Catharo murari ad Arsenatus, NT, b. 543, br. 532, 1510. god.; Catarina relicta Simonis de Jadra marangonus Arsenalis Venetic, NT, b. 967, br. 104, 1516. god.

⁵⁰ Iohannes Grando de Ragusio textor pannorum, NT, b. 66, br. 195, 1496. god.; Stana uxor Petri da Spalato purgatoris pannorum, NT, b. 764, br. 241, 1500. god.; Damian de Monte Negro filacanevo, NT, b. 70, br. 76, 1556. god.; Georgius condam Natalis de Ragusio, tintoris syrici, NT, b. 959, br. 328, 1511. god.

⁵¹ Anna uxor Petri de Catharo caligari, b. 958, br. 13, 1510. god.; Zorzi da Budua zavater, NT, b. 186, br. 309, 1554; Iohannes condam Antonio de Stagno sartoris, NT, b. 987, br. 194, 1498. god.

⁵² Marinus condam Nicolai de Antybaro spatarius, NT, b. 960, br. 542, 1510. god.; Stana filia Nicolai da Ragusio schiopetarii, b. 858, br. 128, 1483. god.

zanimanja (brijači, svjećari, nosači, škrinjari, mesari, pekari, kuhari itd)⁵³. Unutar ove skupine napose vrijedi spomenuti učestalost prisustva zidara, kalafata i drvodjelaca koji svoju djelatnost najčešće vežu uz rad u mlatačkom Arsenalu⁵⁴, obnašajući pritom katkada istaknute funkcije (protomagister, proto)⁵⁵.

Znatno rjeđe susrećemo doseljenike uključene u državnu službu Republike, te je najčešće riječ o službi čuvara ili nadzornika različitih ureda ili zatvora, dok su službe pisara ili službenika vrlo rijetko zastupljene⁵⁶. Doseljenici su katkada bili uključeni i u vojnu službu Republike, napose u niža zvanja (galioti, topnici, obični vojnici, plaćenici)⁵⁷. Izvjesnu iznimku predstavljaju primjeri Martina pok. Jurja iz Zadra koji 1500. godine obnaša službu zapovjednika jedne galije, makarskog pukovnika Antonia Paulovića, admirala Andrije Sušića sa Cresa iz 1672., te napose kotorskog plemića i guvernadura Tripuna Bolice i njegovog sugrađanina i rodaka Franje koji nosi naslov »sargente general«⁵⁸.

Komunikacija i kretanje umjetnika i izmjena umjetničkih strujanja između istočne i zapadne obale Jadrana bile su izuzetno žive i oblicima umjetničkog izražaja razvijene tijekom cjelokupnog promatranog razdoblja. Mnogobrojni umjetnici najrazličitijeg profila (graditelji, slikari, kipari, klesari, zlatari, drvorezbari, minijaturisti, staklari) iz brojnih talijanskih gradova su zajedno sa domaćim umjetnicima sudjelovali u stvaranju i usavršavanju kulturne baštine gradova istočnojadranske obale. Povratan proces razmjene umjetnika, njihovog iskustva i stvaralačkog dostignuća nije, međutim, izostao, te stoga u Veneciji tijekom cjelokupnog razdoblja zatičemo brojne umjetnike porijeklom sa istočnojadranske obale. Mnogi od njih su se ovdje samo nakratko zadržavali učeći u radionicama već istaknutih majstora; dio njih je nakon izučavanja umjetničke vještine ostajao i neko vrijeme držao vlastitu radionicu, dok je najveći dio nakon nekog vremena odlazio u druge gradove. Poncki su, međutim, poput glasovitog muranskog staklara Jurja Ballarina iz Splita ili obitelji Dragan trajno ostajali u Veneciji, generacijama njegujući umjetničku vještinu i obogaćujući kulturnu baštinu Venecije⁵⁹. Pored spomenutih obitelji Ballarin i Dragan, te poznatih slikarskih umjetnika

53 Paula fu moier Vicenzo da Zara becher, NT, b. 252, br. 184, 1556. god.; Catarina relicta Gregorii de Tragurio scatolaro, NT, b. 66, br. 395, 1511. god.; Stefanus barberius de Ragusio, NT, b. 66, br. 369, 1492. god.; Lucas de Xagabria coquus, NT, b. 988, br. 5, 1485. god.; Giacomo Bulian fachin, NT, b. 991, br. 216, 1681. god.

54 O povijesti mlatačkog Arsenalu vidi u: R. Chirivi, L'Arsenale di Venezia, Venezia 1976; G. Bellavias, L'Arsenale di Venezia, Venezia 1983; U. Pizzarello, Pietre e legni dell'Arsenale di Venezia, Venezia 1983; E. Concina, L'Arsenale della Repubblica di Venezia, Milano 1984.

55 Marco condam Petri protho de calaphati di Arsenal, NT, b. 777, br. 318, 1538. god. U statutu (mariegola) bratovštine kalafata mlatačkog Arsenalu bilježimo kao njegove gaste 1557. god. Simuna sa Pelješca (Simone Sabbioncello) i Sebastijana Alvisi iz Ivara 1646. god. (B. Cecchetti, La mariegola di calafati dell'Arsenal di Venezia, Venezia 1882, str. 30). U istom svojstvu gaste 1646. god. bratovštine izrađivača vesala u Arsenalu (remeri) spominje se 1518. god. Nikola de Marchovuchio zvan de Andronichio (Le insegne delle Arti Veneziane al Museo Correr, Venezia, s. d. /katalog izložbe/, str. 64.)

56 Petrus de Antibaro officialis ad officium de nocte, NT, b. 960, br. 658, 1509. god.; Zanctus Pauli de Monte Negro mensuratoris ad salis, NT, b. 959, br. 395, 1505. god.; Lena moier condam Zorzi da Spalato fante della Iustitia Vecchia, NT, b. 984, br. 83, 1537. god.; Iohannes condam Petri de Jadra custos carcerum, NT, b. 988, str. 6-7, 1486. god.

57 Elena uxor Zuanne de Monte Negro bombardier, b. 279, br. 252, 1564. god.; Zuanne condam Polo Toncich da Veglia galeoto sopra la galea de Piero Capello, NT, b. 43, br. 200, 1534. god.; Zorzi Ostrich da Spalato soldato sopra la fusta, NT, b. 317, br. 52, 1666. god.

58 ASV, NT, b. 959, br. 482, 1500. god.; b. 991, br. 8, 1672. god.; B. 1, br. 49, 1746. god.; b. 123, br. 27, 1635. god.; b. 212, br. 30, 1783. god.

59 O obitelji staklarskih majstora Ballarin i Dragan vidi u: A. Gasparetto, Il vetro di Murano, Venezia 1958, str. 80, 89-90, 155, 171, 214-215; R. Barovier Mentasti, Il vetro veneziano, Milano 1982, str. 48, 50, 57, 67-68, 86-88, 90; L. Zecchin, Vetro e vetrai di Murano vol. I, Venezia 1987, str. 202-205; vol. II, 1989, str. 159-167; vol. III, 1990, str. 59-62, 203-204, 358-361.

Andrije Medulića, Federika Benkovića, Stjepana Crnote i Mateja Pončuna, graditelja Jurja Dalmatinca, Ivana Nakića Vujnovića, kipara Ivana Duknovića, graditelja orgulja Petra Nakića, te mnogih drugih umjetnika podrijetlom sa istočnojadranske obale čije je djelovanje u Veneciji zabilježeno i ocjenjeno u različitim monografijama i studijama, u gradu na Lagunama djelovao je čitav niz manje slavni umjetnika i majstora o čijem nam je životu i stvaranju sačuvan tek pokoji podatak. Većina ovih umjetnika i majstora spominje se tek u pokojem dokumentu, često samo kao učenici i suradnici u radionicama glasovitijih stvaralaca, a njihovi radovi uglavnom nisu sačuvani. Od graditelja, klesara i kipara spominju se tako u Veneciji Zadrani Antun Matin (1469. god.), Martin Bulićić (1444.) i Ivan, koji 1425. god. sa Markom iz Senja izrađuje ukrase na glasovitoj Contarinijevoj palači Ca d'oro⁶⁰. Oko 1421. god. u Mlecima je sa svojim učnikom Ratkom Iyančevićem iz Dubrovnika prisutan kiparski majstor Petar Pozdančić iz Šibenika, odakle dolaze i Mihovil Luke Schiavon (1524.) i protomajstor Gašpar Sabljčić (XVII st.)⁶¹. Sa otoka Brača u Veneciju u XVI st. odlazi kipar Pavao Gospodnetić, iz Splita potječu Ivan Primov (1496) i majstor Juraj (1494.), dok u XV st. ondje djeluje Niccolò dell'Arca podrijetlom iz Dubrovnika, kojemu se pripisuje izrada Jaslica od bojane terakote za crkvu s. Spirito dell'Isola (nije sačuvano)⁶². Iz Istre je u Mlecima u XV st. zabilježeno prisustvo Rovinjanina Ivana Martinova, obitelji kamenarskih majstora Dal Vescovo, Krste Bertova iz Poreča, te kipara Luke iz Isole⁶³. U radionici glasovitog mlatačkog slikara Paola Veneziana radi u XIV st. Nikola Ciprianov de Blondis iz Zadra, odakle potječe i Blaž Lukin koji je 1384. god. zabilježen kao učenik Jacobella di Bonomo⁶⁴.

Iz Splita je Petar pok. Franje Mrnavić (XVII st.)⁶⁵; sa Korčule potječe slikar Andrija Nikole (1582), dok je iz Dubrovnika u Veneciji tijekom XV-XVII st. prisutan veći broj slikarskih majstora, a za koje je karakteristično da su se u gradu na Lagunama zadržavali uglavnom tek kraće vrijeme⁶⁶. Pored glasovitog minijaturiste Jurja Klovića, koji je u Veneciji boravio vrlo kratko, ovdje djeluju i malo poznati majstori sitnoslikarstva Nikola de Dominis sa otoka Raba (XVI st.), te Dominik pok. Nikole iz Bara⁶⁷. Od rezbarskih umjetnika u Mlecima se spominju Šibenčanin Pavao Petrov (II polovina XV st.), Mihovil iz Kotora, Petar iz Budve, Petar Pavlov iz Bara, te Dubrovčanin Marko, svi iz XV st.⁶⁸. U Veneciji bilježimo i prisustvo zlatarskih majstora Michaela pok. Blaža i Luke Damjanova iz Kotora, Jakova iz Budve, Ivana i Jakova Pacine iz Zadra (XV st.), Paške Pribešina i Nikole Dabišinovića iz Dubrovnika (XV st.), te Ivana i Mihovila Zaranovića iz Splita⁶⁹. Krajem XVI st. u Veneciji je prisutan i poznati lijevač zvona Frano

⁶⁰ C. Fisković, Hrvatski umjetnici u Mlecima, str. 4-6, 10.

⁶¹ C. Fisković, nav. dj., str. 4, 7, 11.

⁶² C. Fisković, nav. dj. str. 6, 8, 11; o majstoru Niccolò dell'Arca vidi u C. Gnudi, Niccolò dell'Arca, Torino 1942; oporuka Ivana Primova: ASV, NT, b. 959, br. 293. 1500. god.

⁶³ C. Fisković, nav. dj. str. 10.

⁶⁴ C. Fisković, Zadarski sredovječni majstori, Split 1959, str. 93-94 (bilj. 522), K. Prijatelj, Bibliografski i biografski podaci o majstorima dalmatinske slikarske škole, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 17, Split 1968, str. 340-341; N. Klaić-I.Petricioli, Zadar u srednjem vijeku do 1409. god, Zadar 1976, str. 526.

⁶⁵ ASV, NT, b. 33, br. 449, 1623. god.

⁶⁶ Nikola Božidarević, Petar Fortis, Toma Perkoturović, Vlaho Držić, Petar Matejević Mattei (C. Fisković, nav. dj., str. 18- 22).

⁶⁷ ASV, NT, b. 11, br. 360, 1586. god; b. 1084, br. 216, 1515. god.

⁶⁸ C. Fisković, nav. dj., str. 16-17.

⁶⁹ ASV, NT, b. 71, br. 131, 1478. god.; b. 124, br. 137, 1538. god.; b. 958, br. 3, 1516. god.; b. 959, br. 481, 1512. god.; C. Fisković, nav. dj., str. 17.

Antica Lastovac, koji tada djeluje u radionici lijevača braće de Tonis⁷⁰. Naposlijetku vrijedi spomenuti i prisustvo nemalog broja staklarskim majstora na Muranu, koji su, kao i spomenute obitelji Ballarin i Dragan porijeklom sa istočnojadranske obale⁷¹.

Duhovna lica porijeklom sa istočnojadranske obale nevelika su, ali svojom raznolikošću zanimljiva skupina. U Veneciji tako svoje oporuke pišu onodobni istaknuti jezikoslovac i znanstvenik, čanadski biskup Faust Vrančić, splitski kanonik Marin Drivodilić, te Dominik iz Bara koji dužnost kanonika vrši u Veneciji⁷².

Dalmatinci se spominju i kao svećenici u tamošnjim župnim crkvama. Tako je Franjo Brazza pok. Martina sa Raba svećenik u crkvi sv. Stjepana; Luka pok. Jurja iz Bara u sv. Marija Formosa, a Stjepan iz Zadra u sv. Nikoli »dei Mendicoli«⁷³. Za svećenike Petra Trasonico sa Paga, Nikolu iz Bara i fra Ivana sa Krka se ne navode njihove matične crkve ili samostani⁷⁴. Zene porijeklom sa istočnojadranske obale spominju se često kao pripadnice trećoretkinja sv. Franje (picokare), pri čemu se kao njihovo sjedište navode različite crkve (s. Francesco della Vigna, s. Marija della Celestia, s. Martin) i hospitali (sv. Ivan kod crkve sv. Jeremija) u Veneciji⁷⁵.

Posljednji, na društvenoj ljestvici najniži sloj predstavljaju sluge i služavke. Premda su po društvenom statusu i tretmanu svog zanimanja, te ekonomskim mogućnostima inferiorni ostalim zanimanjima, ovaj je sloj stanovnika ipak u svakoj sredini u kojoj je prisutan, pa tako i u Veneciji sastavni dio svakodnevnja i privatnosti obitelji u kojima ostaju često do kraja svoga života. Sluge i služavke podrijetlom sa istočnog Jadrana uključeni su najčešće u neku od mltačkih plemićkih ili građanskih obitelji (Barbarigo, Bembo, Contareno, Grimani, Lauredano, Nani, Sagredo, itd.) ili ih, iako rjeđe, zatičemo i kao poslugu crkvenih veledostojnika (kanonici) i običnih župnika⁷⁶.

Slijedeći, također ne manje značajan podatak o prisutstvu doseljenika u Veneciji je mjesto njihovog stanovanja. U izvorima se mjesto stanovanja određuje prema gradskom predjelu (sestiere) i crkvenoj župi u kojoj doseljenik stanuje (contrata)⁷⁷.

Dolazeći iz različitih dijelova istočnojadranske obale, doseljenici su, iako često različitih zanimanja, društvenog statusa i ekonomskih mogućnosti bivali povezivani i ujedinjeni kako zajedničkom oznakom porijekla (Schiavoni,

⁷⁰ C. Fisković, nav. dj., str. 19; L. Beritić, Frano Antica Lastovac, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, sv. VIII, Split 1954, str. 87-90.

⁷¹ Nicoletus Sclavus qnd. Boni (1351); braća Bartolomeo i Zuanne Schiavo, sinovi Allegretta Schiavo (1360); Martino da Zagabria (1405); Zuanne Schiavo (1407); Dominicus de Arbe (1410); Johannes de Croatia (1411); Simon Sclavonus (1417); Alegretus de Iadra i Michael de Sebenico (1423); Gallus de Ysagabria (1449); Tomaso de Zagabria (1462); Pietro Chaner da Spalato (1481); Mathius de Sebenico dicto Peliza (1496), itd. (L. Zecchin, nav. dj., III, str. 200-203).

⁷² ASV, NT, b. 135, br. 19, 1616. god.; b. 959, br. 481, 1512. god.; b. 33, br. 449, 1623. god.; b. 1084, br. 216, 1515. god.

⁷³ ASV, NT, b. 484, str. 43v-53v, 1678. god.; b. 959, br. 441, 1507. god.; b. 437, br. 104, 1697. god.

⁷⁴ ASV, NT, b. 359, br. 646, 1624. god.; b. 44, br. 314, 1553. god.; b. 125, br. 417, 1549. god.

⁷⁵ Soror Maria de Dalmazia pizzocara s. Francesci a Vineā, NT, b. 982, br. 61, 1450. god.; Catarina relicta Luce de Bossina nunc terzio ordinis s. Francesci de contrata s. Martini, NT, b. 88, br. 6, 1493. god.

⁷⁶ Catarina condam Radi de Catharo ancilla domestica Modestini plebani ecclesie s. Iohannes Decolati, NT, b. 937, br. 248, 1521. god.; Anna de Sebenico massera in casa delli Signori Bernardo e Nicolò Sagredo, NT, b. 768, br. 55, 1556. god.; Margareta de Jadra baila in domo Leonardi Savina, b. 272, br. 836, 1514. god.

⁷⁷ O podjeli grada na »sestiere«, te njihovim crkvama i samostanima vidi u P. Selvatico, Sulla architettura e sulla scultura in Venezia dal medioevo sino ai nostri giorni, Venezia 1847; U. Franzoi-D. di Stefano, Le chiese di Venezia, Venezia 1976; G. Bellavitis-G. Romanelli, La città nella storia d'Italia - Venezia, Venezia 1985; S. Bettani, Venezia - nascita di una città, Venezia 1988; F. Corner, Notizie storiche delle chiese e monasterii di Venezia e di Torcello, Bologna 1990 (pretpisak iz 1758).

Dalmati), tako i gotovo istovjetnim mjestom stanovanja u Veneciji. Predjel Castello, kao jedan od prvih napućenih i urbanističkom regulacijom Republike izgrađenih predjela Venecije, svojim je povoljnim smještajem neposredno uz dugačku i za pristajanje brodova izuzetno pogodnu obalu (Riva degli Schiavoni) stoga predstavljao mjesto gdje su, napose u XV i XVI st. doseljenici sa istočnog Jadrana najčešće prisutni⁷⁸. S obzirom na učestalost spominjanja kao najčešće zastupljene župe unutar samog predjela Castello navode se župe s. Pietro di Castello (katedrala do 1807. god.), s. Zuane in Bragola, s. Zuane Nuovo, s. Maria Formosa, s. Severo, s. Martino, s. Zaccaria, s. Antonio, s. Trinità i s. Provolo, dok su rjeđe prisutne župe s. Lio i s. Marina⁷⁹.

Nasuprot navedenim župama, čiji su stanovnici isključivo katolici, u župi s. Biasio dei Greci bilježimo i prisustvo doseljenika pravoslavne vjere⁸⁰.

Iako ni približno toliko učestalo kao u predjelu Castello, također i župe predjela s. Marco bilježimo kao mjesta stanovanja naših doseljenika. Njihovo prisustvo u tamošnjim župama znatno je rjeđe, te se u većem broju primjećuje prvenstveno u župama s. Moisè, s. Luca, s. Maria Zobenigo, s. Anzolo, s. Zulian, s. Fantin i s. Salvator, dok su župe s. Paternian, s. Vitalis, s. Samuclo i s. Basilio spomenute vrlo rijetko⁸¹.

Premda ponešto udaljen od središta grada, predjel Cannaregio tek je nešto manje od predjela s. Marco zastupljen u strukturi mjesta stanovanja doseljenika. Pri tome se više od ostalih spominju župe s. Cancian, s. Sofia, s. Marcuola, s. Maria Nuova i Ss. Apostoli, dok su župe s. Lucia, s. Fosca, s. Felice, s. Zuane Grisostomo, s. Hieremia, s. Maria del'Orto i s. Leonardo zastupljene mnogo manje⁸².

Nasuprot prva tri navedena predjela Venecije, u kojima je prisutnost doseljenika izražena tijekom cjelokupnog promatranog razdoblja, u preostala tri predjela Venecije (s. Polo, s. Croce, Dorsoduro) zastupljenost doseljenika znatno je rjeđa i vremenski neredovitija. Smješteni podalje od središta grada, bez povoljnog pristupa za uplovljavanje i istovar trgovačkog tereta sa brodova, te bez dovoljno mogućnosti za zaposlenje kakvo je npr. u predjelu Castello predstavljao tijekom svih stoljeća Arsenal, ovi predjeli nisu mogli niti u jednom periodu biti privlačni kao značajnije mjesto djelovanja i stanovanja doseljenika. Od predjela s. Croce i s. Polo ponešto se učestaloću prisustva slavenskih doseljenika ipak izdvaja predjel Dorsoduro, koji se nalazi nešto

⁷⁸ O predjelu Castello vidi u: *Itinerari Veneziani, Castello 1* (a cura di D. Gibbin), Venezia 1982, parte II, str. 179-23; isto, *Castello 2* (a cura di M. T. Menotto), Venezia 1983.

⁷⁹ Beneta relicta Polo da Zara de contrata s. Trinitatis, NT, b. 278, br. 86, 1549. god.; Marieta relicta Georgii de Segna de contrata s. Severi, b. 127, br. 674, 1526. god.; Miliza de Pastrovichi de contrata s. Antonin, b. 126, br. 585, 1517. god.; Nicolò de Antivari de contrata s. Zuanne in Bragora, b. 1192, br. 513, 1587. god.; Lucha condam Radi de Bossina de contrata s. Proculi, b. 126, br. 510, 1518. god.; Franceschina uxor Marci de Modrusa de contrata s. Zuane Nuovo, b. 739, br. 21, 1423; Damianus de Catharo de contrata s. Lionis, b. 542, br. 173, 1507. god.

⁸⁰ Stana condam Michaelis Radi et uxor Andree Pastrovich de contrata s. Blaxi de Castello, NT, b. 968, br. 445, 1528. god.

⁸¹ Helena filia Damiani de Catharo de confinio s. Juliani, NT, b. 959, br. 258, 1508; Allegretus Georgii de Stagno de confinio s. Angeli, b. 974, br. 97, 1468; Allegretus de Belgrado de contrata s. Maria Zobenigo, b. 967, br. 24, 1508; Theodora relicta Johannes Gazarovich de Lesina de contrata s. Moyse, b. 1142, br. 822, 1526. god.; Mathea condam Novello da Catharo de confinio s. Luce, b. 849, br. 119, 1500. god.; Andriana fia Zuanne da Sebenico habitante in contrata de s. Salvador, b. 95, br. 19, 1551; Steffanus de Ragusio habitans s. Fantini, b. 66, br. 369, 1492. god.; Ratus de Jadra habitator s. Vitalis, b. 910, br. 179, 1470. god.; Maria de Ragusio de confinio s. Paternian, b. 910, br. 5, 1459. god.; Margareta filia Mathei d'Antivari de confinio s. Samueli, b. 671, br. 16, 1456. god.; Rada filia Stefani de Budua de confinio s. Basilio, b. 1136, br. 193, 1478. god.

⁸² Nicolaus de Catharo habitans in contrata s. Maria Nuova, NT, b. 829, br. 5, 1481. god.; Magdalena condam Martini de Ragusio de confinio s. Sophie, b. 38, br. 104, 1524; Maria uxor Steffani de Narenta de confinio s. Canciani, b. 727, br. 85, 1458. god.; Franceschina filia Nicolai de Ragusa de contrata s. Marcuola, b. 63, br. 62, 1541; Zanetto Caruzi d'Antivari de contrata s. Hieremia, b. 388, br. 630, 1565. god.; Hieronimo dalla Brazza de contrata s. Lucia, b. 221, br. 881, 1591. god.

bliže gradskom središtu, te je nešto češće zastupljen kao mjesto obitavanja doseljenika (župe s. Trovaso, s. Pantaleon, s. Gregorio, s. Nicolò dei Mendicoli, s. Barnaba, s. Maria Maggiore)⁸³. Nasuprot navedenim dijelovima Venecije, u predjelima s. Croce i s. Polo doseljenike porijeklom sa istočnojadranske obale nalazimo prisutne mnogo neredovitije, te, iako se u izvorima spominju različite župe ovih predjela, krajnje rijetko i ograničeno samo na spominjanje pokojeg doseljenika u njima⁸⁴.

Izvan samog grada naše doseljenike susrećemo i na otocima Lagune. Već smo spomenuli da su mnogi doseljenici prisutni na otoku Muranu kao staklarski majstori (napose u XIV i XV st.). Pored Murana, doseljenike također, iako mnogo rjeđe, bilježimo i na otocima Giudecca, Lido (Malamoco) i Lazzaretto Vecchio⁸⁵.

Crkvene župe najčešći su indikator stanovanja doseljenika. Katkada se, međutim, uz navođenje crkvene župe mjesto stanovanja precizira dodavanjem tamošnjih lokaliteta u blizini kojih se nalazi boravište doseljenika. Tako se, kada je riječ o predjelu Castello, pored njegove oznake katkada samostalno upotrebljava oznaka »ad Arsenal«, dok je navođenje hospitala uobičajeno za određivanje mjesta stanovanja onih doseljenika koji često posljednje dane svoga života provode siromašni i onemoćali, te prepušteni brizi tamošnjih humanitarnih ustanova⁸⁶.

Kada je riječ o kućama koje pripadaju privatnim osobama, doseljenici se često spominju kao vlasnici ili suvlasnici (*casa della mia propria habitatione*) ili su smješteni u kućama svojih rodaka, prijatelja i poznanika, te također, u iznajmljenim kućama ili sobama⁸⁷. U posljednjem slučaju riječ je često o kućama koje pripadaju nekoj od mltačkih plemićkih obitelji (Badoer, Barbarigo, Canal, Condulmer, Contareno, Corner, Da Mosto, Foscareno, Giustiniano, Grimani, Gritti, Loredano, Malipero, Molin, Morosini, Pasqualigo, Priuli, Querini, Trevisan, Venier, Venturin, Zane itd.) ili su u posjedu različitih crkvenih ustanova (samostani, bratovštine)⁸⁸.

⁸³ Maria olim Mathei de Segna de confinio s. Barnaba, NT, b. 960, br. 533, 1513. god.; Zuanna Schiavona de confinio s. Trovaso, NT, b. 79, br. 445, 1555. god.; Giacomo Rusich da Cherso habitat nella contrata s. Gregorio, b. 441, br. 472, 1565. god.; Helisabetha uxor Gregorii de ladra de contrata s. Pantaleon, b. 656, br. 52, 1462. god.; Johannes condam Petri d'Antibaro de confinio s. Nicolai, b. 125, br. 428, 1531. god.; Jacobus d'Antibaro de confinio s. Marie Maioris, b. 959, br. 364, 1436. god.

⁸⁴ Predjel s. Croce: Faustina relicta Pietro Cernovich de contrata s. Crose, b. 708, br. 103, 1629. god.; Catarina uxor Demetrio de Ragusi de contrata s. Simone Grandio, b. 131, br. 113, 1478. god.; Alba consorto Polo condam Trifon da Perasto de contrata s. Simon piccolo, b. 156, br. 37, 1589. god.; Catarina fu Pietro de Catharo de contrata s. Maria Mater Domini, b. 95, br. 147, 1535. god.; Catarina fu Zuanne da Sebenico de confinio s. Boldo, b. 708, br. 55, 1619; Marcus condam Caroli de Servia de confinio s. Jacobi de Lupio, b. 191, br. 486, 1526. god.; predjel s. Polo: Helena da Spalato de confinio s. Thome, b. 66, br. 143, 1496. god.; Helena de Rado de Raguso de contrata s. Mattio de Rialto, b. 190, br. 248, 9.4.1532. god.; Chiara condam Andrea da Zara de contrata s. Zuanne di Rialto, b. 857, br. 51, 6.4.1645. god.; Menega Antivarina sta a s. Stin, b. 440, br. 297, 7.9.1568. god.; Antonia relicta Pompeo da Catharo de confinio s. Silvestro, b. 708, br. 1, 1620. god.

⁸⁵ Ludovica uxor Marci de Crayna de confinio s. Euphemic a Zudecca, NT, b. 959, br. 458, 1496. god.; Madalena moier Zuanne Schiavon hortolan al Lazzaretto Vecchio, b. 908, br. 55, 1573. god.; Antonio da Brazza habitatore a Malamoco, b. 176, br. 63, 1637. god.

⁸⁶ Lena fiola Zuanne da Spalato veler ad Arsenal de Venezia, NT, b. 70, br. 215, 1557. god.; Lucha condam Damiani de Budua al presente in lo hospital de s. Antonio, b. 126, br. 525, 1518. god.; Nicolò de Lesina al presente habitante nel hospital dell Priorado della Misericordia, b. 224, br. 1633, 1622. god.; Isabeta condam Giacomo da Liesina... casa habitatione nell'hospital delle vedove, b. 763, br. 42, 1624. god.; Matheus filius Bartholomei da ladra iacens in letto in hospital Ss. Apostoli Petri et Pauli, b. 960, br. 591, 1489. god.

⁸⁷ Helena condam Zuanne da Monte Nigro...casa di Zuanne Nadal mio nepote, b. 844, br. 117, 1556. god.; Santus condam Stephani da Traù...in domo mia amita uxor Anzoli, b. 536, br. 123, 1498. god.; Stefanus de Ragusia habitator in domo Blasii Steffani aptatoris pellarum, NT, b. 66, br. 369, 1492; Alvise condam Pietro de Scardona...alozato in casa dona Schiavona, b. 372, br. 7, 1556. god.; Margareta relicta Nicolò da Sebenico... in casa di donna Lorenza vedova, b. 70, br. 161, 1554. god.

⁸⁸ Zuanne qnd. Pietro da Polizza...in casa dal nobil homo signor Nicolò Zane, NT, b. 432, br. 192, 1667. god.; Francesco dalla Brazza ... nelle case de magnifico signor Antonio de Canal, b. 387, br. 486, 1555. god.; Catarina uxore Zuanne Schiavon... in le case della scuola della Trinità, b. 477, br. 140, 1583; Nicolò condam Zuanne Susanich... in case padri s. Domenigo, b. 478, br. 420, 1567. god.;

Katkada se smještaj kuće u kojoj doseljenik živi ne vezuje uz njezinog vlasnika već uz tamošnju ulicu (calle), dvor (corte) ili smještaj u blizini istaknutih, uočljivih i od svih dobro poznatih objekata ili javnih gradskih prostora (ponte, fundamenta, rio, campo, campicello)⁸⁹.

Veliki dio doseljenika uspijevao je stjecanjem trajnog zaposlenja osigurati životnu egzistenciju, stvoriti obitelj, te ostatak svoga života provesti u gradu na Lagunama. Živci i obavljajući svoj svakodnevni posao na relativno uskom gradskom prostoru unutar kojeg ostvaruje najveći dio svojih poznanstava i druženja sa žiteljima istovjetnog podrijetla, doseljenici su najčešće posljednje dane svoga života provodili u onim dijelovima grada uz koje su tijekom najvećeg dijela života bili vezani. Stoga u analiziranim oporukama doseljenika podaci o mjestu pokopa doseljenika predstavljaju također važan izvor za poznavanje njihovog kretanja i stanovanja, te se ono najčešće poklapa sa mjestom koje označava predjel, župu boravka i djelovanja tijekom njihovog života. Mjesta pokopa doseljenika biti će stoga najčešće u župnim crkvama predjela Castello, napose u grobljima crkava s. Pietro di Castello, s. Francesco della Vigna, s. Zuanne in Bragora, s. Martin, s. Trinità, s. Zaccaria, s. Maria Formosa, s. Laurentio, s. Antonin i s. Severo, dok je crkva s. Biasio dei Greci posljednje počivalište za doseljenike pravoslavne vjere⁹⁰. Pored navedenih crkava u predjelu Castello se kao mjesto pokopa, napose u XV i XVI stoljeću navodi crkva s. Zuane del Templo ili s. Zuane di Furlani, u sklopu koje je djelovala i bratovština slavenskih doseljenika s. Zorzi degli Schiavoni⁹¹. Groblja ostalih crkava i samostana u Veneciji znatno se rjeđe spominju kao mjesta pokopa doseljenika. U predjelu s. Marco, drugom po učestalosti prisustva doseljenika, također susrećemo podosta crkva u kojima se sahranjuju naši doseljenici, pri čemu prevladavaju groblja crkava s. Anzolo, s. Fantin, s. Moisè, s. Gregorio, s. Paternian, s. Luca, s. Vido, s. Salvador, s. Bartolomeo i s. Stefano⁹².

Nicolò Bucchia condam Pietro Pastrovichio... in la casa delle meneghe di s. Lorenzo, b. 889, br. 355, 1557. god.

⁸⁹ Nicolò Papali da Spalato.in Calle dalle Rasse, NT, b. 623, br. 9, 1672; Anna relicta Nicolò Pastrovichio...in Corte del pistori, b. 569, br. 105, 1601. god.; Lucretia condam Damian da Budua... in Corte di Schiavoni, b. 1020, br. 303, 1596. god.; Veneranda relicta Gerolimo Perovich da Traù...in Rio di soleri, b. 265, br. 166, 1682. god.; Catarina mogier Nicolò de Rado de Monte Negro...apresso il ponte de s. Zuane Grisostomo, b. 412, br. 105, 1556. god.; Catarina da Zara...campello nelle case del venerando piovan di detta contrada di s. Zuane Bragora, b. 507, br. 15, 1602. god.

⁹⁰ Lena condam Novello da Pastrovich: Il corpo ... sia sepulto alla chiesa di s. Maria Formosa, NT, b. 44, br. 250, 1535. god.; Helena condam Biasio da Catharo: ... corpo esser sepulto in s. Severo, b. 1084, br. 196, 1534. god.; Michael condam Lucha de Castel Nuovo: corpus meum sepeliri in ecclesia s. Iohannis in Bragora, b. 127, br. 651, 1524. god.; Miliza de Pastrovich: corpus sepeliri apud ecclesia s. Francesco della Vigna, b. 126, br. 585, 1517. god.; Anna condam Zorzi da Sebenico: voglio esser sepelita nella chiesa della Ternità, b. 477, br. 51, 1551. god.; Elena relicta Nicolò da Segna: voio esser sepulta in giesia s. Martin, b. 71, br. 59, 1497. god.; Caselo da Cherso: corpo voio esser sepulto alla chiesa de s. Pietro di Castello, b. 884, br. 14, 1550. god.; Angelia condam Martini de Jadra: corpus sepeliri ad ecclesia s. Antonin, b. 1084, br. 79, 1505. god.; Margareta de Budua: volo corpus sepeliri apud ecclesia s. Zaccaria, b. 988, br. 33, 1485. god.; Lena uxor Marci d'Antibarò: corpus sepeliri in ecclesia s. Biasi de Castello, b. 411, br. 183, 1516. god.

⁹¹ Lucas condam Mathei de Segna: corpus sepeliri apud eclesiam s. Iohannis de Templo in una illarum archarum fratrum scole s. Georgii di qua ego sum frater, b. 71, br. 102, 1488. god.

⁹² Euphemia da Sebenico: corpus meum sepeliri ad s. Stephanus, b. 1084, br. 254, 1501. god.; Hierolima de ladra: corpus sepeliri in ecclesia s. Anzolo, b. 265, br. 78, 1566; Marco da Sebenico: corpo mio sia sepulto a s. Fantin, b. 89, br. 14 1562. god.; Thodora relicta Iohannis Gazarovich da Liesina: corpus mio sepeliri in mia archa et capella fece far nella chiesa de s. Moise, b. 127, br. 822, 1526. god.; Giacomo Rusich da Cherso: corpo mio voglio sia sepelido a s. Gregorio, b.441, br. 472, 1565. god.; Clara d'Arbe: cadavero meum sepeliri volo in arca s. Paterniani, b. 887, br. 19, 1528; Vido condam Zuanne Brunich: volo sepelire alla parochia di s. Luca, b. 887, br. 122, 1532. god.; Zuanne Jurievich da Polizza: voio esser sepulto nella chiesa di s. Vido, b. 432, br. 192, 1667. god.; Margareta condam Zuanne Bacolich dalla Brazza: voio esser sepulta nella chiesa di s. Bartolomeo, b. 871, br. 117, 1670. god.

Predjeli Dorsoduro i Cannaregio podjednako su prisutni u mjestima pokopa doseljenika⁹³, dok su župe predjela s. Croce i s. Polo, poradi njihove slabe zastupljenosti u strukturi mjesta stanovanja doseljenika, i u ovom slučaju rjeđe spominjane⁹⁴.

Mnogi doseljenici su svoje posljednje dane provodili živeći u krajnjoj oskudici i fizičkoj nemoći, prepušteni brizi crkvenih ustanova i bratimskih društava. Većina njih nije bila u stanju ništa ostaviti za troškove pogreba, te se za njihovo posljednje počivalište određuje groblje crkava u sklopu koje djeluje hospital, pri čemu se najčešće spominje hospital s. Zuane Polo⁹⁵.

Većina doseljenika bila je tijekom svog života u Veneciji uključena u neku od bratovština (scola) koje su služile kao objedinjavajuća spona između doseljenika istovjetnog podrijetla (scola degli Schiavoni) ili su, ukoliko je riječ o društvima osnovanim isključivo na vjerskim ili profesionalnim osnovama, imale zadatak okupiti pučanstvo istovjetne profesije ili mjesta stanovanja. Pomažući siromašnije bratime tijekom njihova života ove su karitativne organizacije svoju posebnu ulogu imale u trenucima smrti svojih članova, koji su često kao mjesta svoje sahrane određivali upravo grobnicu bratovštine u crkvi gdje je bilo i sjedište samog društva. Pored čestog spominjanja Scole degli Schiavoni kao mjesta pokopa se navode i druge bratovštine u koje su slavenski doseljenici bili uključeni, a koje se najčešće nalaze u predjelu i župi gdje je doseljenik tijekom svog života stanovao⁹⁶.

Od mjesta izvan Venecije koje doseljenici određuju za svoju sahranu spominju se groblja župnih crkava na otocima Zudecca i Murano, a na kojima je dotični oporučitelj bio za svoga života prisutan⁹⁷.

Na kraju vrijedi spomenuti da su mnogi doseljenici željeli svoje posljednje počivalište imati u svojoj domovini, te su u oporukama izričito navodili da se, ukoliko je to moguće, njihovo tijelo nakon njihove smrti prenese u njihov rodni kraj i tamo sahrani. Tako Margareta Lukačeva, udovica Luke Jeličića iz Šibenika želi da se njeno tijelo prenese u Zadar, dok Mihael Lučić pok. Antonija iz Šibenika kao mjesto sahrane određuje kapelu svojih preda u Šibeniku⁹⁸. Crkve sv. Marije u bračkom selu Pučišća mjesto je pokopa Vicenze Tomašić sa Brača, dok je Franceskina Buća, ukoliko je smrt

⁹³ Dorsoduro: Zuanne da Spalato: il corpo mio voglio esser sepolto a s. Anzolo Rafael, b. 665, br. 268, 1569. god.; Margareta da Spalato: corpus meum sepeliri sub porticum s. Barnabe, b. 1186, br. 921, 1470. god.; Angela condam Georgii da Spalato: corpus meum tumulari ad s. Pantaleonem, b. 585, br. 14, 1500. god.; Johannes condam Anastaxii de Jadra: corpus sepeliri volo in ecclesia s. Nicolò dei Mendicolis, b. 1229, br. 31, 1401. god.; Agnes uxor Michael de Catharo: poni debere corpus meum sub porticum ecclesie s. Gervasii, b. 31, br. 115, 1506. god.; Margareta de Sebenico: corpus meum sepeliri in cimiterio s. Marija de Carminibus, b. 126, br. 629, 1523. god.; Cannaregio: Damian de Monte Negro: sepeliri in giesia s. Cancian, b. 70, br. 76, 1556. god.; Radus da Spalato: volo sepeliri ad ecclesiam s. Hyeremia, b. 956, br. 655, 1498. god.; Marcus de Sebenico: sepeliri in cimiterio nella contrada di s. Lucia, b. 63, br. 37, 1513. god.; Catarina relicta Marci de Segna: sepelire in giesia dei Ss. Apostoli, b. 742, br. 6, 1488. god.

⁹⁴ Predjel s. Croce: Philipo di Zorzi d'Antivari: corpo mio sia sepolto a s. Stay, b. 835, br. 149, 1552. god.; Pelegrina uxor Michaelis de Catharo: sepeliri apud s. Simonis Profheta, b. 875, br. 139, 1484. god.; Marieta condam Luce de Stagno: corpus sepeliri ad s. Iohannis Decolati, b. 960, br. 571, 1501. god.; predjel s. Polo: Antonia relicta Pompeo da Cahtar: voio esser sepelida in chiesa della mia parochia di s. Silvestro, b. 708, br.1, 1620; Helena condam Stefani de Blagaglia: sepeli in cimiterio s. Augustini, b. 66, br. 133, 1500. god.; Chiara condam Andrea da Zara: voio esser sepulta in archa del Santissimo a s. Zuanne di Rialto, b. 857, br. 51, 1645. god.

⁹⁵ Maria Cerchassa: corpus sepeliri in s. Zuane Polo, b. 974, br. 123, 1470. god.; Stefanus d'Antibaro: sepeliri ad ecclesia s. Iohannes et Paulo, b. 956, br. 585, 1508. god.

⁹⁶ Petrus condam Radi de Budua: corpus sepeliri in archis scolle s. Marci de qua ego sum, b. 718, br. 180, 1487. god.; Petrus Andree de Catharo: corpus meum sepeliri in scolle s. Rochi in archis dicte scolle, b. 410, br. 238, 1528. god.; Demetrius d'Antibaro: mittere debeat cadaverum meum in una de archis scolle s. Jacobi in ecclesia s. Jacobi, b. 776, br. 139, 1529. god.

⁹⁷ Giorgius quondam Pietro dicto Ballarinus vitrarius Murarii...corpus meum sepeliri penes martirum s. Petri Martiris de Murano, NT, b. 1191, br. 277, 1506. god.; Madalena fia Damiani de Catharo...corpus meum sepeliri in ecclesia s. Steffani de Murano, b. 410, br. 204, 1524. god.

⁹⁸ ASV, NT, b. 960, br. 560, 1494. god; b. 777, br. 303, 1518. god.

zadesi u Šibeniku, za svoju grobnicu odabrala mjesto gdje joj je pokopan i otac ili, ukoliko umre u Splitu, grobnicu crkve sv. Marije⁹⁹. Poseban je zahtjev Stefana pok. Pavla iz Zete koji želi da se njegovo tijelo čuva u crkvi sv. Blaža »dei Greci« te kada to bude moguće prenese u Zetu i pokopa u samostan »di Lacu«¹⁰⁰. Nakon što se i njegovo tijelo bude čuvalo u nekoj od crkava predjela Castello, i Korčulanin Andrija Karlić želi da se ono prenese u domovinu i pokopa u crkvi s. Maria del Scoglio u grobnicu koja pripada njegovom ocu¹⁰¹.

Zasigurno najzanimljivija i raznolikošću odredbi u vezi detalja svoga pokopa najraznovrsnija je oporuka glasovitog jezikoslovca i znanstvenika, šibenskog plemića i čanadskog biskupa Fausta Vrančića koji želi da se njegovo tijelo zatvori u drveni kovčeg u koji će biti položene sve knjige koje je napisao ili preveo, te prenese na otok Prvić i pokopa u tamošnju »giesula piccola dei Padri«, određujući pritom tekst vlastitog nadgrobnog spomenika¹⁰².

Crkvene župe i njihove crkve, samostani, hospitali i bratovštine mjesta su u kojima se odvija životno svakodnevlje svakog stanovnika Venecije. Mjesto stanovanja, obavljanja svakidašnje djelatnosti, okupljanja i druženja neizbježno je vezano uz tamošnje crkvene i samostanske ustanove različitog karaktera. Čin krštenja, vjenčanja i pokopa kao ključni momenti u životu svakog pojedinca, vjerske svetkovine, kao i prisustvovanje svakodnevnom bogoslužju određivali su duhovni obzor i religioznost stanovnika Venecije. Duhovni život doseljenika u Veneciji nije se pritom bitno razlikovao od života njihovih ostalih sugrađana, te je, kao što ćemo vidjeti, predstavljao važan i nezaobilazan aspekt njihovog svakodnevnog života. U oporukama podatke o ovom aspektu prisutstva i života doseljenika nalazimo u onom dijelu ovoga dokumenta u kojem se određuju različite pojedinosti u vezi troškova i načina pogreba, te u poglavlju o legatima namjenjenim crkvenim ustanovama u Veneciji i domovini. Prvi konkretni podatak koji se odnosi na crkvene običaje vezane uz sahranu je navođenje odjeće (habita) u kojem se oporučitelj želi sahraniti. Želeći da se u posljednjim trenucima zemaljskog života što više približi Bogu i svoje tijelo simbolično zaodjene svetim obilježjima, oporučitelj je izražavao želju da bude sahranjen u habitu crkvenih redova (trećoreci sv. Franje, sv. Dominik, kapucini)¹⁰³. Najvažniji pak dio ovog dijela oporuke je određivanje vrsta i broja misa koje se moraju održati za spas duše pokojnika, njegovih preda ili prijatelja sa kojima je tijekom svojega života bio povezan¹⁰⁴. Mise se služe na sam dan pokopa, te u točno određene dane nakon toga, a svećeniku i crkvi gdje se one održavaju redovito se ostavlja izvjesna novčana svota kao prilog (elemosina). Mise se običito služe u župi u kojoj je pokojnik živio, te stoga i u ovom slučaju prevladavaju crkve u predjelu Castello¹⁰⁵. Crkva s. Zuanne di Furlani je kao sjedište Scole degli Schiavoni također često zastupljena kao mjesto u kojem oporučitelji podrijetlom sa istočnog Jadrana žele da se za spas njihove duše

⁹⁹ ASV, NT, b. 63, br. 111, 1546. god; b. 212, br. 30, 1783. god.

¹⁰⁰ ASV, NT, b. 742, br. 59, 1510. god.

¹⁰¹ ASV, NT, b. 846, br. 21, 1566. god.

¹⁰² ASV, NT, b. 135, br. 19, 1616. god.

¹⁰³ Maria relicta Zorzi Volarich: corpo...vestido del habito della pizzoccare de s. Francesco della Vigna, NT, b. 210, br. 398, 1546. god.; Gierolimo Bucchia: voglio che il mio cadavere sia portato alla sepultura in habito di capucino, b. 82, br. 38, 1649. god.

¹⁰⁴ Margareta da Sebenico: Item voglio celebrari missas B. V. Marie et s. Gregorii, b. 126, br. 629, 1523; Chiara uxor Santo Possidaria: celebrare messa 30 sopra il mio cadavere con messa cantata nella chiesa s. Vio, b. 73, br. 10, 1729. god.; Maria uxor Blaxi de Narenta: celebrant misse Madone pro anima Petri de Ragusio, b. 739, br. 61, 1450. god.

¹⁰⁵ Leda uxor Nicolai de Zuppa: celebrari misse 30 in ecclesia s. Severi et misse 30 in ecclesia s. Laurentii, b. 408, br. 103, 1518. god.; Cecilia uxor Michaelis de Laurana: celebrari misse s. Maria et s. Gregorii in s. Antonin, b. 958, br. 138, 1515. god.

održe svete mise, te se tom prilikom crkvi i bratovštini ostavlja manja svota novaca¹⁰⁶. Kada je riječ o malobrojnim doseljenicima pravoslavne vjere izričito se navodi da se, pored pokopa u crkvi s. Blasio dei Greci, svete mise moraju održati po načelima istočnog obreda¹⁰⁷. Želja je oporučitelja koji su tiješnje vezani za domovinu, te često i kao mjesto pokopa imenuju gradove iz kojih potječu, da se mise njima u spomen održavaju u crkvama njihovog kraja za što se imaju pobrinuti članovi rodbine ili prijatelji koji žive u domovini. Tako splitski plemić i kapetan Jakov Tartalja određuje da se iz majčinih dobara koje posjeduje u Trogiru godišnje izdvaja 10 dukata za samostan sv. Dominika u Trogiru, čiji će redovnici održavati misu njemu u spomen. Kotorski plemić Vincenzo Cicogna želi pak da se godišnje održe tri mise zadušnice u kotorskoj crkvi sv. Anđela, dok u crkvi sv. Marije u Budvi želi mise Andrija pok. Rade iz Paštrovića¹⁰⁸.

Pogrebne svečanosti prate i točno određeni i stoljetnom tradicijom crkvene liturgije ustanovljeni običaji. Mnogi oporučitelji stoga izražavaju želju da u pogrebnoj povorci budu nošene baklje i svjećnjaci različite veličine i težine, često sa točno propisanim rasporedom nošenja u povorci¹⁰⁹. Na posljednje počivalište pokojnika ispraćaju i članovi bratovština kojima je za života pripadao, predstavnici crkvenog kaptola župe u kojoj je stanovao, te siromašni šticeci hospitalia (ponajviše siročad), koji se u tom slučaju darivaju manjom milostinjom ili im se, što je znatno rjeđe, nakon pogreba podijeljuje kruh, meso i vino¹¹⁰. U pogrebu neizostavno sudjeluju i svećenik tamošnje crkve te jedan klerik koji mu pomaže prilikom obavljanja obreda (zago), kao i, napose kada je riječ o pogrebu žena, pripadnice trećeg reda sv. Franje - picokare, kojima je, osobito u udovištvu, pripadao i nemali broj doseljenica slavenskog podrijetla¹¹¹.

U uskoj vezi sa prethodno navedenim odredbama koje se tiču pogreba i legata za spas duše oporučitelja je i običaj slanja jedne ili više osoba na neko od svetih hodočasničkih mjesta u Veneciji ili izvan nje, a u kojima se na dan sveca zaštitinika kojem je crkva bila posvećena ili tijekom Korizme podijeljivao opći oprost svim prisutnim hodočasnicima. U Veneciji su to redovito četiri tradicionalna sveta mjesta (s. Croce, s. Pietro di Castello, s. Laurentio, s. Trinità), te su ona poradi njihove dostupnosti svakom stanovniku, najčešće zastupljena u željama oporučitelja¹¹². Pored navedenih crkava, oprost se u Veneciji tražio i prilikom svetkovina u bazilici sv. Marka, sv. Ivanu Lateranskom u Veneciji, sv. Blažu, te u crkvi s. Zuane di Furlani -

¹⁰⁶ Martinus condam Georgii de Jadra: item dimito ducatos 10 scolle s. Georgii cum hoc quod fratres dicte scolle celebrari facere debeant unam missam cantatam in scolla prefata pro anima mia, b. 960, br. 535, 1500. god.

¹⁰⁷ Lena uxor Marci de Antibarò: Item volo quod meos confessor qui est grecus in dicta ecclesia s. Biasi celebrare debeat pro anima mea messe s. Marie et s. Gregorii, b. 411, br. 183, 1516. god.

¹⁰⁸ ASV, NT, b. 967, br. 3, 1523. god.; b. 871, br. 97, 1669. god.; b. 6, str. 83-83v, 1611. god.

¹⁰⁹ Stephanus condam Piero Marchovichio: ... et sia comprato per il mio funeral quatro dopieri de lire 14 l'uno de doi quelli siano portadi davanti il mio corpo et doi da dietro per quatro fratri gesuati; b. 42, br. 233, 1543. god.

¹¹⁰ Demian de Niccolò Lovo da Catharo: corpo ... accompagnado dalla mia scuola di s. Zorzi di Schiavoni et della scuola della Carità nelle qualle sono fratello; b. 209, br. 153, 1556. god.; Zuanne da Lissa condam Pietro: corpo ... accompagnato dalla mia scuola de s. Rocho al qual lasso 24 torzi et soldi sei per uno a quali fratelli venissero accompagnar il mio corpo; b. 209, br. 283, 1549. god.; Helena uxor Janini de Ragusio: dispensare un star di pan, carne et vin pro pauperibus; b. 408, br. 113, 1521. god.; Sofia condam Iseppo di Pietro d'Antivari: voglio esser accompagnata de tre hospitali cioè Pietà, Incurabili et s. Zuanne Polo et 16 gesuati cum la solita elemosina; b. 600, br. 239, 1609. god.

¹¹¹ Lena uxor Nicolai da Zuppa: accompagnata da 20 pizzocare ... alli qual siano dati quatro solida per una; b. 408, br. 103, 1518. god.; Catarina da Zara: et non voglio altro che un prete et un zago della mia contrada; b. 507, br. 15, 1602. god.

¹¹² Luchina condam Hierolimo da Catharo: item voglio sia mandato a Castello, alla Croce, alla Ternità, alla s. Lorenzo per l'anima mia; b. 280, br. 465, 1546. god.

sjedištu slavenskih doseljenika¹¹³. Znatno rjeđe oporučitelj izražava želju da se netko od njegovih bliskih uputi na hodočašće u Asiz, Loreto, Padovu i Rim, dok su upućivanja u udaljena stjecišta hodočasnika sv. Jakov u Campostelli i Jeruzalem zastupljena u svega nekoliko primjera¹¹⁴. Zanimljivo je da poneki doseljenik određuje kao mjesto hodočašća za spas njegove duše crkve u vlastitoj domovini. Tako Lena kći Novela Paštovića želi da se njezin suprug Dimitrije uputi u crkvu sv. Marije u mjestu Ratac kod Bara, dok Margareta kći Marina Inkovića iz Splita i supruga splitskog plemića Antonija de Albertis pored jedne osobe koju šalje u Rim, određuje još po jednu osobu za hodočasnički posjet sv. Mariji u Poljicama, te istoimenoj crkvi u selu Drid kraj Trogira¹¹⁵.

Neizbježno prisutne u različitim oblicima svakodnevija, crkvene i samostanske ustanove vanjski su okvir duhovnog obzora, vjerskog odgoja i religioznosti uopće svakog stanovnika. Obraćanje crkvama, samostanima, hospitalima i bratovštinama kroz dodijeljivanje različitih legata uobičajen je čin kojim se čovjek prošlih stoljeća iskupljivao pred Bogom, te su stoga dijelovi oporuka u kojima im oporučitelj dio svoje imovine ostavlja značajan izvor kako za poznavanje duhovnog života i religioznosti, tako i materijalnih mogućnosti i veza sa domovinom svakog pojedinog doseljenika.

Crkve i samostani obično su prva kategorija vjerskih ustanova kojim oporučitelj namjenjuje dio svojih dobara. Uglavnom se obdaruju one crkve i samostani koji se nalaze u predjelu njegovog mjesta stanovanja, te će tako i u ovom slučaju najzastupljenije biti crkve predjela Castello, s. Marco i Cannaregio¹¹⁶, dok su crkve ostala tri predjela (Dorsoduro, s. Croce, s. Polo), srazmjerno manjem udjelu slavenskih doseljenika u strukturi njihovog stanovništva zastupljene znatno neredovitije¹¹⁷. Legati crkvama i samostanima

¹¹³ Lucia Schiavona da Spalato: Item lasso a Cecilia mia nezza il mio quadro di Madona et ditta Cecilia sij obligata andar per l'anima mia a s. Zuanne a Lateran per l'anima mia; b. 420, br. 834, 1557. god.; Christina condam Helia da Ragusi: ... che debi mandar per mia devotion cinque zorni a s. Basegio; b. 846, br. 201, 1576. god.; Elena consorte Zuanne Melovich: ... il capitale sia sotto il perdon un anno a s. Marco; b. 379, br. 5, 1700. god.; Marieta consorte de Rado de Pastrovich: ...che sia mandato a s. Zuane de Furlani a tuor le perdonanze solite per l'anima mia; b. 847, br. 539, 1571. god. Obveza sudjelovanja na svetkovini zaštitinika Scuole dei Schiavoni - sv. Jurja (23. travnja) sadržana je kao pravilo za sve članove Scuole u »Mariogoli« bratovštine u čl. XX, XXII, XXIII, LII, LIII (T. Vallery, La fraternitate overo Scuola in honore de missier San Zorzi et missier San Trifon: Il primo statuto, u: »Scuola Dalmata«, 8, 1975, str. 4-5; isti, nav. dj., 9/1976, str. 12).

¹¹⁴ Stephanus condam Petri de Pastrovich: item volo quod mittat Romam et Asisum ad indulgentiam pro anima mea; NT, b. 968, br. 444, 1524. god.; Paulus condam Georgii da Segna: Item dimito ducatos duos Lece clericus ... ire debeat ad s. Mariam de Loreto pro anima mea, b. 671, br. 79, 1478. god.; Thomasius de Sebenico: Item volo quod mittat una persona cum uno doplerio et ducatos duos ad s. Maria de Monte Ortono, b. 877, br. 101, 1481. god.; Thomasius de Spalato: mititur una persona ad Assisum, ad s. Jacobum Galicie, b. 988, br. 56, 1455. god.; Radus de Servia dictus Turco: Item volo dentur ducatos 50 uni qui vadat ad Jerusalem pro anima mea, b. 876, br. 623, 1481. god.

¹¹⁵ ASV, NT, b. 44, br. 250, 1535. god.; b. 66, br. 270, 1487. god.

¹¹⁶ Predjel Castello: Miliza de Pastrovich: Item dimito ecclesie sive monasterii s. Josephi ducatum decem et ducata quinque pro fabrica ecclesie s. Antonin, NT, b. 126, br. 585, 1517. god.; Rosa uxor Antonii de Sebenico: Item dimito pro fabrica ecclesie s. Martino mezo ducato, b. 127, br. 778, 1526. god.; Monica relicta Dominici de Jadra: Item dimito s. Francesco della Vigna ducato uno pro anima mea, b. 127, br. 706, 1538. god.; predjel s. Marko: Urša uxor Blaxi de Jadra: Item dimito ducatum unum ecclesie s. Fantini pro missis, b. 409, br. 283, 1497. god.; predjel Cannaregio: Marina uxor Andree d'Antivari: item dimito fabrice ecclesie s. Sophie ducatos tres, b. 956, br. 476, 1483. god.

¹¹⁷ Predjel Dorsoduro: Damianus condam Radi de Catharo: Item lasso al s. Nicolò de Mendicoli ducatos tres, b. 408, br. 91, 1508. god.; Vicenza uxor Luce de Budua: il quadro dorado lasso alla nostra Donna alla giesia s. Trovaso, b. 647, br. 757, 1582. god.; Blancha d'Antivari: item dimito ecclesie s. Margareta ducatos duos, b. 656, br. 18, 1463. god.; Margarita de Segna: item dimito s. Maria Carmelitarum ducatos quinque, b. 825, br. 196, 1485. god.; predjel s. Croce: Marieta condam Luce de Stagno: item dimito ecclesie s. Iohannes Degoladi totam resti ad cameram armamenti, b. 960, br. 571, 1504. god.; predjel s. Polo: Jacobina relicta Petri de Catharo: item dimito ecclesie s. Rochi ducatum unum, b. 876, br. 422, 1478. god.

na otocima Lagunc i ovdje su ograničeni samo na vjerske ustanove Zudecce i Murana¹¹⁸.

Legati upućeni navedenim ustanovama najčešće se sastoje od nevelike novčane svote namjenjene »pro fabrica dicte ecclesie« ili za izradu predmeta potrebnih za obavljanje bogoslužja (kaleži, plitice, misna ruha i slično)¹¹⁹. Iznimno se crkvama ili samostanima ostavljaju i znatnija novčana sredstva ili nekretnine, te se u tom slučaju obveze dotične crkve u pogledu služenja misa u spomen pokojnika znatno povećavaju¹²⁰.

Hospitali - utočišta ostarjelih, siromašnih, fizički nemoćnih i osamljenih, institucija su koja se osniva i djeluje pod patronatom najviše mlatačke vlasti (iuspatronato dogale), crkvenih i samostanskih ustanova, bratovština, te mlatačkih plemićkih obitelji¹²¹. Podjela legata hospitalima stoga je također uobičajena u izražavanju posljednje želje većine oporučitelja, te se u oporukama izražava posebnom formulom izrečenom kroz notarev upit (interogatus de ospedali et altri luochi pii respondit...). Iako je u Veneciji tijekom promatranog razdoblja djelovao veliki broj hospitala različitog porijekla osnivanja i patronata, te nejednakog trajanja i veličine, u legatima doseljenika spominju se uglavnom samo najvažniji, a u kojima su često posljednje utočište zatražili i mnogi siromašni i osamljeni doseljenici sa naše obale¹²². Većina hospitala koji se spominju smještena je u predjelu Castello (s. Lazaro dei Mendicoli, s. Giovanni e Paulo, s. Maria della Pietà, s. Antonin ili ospedale dei Marinai), dok se hospitali s. Nicolò dei Mendicoli i Incurabili nalaze u predjelu Dorsoduro.

U uskoj vezi sa podjeljivanjem legata crkvama i samostanima je i obdarivanje bratovština (scuola) - vjerskih ili profesionalnih udruženja koja su za svoja sjedišta obično odabirala oltar posvećen svome svecu zaštitniku u crkvi predjela gdje su se nalazile¹²³. Prilikom dodjeljivanja legata bratovštinama darovatelj često ističe da je član navedene bratovštine i izražava želju da u pogrebnoj povorci sudjeluju njezini bratimi. Bratovštini se redovito ostavlja manja novčana svota pri čemu se katkada legat namjenjuje za siromašne bratime ili za udaju djevojaka, kćeri neimućnih članova udruženja. Scuola s. Giorgio di Schiavoni (scuola di Schiavoni) za nas je u ovom poglavlju posebno zanimljiva, jer je kao značajno mjesto okupljanja doseljenika slavenskog porijekla vršila i značajnu humanitarno-karitativnu

¹¹⁸ Paulus condam Luce de Zeta: Item dimitto monialium s. Clare de Murano ducatos quinque, b. 143, br. 66, 1517. god.; Catarina Schiavonetta: Item lasso che poner cittelle della Zudecca la mia parti de beni che m'assettano posti in Sebenico che sono una parte de una casa et de alcuni campi ..., b. 347, br. 116, 1581. god.

¹¹⁹ Helena condam Stefani de Blagagia: Item dimitto et volo facere debeat unum calicem de argento pro ecclesia s. Augustini pro anima mea, b. 66, br. 133, 1500. god.; Polo condam Biasio de Zuanne di Speranza: Item dimitto ecclesia s. Iohannis Nuovi 12 meos pironos argentes pro faciendo unum calicem totum argenteum onzorom 9 in circa, b. 124, br. 91, 1529. god.

¹²⁰ Zuanne da Lissa: ... al monasterio di s. Domenigo de Venezia ducati 300 acio siano tenuti li detti Padri sopra l'cargio delle conscientie lasso ogni giorno im perpetuo celebrar nella sua giesia una messa per l'anima mia, b. 209, br. 283, 1549. god.

¹²¹ O hospitalima u Veneciji vidi: U. Stefanutti, Gli ospedali di Venezia nella storia e nell'Arte, Atti del I Congresso Italiano di storia ospitaliera, Reggio Emilia 1957, str. 702-715; E. Polichetti, Le isole ospedaliere della Laguna, Ateneo Veneto, anno XVI, No 16, 1-2, genn.-dicem., Venezia 1978, str. 107-115; F. Semi, Gli »ospizi« di Venezia, Venezia 1983; E. Nelli Vanzan Marchini, L'ospedale dei veneziani. Storia, patrimonio, progetto, Venezia 1986.

¹²² Martinus condam Georgii de Jadra: item dimitto ducato uno hospitali s. Antonii pro anima mea; item dimitto ducato uno hospitali pietatis; item dimitto ducato uno hospitali Lazareti (b. 959, br. 482, 1500. god.); Biasio de Ragusi: item lasso al hospital de s. Antonio ducati due; item lasso al hospital della Pietà ducati due; item al hospital delli Incurabili ducati due (b. 278, br. 110, 1540. god.).

¹²³ O bratovštinama u Veneciji vidi djela: G. Perocco-A. Salvadori, Civiltà di Venezia, sv. II, Venezia 1976, str. 737-769; Le scuole di Venezia (a cura di T. Pignatti), Milano 1981; S. Gramigna-A. Perissa, Scuole di arti, mestieri e devozioni a Venezia, Venezia 1981; C. L. Daveggia, Le grandi scuole veneziane: l'istituzione nell'ambito della politica sociale della Serenissima nell'medio evo (sec. XII-XV), Venezia 1986.

ulogu pomažući svoje siromašnije članove. U ovu bratovštinu bili su udruženi mnogi doseljenici istočnojadranske obale, napose njegovog južnog dijela (Kotor, Budva, Bar, Ulcinj), te je znatan dio njihovih legata namjenjen vjerskim ustanovama Venecije namjenjen upravo ovoj bratovštini. Doseljenici svojoj bratovštini najčešće ostavljaju neveliki novčani iznos, te, kada je riječ o imućnijim doseljenicima (trgovci, pomorci) i znatnija novčana sredstva i nekretnine namjenjene za potporu siromašnih bratima i miraz djevojkama slabog imovnog stanja¹²⁴. Iznimno se, napose kada doseljenik nema izravnih potomaka kojima bi darovao najveći dio svoje ostavštine, bratovština s. Giorgio di Schiavoni imenuje glavnim nasljednikom cjelokupnih dobara slavenskog doseljenika, a istaknutiji predstavnici bratovštine (veliki guardijan, dekan, vikar) imenuju izvršiteljima njegove oporuke¹²⁵. Od ostalih bratovština u koje su bili uključeni slavenski doseljenici napose se ističu udruženja koja djeluju na području župa predjela Castello¹²⁶. Srazmjerno već spomenutom prisustvu doseljenika u ostalim predjelima Venecije, bratovštine predjela s. Marco, Cannaregio, Dorsoduro, s. Polo i s. Croce su zastupljene u njihovom vjerskom životu i podjeli legata u oporukama¹²⁷. Legate upućene bratovštinama nastalim isključivo na profesionalnim osnovama bilježimo mnogo rjeđe, pri čemu se i ovdje radi o podjeljivanju nevelikog novčanog iznosa¹²⁸.

Premda se najveći dio legata upućenih u nabožne svrhe odnosi na nabrojene crkvene ustanove, dio njih je upućen i konkretnim osobama koje obnašaju neka od duhovnih zvanja u navedenim ustanovama. Posebno često je riječ o svećenicima župe u kojoj je doseljenik obitavao i koju najčešće izabire za mjesto svoga pokopa. Ovi su svećenici nerjetko dugogodišnji isповjednici darovatelja, ali katkada i rođaci i znanci, te osobe iste domovinske pripadnosti. Budući da je većina doseljenika svojim prisustvom bila vezana uz predjel Castello, to će većina svećenika obdarivanih njihovim legatima svoje sjedište imati upravo u nekoj od tamošnjih crkava¹²⁹. Mnogi

¹²⁴ Stephano de Michiel Milovich de Catharo: lasso alla Scuola de s. Zorzi dove sono sepolto ducatos duos per l'anima mia, b. 127, br. 801, 1534. god.; Damian de Nicolò Lovo de Catharo: Item voglio che dopo la morte di essa mia moglier quelli campi 17,5 con la casa, forno, stalla, pozzo e altre terre, habenze e pertinenze in villa Roncha de Pionbin sotto Noal siano della mia Scuola di Schiavoni con questo che in primo habbiano celebrar ogni zorno una messa per l'anima mia et delli miei morti in la dita giesia de s. Francesco della Vigna ..., b. 209, br. 153, 1556. god.

¹²⁵ Zuanne Ferro condam Luca: et in caso detto Zanetto venisse a morte senza figlioli o fie voglio quella mittà pervegni nelli fioli e fie de mia fia Nicolosa et altra mittà vadi nella scuola di s. Zorzi della natione dalmata, b. 658, br. 438, 1556. god.; Lucia da Lesina: tutti beni lasso alla scuola de s. Zorzi di Schiavoni nella qual son sorella con questo che il gastaldo et altri della banca di detta scuola habino a far dir del ben per l'anima mia al qual gastaldo et altri della banca constituo siano commissarii et di questo mio testamento executori; b. 641, br. 241, 1544. god.

¹²⁶ Catarina condam Petri Sclavoni: item dimito ducato uno alla Madona del Arsenal, b. 1084, br. 33, 1544. god.; Nicolaus de Catharo: Item dimito scuole Corporis Nostri Iesu Christi contrate s. Johannis Bragora ducatos duos pro anima mea, b. 127, br. 16, 1523. god.

¹²⁷ Stephanus de Catharo dictus Tartaro: Item dimito Scuole s. Marci pro associando corpus meus ad sepultura ducatos 10, b. 968, br. 442, 1518. god.; Catarina condam Petri Sclavoni: Item dimito ducatos 10 alla Scuola del Sacramento de contrate s. Moyses, b. 1084, br. 17, 1544. god.; Item dimito ducatos duos alla Madona di s. Fantin, b. 1084, br. 17, 1544. god.; Franceschina vedova Nicolai d'Antivari: Item lasso Scuola Corpus Xristi in s. Pantaleon mezo ducato, b. 544, br. 644, 1522. god.; Marieta relicta Georgii da Segna: Item dimito Scolle s. Rocho unum mantille rassi, b. 127, br. 674, 1526. god.; Andriana relicta Michael Pastrovich: item lasso Scolle del Ss. Sacramento a Carmine ducatos decem, b. 357, br. 56, 1617. god.

¹²⁸ Domenigo de Polo da Poxega: item lasso alla Scuola di sartori ducatos duos; b. 752, br. 55, 1438. god.; Tomaso da Sebenico: lasso ducati 12 alla Scuola dei marinari de s. Nicolò, b. 442, br. 762, 1574. god.

¹²⁹ Marin Schiborovich de borgata da Zara: Item laso a ms Pietro Donato mio confessor ducatos tres acciò prega Dio per l'anima mia, b. 44, br. 296, 1534. god.; Novellus de Catharo: item dimito presbitero Domenico nepoti meo scudum unum auri, b. 968, br. 391, 1527. god.; Zuanne de Sebenico: item lasso al piovan della mia contrata di s. Martin ducatos decem, b. 507, br. 30, 1601. god.

svećenici također su podrijetlom iz različitih gradova istočnog Jadrana, te se također i njima upućuje manji dio legata oporučiteljeve ostavštine¹³⁰.

Tijekom prisutstva u Veneciji duhovni život doseljenika bio je prvenstveno upućen na crkvene ustanove ovog grada. Mnogi doseljenici nisu, međutim, niti ovdje zaboravljali na crkve, samostane, hospitale i bratovštine koji su se nalazili u gradovima iz kojih su potekli i uz koje su bili vezani tijekom prošlih godina svoga života. Obraćanje doseljenika crkvenim ustanovama rodnog kraja stoga je zanimljiv izvor za poznavanje odnosa i povezanosti doseljenika sa domovinom, vjeskog osjećanja i religioznosti, te crkvenih običaja i tradicija istočnojadranske obale. I u ovom slučaju je ponajviše riječ o ostavštinama koje doseljenik namjenjuje crkvenim ustanovama za različite svrhe, pri čemu se s obzirom na vrstu legata najčešće radi o novčanim iznosima ili, rjeđe, zemljišnim posjedima čije pravo korištenja i ubiranja godišnje rente prelaze na dotičnu ustanovu¹³¹. Ukoliko pak promatramo crkvene ustanove s obzirom na njihov karakter, primjećujemo da su podjednako zastupljene kako crkve i samostani, tako i hospitali i bratovštine, smješteni ponajviše u primorskim i dalmatinskim obalno-otočkim gradovima. U Primorju se tako kao mjesta i crkvene ustanove kojima su upućeni legati doseljenika spominju u Nerezinama na otoku Lošinju crkva sv. Franje; na Lošinju sv. Antun, dok su na Cresu bratovštine Gospa od Ružarija i Gospa od Karmena¹³². U Zadru su legatima doseljenika obuhvaćene gotovo sve značajne crkve (sv. Marija, sv. Šimun, sv. Jakov, Gospa od Kaštela) i samostani (sv. Franjo, sv. Kuzma i Damjan, sv. Dominik)¹³³, dok su u Sibniku obdarivane crkve sv. Franje, sv. Dominika, sv. Jakova i Gospe od Kaštela¹³⁴. Trogirске crkve spomenute u ostavštinama seljenika su sv. Marija, sv. Franjo, sv. Dominik i sv. Lovro, dok u Splitu bilježimo katedralu sv. Dujma, te crkve i samostane sv. Križa, Gospu od Poišana, sv. Bernardina, sv. Marije, sv. Dominika i sv. Franje¹³⁵. Iz Omiša se spominje samo bratovština Svetog Duha, te crkva »s. Maria dei Salzi« za koju makarski plemić Antonio Paulović namjerava pokloniti oltarnu palu sv. Josipa¹³⁶, dok su gradovi srednjodalmatinskih otoka prisutni sa više crkava, samostana i bratovština¹³⁷. Doseljenici nadaruju i crkvene ustanove dubrovačkog područja. Iz Stona se tako navodi samostan sv. Franje, dok se u Dubrovniku obdaruje samostan sv. Mihovila¹³⁸. Iz južnodalmatinskog grada Budve često se nadaruje crkva sv. Marije, dok se iz Bara spominju crkve sv.

¹³⁰ Zuane de Catharo: lasso prete Nicolò da Ragusa uno mantelo, una vesta scarlato et un par calega, b. 911, br. 231, 1489. god.; Apolonia da Umago: lasso un dopier a prete Pelegrino da Umago, b. 530, br. 2, 1471. god.; Nicolò Bucchia: Item lasso al mio commissario fra Paulo da Sebenico del s. Zuane Polo ducato uno, b. 413, br. 355, 1557. god.; Petrus de Spalato: item dimito presbitero Blaxio de Iustinopoli libras 20, b. 1111, br. 124, 1380. god.; Agnesina da Spalato: item lasso fratri Hypolitho da Spalato ordinis s. Marie servorum ducatos tres auri, b. 734, br. 57, 1495. god.

¹³¹ Radus de Catharo: item dimito ecclesie s. Nicolai de Bari ducato uno; NT, b. 143, br. 2, 1516. god.; Tomaso Sismanich de Lusin Grande: lasso una mia vigna che se a s. Pietro de Nembo a s. Antonio de Lusin, b. 1004, br. 309, 1662. god.; Andrea fu Rado Pastrovich: Lasso due pezzi di vigna che ho in Budua alla chiesa de s. Martin della Punta de Budua, b. 884, br. 1, 1542. god.

¹³² ASV, NT, b. 991, br. 309, 1662. god.; b. 209, br. 285, 1542. god.; b. 692, br. 337, 1647. god.

¹³³ ASV, NT, b. 559, br. 147, 1609. god.; b. 44, br. 296, 1534. god.

¹³⁴ ASV, NT, b. 960, br. br. 592, 1506. god.

¹³⁵ ASV, NT, b. 924, br. 24, 1409. god.; b. 871, br. 97, 1669. god.; b. 279, br. 306, 1558. god.; b. 66, br. 270, 1487. god.; b. 928, br. 200, 1597. god.

¹³⁶ ASV, NT, b. 209, br. 286, 1534. god.; b. 1, br. 49, 1746. god.

¹³⁷ NT, b. 23, br. 198, 1727. god.; b. 24, br. 505, 1715. god.; b. 1057, br. 74, 1629. god.; b. 507, br. 55, 1603. god.; b. 508, br. 166, 1493. god.; b. 753, br. 26, 1509. god.; b. 928, br. 159, 1502. god.; b. 11, br. 251, 1590. god.; b. 846, br. 21, 1566. god.

¹³⁸ ASV, NT, b. 89, br. 84, 1578; b. 911, br. 533, 1451. god.

Leona, sv. Ilije, sv. Fabijana i sv. Nikole¹³⁹. U pomorsko-trgovačkom gradiću Prčnju spominje se crkva sv. Marije, iz Perasta crkva sv. Nikole, a u Kotoru bilježimo crkve sv. Tripuna (katedrala), sv. Klare, sv. Nikole, sv. Križa, sv. Dominika i Gospe od Školjića, te bratovštine sv. Sakramenta i Gospe od Karmena¹⁴⁰.

Iako se doseljenici podrijetlom iz Bosne gotovo nikada ne pozivaju na grad iz kojeg dolaze, katkada upravo prilikom podijeljivanja legata crkvama i samostanima u domovini saznajemo поблиže mjesto njihovog podrijetla. Zanimljiv je stoga primjer bosanskog trgovca Pavla Grgurovog koji ostavlja franjevcima u Kreševu 100 dukata, te također svoje izvršitelje obvezuje da u istoj crkvi dadu napraviti oltar posvećen Bl. Djevici Mariji, a čiji će troškovi iznositi do 80 dukata. Pored crkve u Kreševu Pavao daruje i crkvu u gradiću Olovu namjenjujući joj jedno crkveno ruho u vrijednosti 20 dukata¹⁴¹.

Doseljenici pravoslavne vjere, koji uglavnom dolaze iz Crne Gore, obdaruju crkve i samostane u svome kraju, ali i u poznatim hodočasničkim središtima u Grčkoj. Tako Andrija pokojnog Stefana iz Zete novčane legate podijeljuje crkvi sv. Đurđa »in Lacu de Zeta«, manastiru sv. Nikole u Vranjini, te glasovitim manastirima Hilandar, Vatopedi, Lavra i Strikala na Svetom Brdu u Grčkoj¹⁴².

Obdarivanja crkvenih ustanova obično su se izražavala navođenjem visine novčanog ili vrste materijalnog legata, pri čemu se od dotične ustanove obično tražilo služenje misa zadušnica za pokojnika ili njegove pretke. Katkada se međutim novčana svota namjenjena crkvenim ustanovama izričito namjenjuje za točno određene radove koji se u darivanim crkvama moraju izvršiti. Tako splitski plemić Jakov Tartalja određuje da se za oltar crkve sv. Lovre u Trogiru nad kojom njegova obitelj ima »ius patronatus«, u Veneciji izradi mramorna skulptura »Picta di Vergine«, te za tu svrhu ostavlja 500 dukata¹⁴³. Svećenik katedralne crkve s. Pietro di Castello Ivan Ruzzi iz Bara želi da se napravi jedan kalež u vrijednosti osam dukata i pokloni crkvi sv. Petra u Baru¹⁴⁴, dok makarski plemić Antonio Paulović namjenjuje crkvi sv. Marija »dei Salzi« u Omišu jednu oltarnu palu posvećenu sv. Josipu, ističući da bi se time ispunila želja i legat njegovog pokojnog oca Marka¹⁴⁵.

Doseljenik katkada dio svojih ostavština upućenih za crkvene ustanove u domovini izričito namjenjuje za siromašne štice ike nekog od tamošnjih hospitala, pri čemu će se o pravednoj raspodjeli tih dobara pobrinuti predstavnicima tamošnjih crkvenih ustanova¹⁴⁶.

Svakodnevni život doseljenika sastojao se i od brojnih susreta i veza zasnovanih na obitelji i privatnosti, istovjetnosti zanimanja, mjesta stanovanja, okupljanja i druženja. Vlastita obitelj i rodbina koja se nalazi u Veneciji, prijatelji stečeni poslovnim vezama i zajedničkim osjećajem jedinstvene domovinske pripadnosti, poslovni partneri manje ili više značajni i vezani za

¹³⁹ ASV, NT, b. 70, br. 73, 1554. god.; b. 143, br. 2, 1516. god.; b. 967, br. 3, 1523. god.; b. 360, br. 26, 1467. god.; b. 658, b. 370, 1547. god.

¹⁴⁰ ASV, NT, b. 122, br. 38, 1656. god.; b. 82, br. 38, 1649. god.; b. 123, br. 27, 1635. god.

¹⁴¹ ASV, NT, b. 962, br. 378, 1584. god.

¹⁴² ASV, NT, b. 143, br. 53, 1527. god.

¹⁴³ ASV, NT, b. 871, br. 97, 1669. god.

¹⁴⁴ ASV, NT, b. 959, br. 371, 1493. god.

¹⁴⁵ ASV, NT, b. 1, br. 49, 1746. god.

¹⁴⁶ Francesco Zanibraticch da Spalato: ... et il resto di ogni cosa voglio che quatro canonici delli pii loci de s. Doymo de Spalato dalla elezion delli miei comissari habino a dispensar per l'anima mia a pauperes di Spalato come parerà loro (NT, b. 209, br. 211, 1538. god.); Zorzi Pricovich: lasso a poveri di ospedal di Sebenico un pezzo di vigna (b. 904, br. 165, 1682. god.).

djelovanje i svakodnevnu egzistenciju doseljenika biti će osnovni krugovi unutar kojih će se odvijati životno svakodnevlje svakog doseljenika.

Doseljenici su u Veneciju dolazili ponekad sa obiteljima zasnovanim još u bivšoj domovini, te su u novoj sredini, pored svih promjena koje je ona donosila, u svome privatnom životu nastavljali živjeti jednako kao i ranije. Mnogo veći broj useljenika dolazio je pojedinačno ili je, što je slučaj samo u primjeru ponekih zanimanja (trgovci, vojna lica, pomorci) svoju obitelj ostavljao u domovini, obvezujući se na taj način na što skoriji povratak u domovinu. Za nas su zasigurno najzanimljiviji oni doseljenici koji u Veneciju dovode ili ondje zasnivaju obitelj, koja će predstavljati prvi i osnovni krug privatnog života i snalaženja svakog doseljenika. Članovi najbliže obitelji stoga su redovito osobe u koje se ima najviše povjerenja, te su nezaobilazni izvršitelji i svjedoci, čija se suglasnost i pomoć traži prilikom potpisivanja različitih ugovora ili pisanja važnijih dokumenata (oporuke, kodicili, inventari)¹⁴⁷. Pored toga, prilikom podjele doseljenikove imovine, članovi uže rodbine, a također i svi ostali članovi njegove šire obitelji redovito su isticani i obdarivani ispred ostalih, te se među njima obično nalazi i glavni nasljednik svih oporučiteljevih dobara (herede universario)¹⁴⁸. Supruzi obično pripada cjelokupan miraz koji donosi u brak, a koji uključuje novčanu svotu, nakit, različite odjevne predmete, te, rjeđe, dijelove pokućstva ili nekretnine (kuće, zemljišni posjedi). Nakon muževljeve smrti supruga obično ima pravo doživotnog raspolaganja i upravljanja dobrima, uz uvjet da ostane udovicom i da se brine za maloljetnu djecu od kojih će sinovi po ispunjenju punoljetnosti preuzeti vlasništvo i upravljanje imanjem. U slučaju da se ponovo uda, supruzi pripada samo njezin miraz, te, u najboljem slučaju, i manji novčani iznos i poneki predmet iz oporučiteljeve imovine¹⁴⁹.

Kćerima koje nisu udane redovito se unaprijed određuje skrbnik (izvršitelji oporuke, braća, majka) koji će se pobrinuti da uoči udaje dobije miraz koji joj je obćan očevom oporukom. Ukoliko je kćer udata ili je zaređena u nekom od tamošnjih samostana, ostavlja joj se manja novčana svota ili poneki predmet iz očeve imovine¹⁵⁰. Sinovima, često uz supružnika glavnim nasljednicima dobara, ostavlja se pored različitih odjevnih predmeta, pokućstva, te katkada različitog alata i oružja, znatnija svota novaca, kao i pravo da nakon očeve smrti upravljaju njegovim kapitalom ili da se uključe u različite oblike poslovanja koji su još za očeva života bili započeti (trgovanje, brodarstvo, krediti, zalozi, itd.)¹⁵¹.

Braći se, napose ukoliko doseljenik nema izravnih i zakonitih muških nasljednika, često povjerava doživotno upravljanje oporučiteljevom imovinom ili im se ona u cjelosti ostavlja¹⁵². Sestrama, često već udanim, obično se

¹⁴⁷ Luca condam Radi de Bossina: constituo meam solam comissariam Madonam Luciam uxorem meam dilectam (NT, b. 126, br. 510, 1518. god.); Janini de Ragusio: fideicommissarios: Zuanne, Hierolimo et Martino filios meos (b. 408, br. 157, 1521. god.); Helena fia Pietro da Segna: fideicommissarii: mio padre Pietro e mia madre Agnesina (b. 95, br. 195, 1548. god.).

¹⁴⁸ Maria uxor Stefani da Narenta: Residuum bonorum dimitto Stefano marito meo (NT, b. 727, br. 85, 1458. god.); Francesco condam Dionisio di Vecchi: il residuo lasso a mia consorte (b. 798, br. 4, 1681. god.); Laura condam Antonio da Liexina: lasso mio residuo alla mia sorella in vita sua et dopo la sua morte vadi in suoi fioli maschioli (b. 889, br. 262, 1558. god.).

¹⁴⁹ NT, b. 209, br. 283, 1549. god.

¹⁵⁰ Zorzi condam Damian Pastrovicchio: lasso a mia fiola Andriana al suo maridar ducati 210 del mio haver (NT, b. 402, br. 409, 1625. god.); Catarina condam Petri da Catharo: item dimitto Mariete filie mee moniali monasterio s. Catarina de Venetia un par lintaminum (b. 937, br. 245, 1524. god.).

¹⁵¹ Michael Usnanich de Comisa: le altre quatro parti che restarano lascio per equal portione alli miei quatro figlioli cioè Luca, Zuanne, Leonarda e Lucietta (NT, b. 612, br. 420, 1736. god.); Catarina fu Thomaso Buchich da Sebenico: item voglio tutti li miei campi siano No 40 de terra tutti li lasso a Battista mio fiol (b. 278, br. 124, 1541. god.); Nicolò Pasopich da Cherso: lascio la mia barca al presente mi ritrovo dentro a Antonio e Piero miei figli (b. 692, br. 337, 1647. god.).

¹⁵² Georgius de Jadra: residuum bonorum meorum ... dimitto fratri meo Jacomo (NT, b. 910, br. 112, 1455. god.); Margarcta da Zara: Il residuo lasso al prete Paulo mio fratello (NT, b. 847, br. 541,

ostavlja izvjesna svota novaca ili ponešto od predmeta iz pokretne imovine¹⁵³.

Ukoliko su roditelji doseljenika još na životu i također se nalaze u Veneciji pripada im istaknutije mjesto u dodjeljivanju legata, a nerijetko obnašaju i ulogu izvršioca oporuke, te su katkada imenovani glavnim nasljednikom cjelokupne imovine oporučitelja¹⁵⁴.

U užu obitelj ubrajaju se također i vanbračna i usvojena djeca doseljenika, te se i njima dodijeljuje ponešto iz njegove imovine. Ukoliko doseljenik nema izravnih zakonitih potomaka tada se nezakonito rođena ili usvojena djeca imenuju glavnim nasljednikom sve preostale imovine¹⁵⁵.

Ostalim, širim članovima obitelji obično se ostavlja tek ponešto iz doseljenikovih dobara, te, tek iznimno i u nedostatku najuže rodbine, oni preuzimaju upravljanje i nasljedstvo nad oporučiteljevim dobrima¹⁵⁶.

Analizom legata pokretne imovine doseljenika stječemo uvid u svakodnevni život, društveni standard i materijalnu kulturu doseljenika istočnojadranske obale u Veneciji tijekom dugog povijesnog procesa njihovog doseljavanja i prisustva od XIV-XVIII stoljeća. Na osnovu oporuka, kodicila, inventara i sudskih spisa prilikom različitih sporova saznajemo od čega se sastojala imovina doseljenika bez obzira na spol, dob, zanimanje i ekonomske mogućnosti stečene vrstom i opsegom profesionalne djelatnosti u Veneciji. Saznajemo izgled i unutrašnjost kuća, prostorija u kojima se odvijao njihov svakodnevni privatni život; vrstu, izgled i brojno stanje pokućstva, posuda i ostalih pokretnina koje su posjedovali¹⁵⁷.

Odjeća, odjevanje i moda kao sastavni dio svakodnevnog življenja stanovnika Venecije ocrta nam se kroz iscrpne i raznovrsne opise i nabravanja odijevnih predmeta različite vrste, namjene, vrijednosti i porijekla, pri čemu možemo primjetiti da odjevni predmeti koje bilježimo u inventarima slavenskih doseljenika ne odudaraju značajnije od ostalih stanovnika grada, što govori u prilog pretpostavci o relativno brznoj prilagodbi novoj sredini i usvajanju jednoobraznih običaja koji su se u ovom slučaju očitovali u kulturi odijevanja¹⁵⁸. Posebnost odijevanja slavenskih doseljenika očitovala se međutim u imenima nekih predmeta (schiavina=vuneni pokrivač) i vrstama tkanine za njihovu izradu (raša=grubo vuneno sukno koje se u Veneciju uvozilo iz unutrašnjosti Balkana i po kojoj se jedna ulica zove Calle dalle Rasse)¹⁵⁹.

1576. god.); Zorzi condam Damian Pastrovichio: lasso mio fratello Michiel la mia barcha ..., (b. 277, br. 229, 1582. god.).

153 Catarina de Sebenico: Item dimitto Basilie sorori mee lectum cum duobus copertibus, un par lintaminum novum, un capizale bono, un cusino, una coltra, una schiavina, una coltrina telle, una cappa, una caldiera et una catena (NT, b. 66, br. 119, 1500. god.); Catarina relicta Iohannes da Spalato: item dimitto Helene sorori mee ducatum unum (b. 408, br. 75, 1513. god.).

154 Agnesina uxor Dimitrio d'Antivari: instiuisco commissaria mea Antonia madre mea (NT, b. 337, br. 53, 1440. god.); Helena fia Pietro da Segna: Item dimito Agnesine mia madre ducati 100 de mia dote (NT, b. 95, br. 195, 1548. god.); Paula filia Nicolai Michaelis de Zeta: Residuum bonorum dimito Menege matri mee (NT, b. 742, br. 49, 1511. god.).

155 Dominicus Rodinich da Cherso: a Francesco mio fio natural nascito con la nena che havere in casa li lasso ducati 40 (NT, b. 768, br. 123, 1555. god.); Abram de Modrussa: Item dimito Rade fio mio natural ducatos decem (b. 1195, br. 89, 1346. god.); Elisabeta condam Andree de Jadra: residuum ... dimito presbitero Sabbe de Falzonis ecclesie s. Moisé filio meo adoptivo (b. 875, br. 290, 1477. god.).

156 Isabeta condam Andrea da Sebenico: lasso a mio barba fra Hierolimo una camisa in signo d'amor (NT, b. 125, br. 246, 1518. god.); Agnesa condam Pauli da Sebenico: il resto lasso a Anzelicha mia zermana ... la qual Anzelicha lasso mia commissaria insieme con il suo marido (b. 645, br. 74, 1563. god.).

157 ASV, Giudizi di petizion, b. 485, br. 16, 6.4.1790. god.

158 ASV, Giudizi di petizion, b. 483, br. 13, 1.11.1788; NT, b. 657, br. 47, 1545. god.

159 Odijeca slavenskih doseljenika opisana je u zbirci G. Grevembrocha »Gli abiti de Veneziani di quasi ogni età con diligenza raccolti e dipinti nel secolo XVIII« (sv. III, Venezia 1981, br. 85).

Iako znatno rjeđe, predmeti kao što su dragocjenosti, zlatnina, srebrenina i različiti nakit, javljaju se kao legati najbližim članovima obitelji i prijateljima. Riječ je ponajviše o raznovrsnom prstenju, ogrlicama i narukvicama izrađenim od plemenitih metala, pri čemu se tehnika izrade (iskucavanje, pozlaćivanje) i pojedinosti nakita (optočenost rubinima, safirima i sl.) zasebno opisuju¹⁶⁰.

Predmeti kao što su slike, knjige, umjetnine, dijelovi ratne opreme (oružje) ili slični i redovito luksuzniji i traženiji predmeti većinom su vezani uz inventare doseljenika specifičnog zanimanja (duhovna lica, vojnici, umjetnici) ili predstavnike bogatijih plemićkih ili građanskih obitelji, koje su, zahvaljujući natprosječnim ekonomskim mogućnostima mogli dozvoliti nabavljanje i sakupljanje ovakvih, za običnog doseljenika u pravilu nedostupnih predmeta¹⁶¹.

Najveći dio legata doseljenika upućenih rodbini odnose se na onaj njezin dio koji se nalazi u Veneciji. Veliki dio doseljenika nije međutim niti u novoj sredini prekidao sa svojom domovinom, te su pripadnici njegove obitelji koji nisu napuštali njegov rodni kraj predstavljali često jedinu sponu doseljenika sa domovinom. Ukoliko doseljenik posjeduje u domovini nekretnine, ovi su članovi obitelji redovito imenovani njihovim nasljednicima, uz uvjet da tamo trajno ostanu i brinu se za posjede. Najbližoj rodbini u domovini ostavlja se stoga zemljišni posjed smješten u distriktu doseljenikova grada¹⁶², te kuće ili terene unutar samog mjesta¹⁶³. Članovi obitelji koji stječu pravo na korištenje i nadzor nad ovim dobrima moraju se, ukoliko žive u Veneciji ili negdje drugdje izvan mjesta u kojem se posjedi nalaze, neizostavno vratiti i trajno ostati na rečenom posjedu, jer u suprotnom obično pravo na raspolaganje imanjem prelazi na drugog člana obitelji¹⁶⁴.

Slijedeći krug veza i poznanstava doseljenika u Veneciji su prijateljske veze nastale na osnovu istovjetne domovinske pripadnosti, sličnosti zanimanja, mjesta stanovanja i svakodnevnog okupljanja i druženja. Dolazeći iz različitih dijelova istočnojadranske obale i unutrašnjosti, mnogo puta bez ikoga svoga u novoj sredini, ovi će doseljenici prve kontakte imati upravo sa svojim sunarodnjacima koji će im svojim iskustvom, te uključivanjem u različite vrste poslova, omogućiti početno snalaženje i prilagodbu. Prispjevajući u Veneciju istim brodovima i prijevoznicima, družeći se na

¹⁶⁰ Zanetta condam Luca da Lustizza: un anello il più grosso con una pietra intagliada, un altro anello con una pietra rossa, un anello lavorato (NT, b. 1008, br. 18, 1557. god.).

¹⁶¹ Jakov Tartaglia, splitski plemić: lasso à Iohannes che è in Dalmazia un cavallo da soldato fornito cum un par di pistoli overo ducati 50 (NT, b. 871, br. 97, 1669. god.); Doimo Francesco Misevich: item lasio sorori mee Candide un Ufficio della B. Vergine (b. 1142, br. 1, 1797. god.); Lucia Schiavona condam Paulo: lasso a Cecilia mia nezza il mio quadro di Madona Carità (b. 420, br. 843, 1556. god.); Inventar kaperana Jurja Lubrenovića (dio): un reliquio argento, una pizzola reliquia s. Croce argento, un baston con pomolo argento, un schiopo, due peruchie vecchie, (Giudizi di petition, b. 483, br. 13, 1. 11. 1788. god.).

U inventaru trgovca Zuanne fu Pietro da Lissa, nalazimo, pored različitih brojnih luksuznih predmeta i biblioteku u kojoj se spominju Biblija, Životi crkvenih otaca, priručnik o mjerama i utezima, te nekoliko molitvenika i misala (T. Vallery, Giovanni fu Pietro, mercante del '500, u: »Scola Dalmata«, 5/1972, str. 21.)

¹⁶² Damianus de Catharo: et la vigna lasso al fiol del condam Radisi mio fratello (NT, b. 408, br. 91, 1508. god.); Nadal fio Nicolai d'Antibaro: item dimitto Nicolao filio meo unam meam vineam in campagna Antybari in loco Tronssi (b. 960, br. 620, 1501. god.); Ratus dictus Grandi de Zuppa: item dimitto uni filie Georgii nepotis mei que est in partibus Raguse cuius nome ignoto, omnes meas possessione et bona paterna in Zuppa (b. 742, br. 55, 1511. god.).

¹⁶³ Madalena uxor Marci de Spalato: domus in Ragusio in contrata s. Nicolais cum aliquantum terrenis dimitto Matheo et Iohanne filios meos (NT, b. 576, br. 370, 1439. god.); Martinus de Jadra: item dimitto nepti mee filie Gregorius partes mei pro uno domus mei que habeo in civitate Jadra (b. 968, br. 322, 1508. god.).

¹⁶⁴ Tako Blaž pok. Petra Koračić sa Cresca ostavlja svojoj majci Mariji zemljišni posjed u Vižinadi uz uvjet da tamo ode i preuzme upravljanje posjedom. Ukoliko to odbije, posjed pripada Blaževoj sestri Magdalenii (NT, b. 372, br. 8, 1558. god.).

poslu koji je za mnoge slavenske doseljenike istovjetan (rad u Arsenalu; brodarstvo), stanujući u istovjetnim dijelovima grada (predjel s. Pietro di Castello), te se okupljajući u vlastitoj bratovštini (s. Zorzi di Schiavoni), ovi će doseljenici, bez obzira na krajeve i gradove iz kojih dolaze, u svakodnevnom međusobnom kontaktu nalaziti oslonac, sigurnost i pomoć za sve poteškoće i nesnalaženja kojima su poput svih doseljenika u novu sredinu bili izloženi. Smatrajući svoje prijatelje osobama najvećeg povjerenja mnogi će doseljenici stoga upravo njima povjeravati izvršenje različitih legata, tražiti njihovo prisustvo prilikom sklapanja različitih ugovora¹⁶⁵, te im se sa izrazima odanosti, zahvalnosti i poštovanja obraćati prilikom raspodjele svoje ostavštine. U tom su slučaju prijatelji doseljenika koji nema nikoga od članova svoje rodbine jedini uživaoci i nasljednici njegovih dobara, napose onih koja se nalaze u Veneciji¹⁶⁶. Kada je riječ o manje imućnim doseljenicima koji bez vlastitog obitavališta posljednje godine života provode u iznajmljenim kućama i sobama ili fizički onemoćali i bez svojih najbližih u hospitalima, prijateljske veze nisu uvjetovane domovinskim podrijetlom ili istovjetnošću zanimanja već istovjetnom sudbinom, socijalnim statusom i zajedničkim mjestom stanovanja. Jednako siromašni, nemoćni i nesretni, bez svojih najbližih, svjesni da svoju domovinu više nikada neće vidjeti, te da će posljednje dane života provesti u bijedi kakvog mlatačkog ubožišta ovi će doseljenici biti međusobno povezani najčvršćim vezama prijateljstva i međusobne upućenosti¹⁶⁷.

Iako su prijateljske veze doseljenika nastale u Veneciji uglavnom ograničene na onaj sloj doseljenika koji su više ili manje trajno napustili svoju domovinu i svoju buduću egzistenciju vezali za novu sredinu, mnogi će i pored fizičke odvojenosti nastaviti održavati vezu sa starim krajem, te će se u svojim legatima prisjećati i prijatelja koji su ostali na drugoj obali Jadrana. Njima će se prilikom raspodjele imovine doseljenika najčešće ostavljati manja novčana svota ili poneki predmet iz pokretnih dobara ili, što bilježimo znatno rjeđe i prvenstveno u slučaju kada doseljenik nema čvršćih rodbinskih veza u domovini, pravo da upravljaju i raspolazu njegovim posjedima i prihodima. Tako Margareta, supruga Jakova iz Šibenika ostavlja izvršiocu oporuke Stjepanu koji u Veneciji boravi samo privremeno, svoju kuću u Splitu, a oficir u mletačkoj vojsci (collonello maggiore) Juraj pok. Petra iz Bara namjenjuje svom sudrugu Jurju Medinu prihode sa posjeda u Herceg-Novom. Ivan pok. Stjepana iz Zupe ostavlja čak trojici svojih prijatelja u domovini (Mile Zastavčev, Jovo Givera, Pero Stračinić) sve svoje posjede u mjestu zvanom Mesković, dok Pažanin Ivan Slovinja zemljišne posjede na Pagu u mjestu Barbat namjenjuje svojim poznanicima i izvršiocima njegove oporuke, braći Petru i Benediktu Benetoviću¹⁶⁸.

Posebna kategorija osoba sa kojima je dio doseljenika živio tijekom svoga prisutstva u Veneciji, te koji, unatoč inferiornom društvenom statusu i neimućnosti čine sastavni dio privatnog života svake takve obitelji predstavlja kućna posluga (famulo, ancilla, massera i sl). Kućna posluga javlja se uglavnom vezana uz srednji i imućniji sloj doseljenika, te je gotovo uvijek

¹⁶⁵ Helena relicta Marci de Catharo: meos fideicommissarios: Stefano Tartaro, Piero Posanich, Nicolò da Zeta e Stano da Sebencio (NT, b. 408, br. 116, 1516. god.); Michael Marchovich: meos fideicommissarios: Andream Pazzi da Čurzola et Gasparus Scocibucha (b. 968, br. 363, 1518. god.); Rado de Bosina i klesar Pavao iz Šibenika su svjedoci prilikom pisanja oporuke Mihovila Lučića iz Šibenika (b. 960, br. 560, 1494. god.).

¹⁶⁶ NT, b. 127, br. 711, 1523. god.; b. 875, br. 223, 1491. god.

¹⁶⁷ Catarina Cusmich de Jadra: item lasso a Maria che sta con mi lungo tempo uno stramazzo per l'anima mia (NT, b. 657, br. 226, 1549. god.); Marietta relicta Georgii da Segna: Item dimito Iohannes condam Simonis qui habitat mecum in domo unum lectum cum duabus cusinis et uno capizale et un par di lintaminum (b. 127, br. 674, 1526. god.).

¹⁶⁸ ASV, NT, b. 186, br. 281, 1680. god.; b. 924, br. 48, 1472. god.; b. 877, br. 852, 1479. god.

riječ o ženskim članovima posluge (massera), koje su bez obitelji ili udovice. Iako se njihovo podrijetlo najčešće ne navodi, imena članova posluge ili povremeno navođenje kraja ili grada iz kojega dolaze upućuje da su mnogi doseljenici u služinčad primali svoje neimućne sunarodnjake, često podrijetlom iz istih krajeva odakle potječe i sam doseljenik¹⁶⁹. U svojim se oporukama doseljenici obračavaju članovima posluge sa izrazima poštovanja i zahvalnosti, redovito se brinući da im se u potpunosti isplati njihova plaća stečena višegodišnjim radom, te ih se pored toga nadaruje dodatnim novčanim iznosom ili ponekim predmetom iz svoje imovine. Ukoliko je služavka živjela u kući svoga gospodara zajedno sa svojom djecom, tada se obično dio legata namjenjenog služavki izričito namjenjuje njezinoj djeci, nerijetko rodenoj u vanbračnoj vezi¹⁷⁰. Članovi posluge redovito se spominju u kontekstu doseljenikova boravka i prisutstva u Veneciji, te se svi legati namjenjeni služinčadi odnose na Veneciju. Izniman je stoga slučaj Lene udovice Ivana Masnica koja svojoj služavki Urši pok. Martina iz Kopra ostavlja svoju kuću smještenu u Zadru¹⁷¹.

Tijekom svoga prisutstva i djelovanja u Veneciji doseljenik stupa i u različita druga poznanstva čiji se odnosi ne mogu svesti na dosad nabrojene rodbinske ili prijateljske veze. Riječ je napose o različitim oblicima slučajno uvjetovanog i privremenog poslovnog partnerstva, koje se zasniva na kraći rok i u kojem potreba za kontaktom i komunikacijom između obje strane nije intenzivna ni nužna. Često takvi kontakti nastaju i prilikom sklapanja različitih ugovora, potpisivanja dokumenata, davanja iskaza ili svjedočenja, a pri kojima se doseljeniku obraća netko od predstavnika gradske vlasti ili uprave odnosno službenih osoba kojima je povjerena određena vrsta administrativnog posla (notari, procjenitelji i drugi službenici). Ovdje možemo ubrojiti i svjedoke prilikom potpisivanja različitih dokumenata, te, ukoliko ne pripadaju obiteljskom krugu ili doseljenikovim prijateljima, također i izvršioce oporuka ili drugih spisa važnih za doseljenika. Ovi su svjedoci i izvršitelji odabrani najčešće slučajno, te ni nakon obavljanja službenih poslova za koji su imenovani, njihove veze sa doseljenikom nisu značajnije. Kao naknada za njihov trud ostavlja im se, prema tadašnjim običajima, manja novčana nadoknada¹⁷².

Od ostalih osoba sa kojima doseljenik stupa tijekom svog boravka u Veneciji u izvjesne veze su i gospodari kuće u kojoj živi. Kada je riječ samo o uobičajenom podstanarskom odnosu između vlasnika kuće i stanara, vlasnik se u sklopu podjeljivanja doseljenikove ostavštine spominje tek iznimno, najčešće sa napomenom izvršiocima da se vlasniku nadoknadi renta za korištenje stana, ili se, što bilježimo znatno rjeđe, gospodaru kuće ili nekome od njegove obitelji ostavlja simboličan iznos ili predmet iz doseljenikove skromne imovine¹⁷³. Poseban je međutim odnos između

¹⁶⁹ Mattio da Segna servitor Pietro Borovich (NT, b. 831, str. 20v-23, 1692. god.); Luchietta da Schiavonia ancilla Agnesine Rodich (b. 755, br. 117, 1623. god.).

¹⁷⁰ Madalena da Zara: item lasso a Paulina fia della detta donna Agostina (che me governa) una pelizza et un anello (NT, b. 280, br. 526, 1552. god.); Lucia mogier de Zorzi da Zara: item lasso a Stana che sta in casa con mi et me governa per sua mercede un quadro della Madona, un altro del Cristo, un lettiscello, una coltra, dui cusini, un cavazal, una vestura verde, una pelizzetta vecchia per la sua putta et un camisetto bianco per la sua putta (b. 372, br. 27, 1557. god.).

¹⁷¹ ASV, NT, b. 44, br. 228, 1520. god.

¹⁷² Margareta de Sebenico: item dimito notario huius mei testamenti ducatos tres (NT, b. 126, br. 629, 1523. god.); Stephano Millovich da Catharo: cadauno delli miei commissari che administrano la mia commissaria habia per segno d'amor ducatos tres (b. 127, br. 801, 1534); Barbara supruga Mihaela iz Zagreba ostavlja svakom svom svjedoku po jedan dukat, koliko ostavlja svjedocima i Katarina iz Stona (b. 739, br. 75, 1449; b. 739, br. 13, 1450. god.).

¹⁷³ Martin Schiborovich da borgata di Zara: item lasso sia comprada una pelizza di veluda de ducati doi et data a donna Anastaxia patrona di casa per le fatichi per me fatti (NT, b. 44, br. 296, 1534. god.); Piero da Ragusa: ... de contadi che sia saldato al padron di casa (b. 372, br. 135, 1573. god.).

slavenskih doseljenika koji su kao kućna posluga prisutni u svakodnevnom životu neke od mletačkih plemićkih ili građanskih obitelji. Provodeći u toj obitelji veći dio svog života u Veneciji, ovi će se doseljinici, čiju strukturu uglavnom čine žene, najvećim dijelom obraćati upravo gospodarima kuće, imenujući njih ili nekoga iz kruga njihove obitelji izvršiocima njihovih posljednjih želja, te glavnim i jedinim nasljednicima njihove krajnje oskudne imovine¹⁷⁴. Svoje kontakte ovi će doseljenici uglavnom ostvarivati unutar same obitelji u kojoj žive, te će tako njihova veza sa sunarodnjacima drugih zanimanja biti krajnje rijetka i prvenstveno upućena na sloj doseljenika koji se i sami bave istim zanimanjem.

Ukoliko je doseljenika tijekom bolesti posjećivao tamošnji liječnik (*medico, fisico, chyrurgo, barbiero*), te je za njegov trud i lijekove potrošena izvjesna svota novaca koja liječniku nije nadoknađena, izričito se imenuje liječnik koji je njegovao bolesnika, te se od izvršitelja ovog legata zahtjeva da se sav trud liječnika nadoknadi¹⁷⁵.

Djelatnosti u koje su slavenski doseljenici bili uključeni tijekom svoga boravka u Veneciji različite su kako po svom društvenom ugledu i vrijednosti, tako i po ekonomskoj isplativosti. Većina doseljenika podrijetlom sa istočnojadranske obale bila je, kako smo pokazali u prethodnim poglavljima, uključena u zanimanja tradicionalna za njihovu domovinu (pomorstvo, brodarstvo, različiti građevinsko-drvodjeljski poslovi), a koja obično nisu pružala mogućnost za stvaranje znatnijeg imetka. Stoga će tek manji dio doseljenika, napose onih uključenih u ekonomski isplativije poslovanje (trgovina, prijevoz robe vlastitim brodovima i sl.) moći tijekom svoga prisutstva i djelovanja u gradu na Lagunama postići značajniju materijalnu dobit koja bi njegovoj obitelji mogla pružiti potpunu egzistencijalnu sigurnost. Podaci o različitim vrstama nekretnina koje takvi malobrojni doseljenici iz slavenskog svijeta posjeduju u Veneciji i području Veneta, te o visini prihoda koji stječu ulaganjem kapitala u najrazličitije oblike poslovanja stoga su nam nadasve dragocjen izvor za poznavanje ekonomskog aspekta prisutnosti i djelatnosti naših doseljenika u Veneciji, kao i njihovog društvenog statusa i svakodnevnog životnog standarda.

Bilježimo tako podatke o većim ili manjim novčanim svotama koje imućniji doseljenici drže pohranjene u mletačkoj kovnici (*Zeccha, Monte Nuovo*) ili kod tamošnjih bankara, uglavnom Židova¹⁷⁶. U uskoj vezi sa ovom vrstom novčarskog poslovanja su i novčana potraživanja nastala zalaganjem različitih pokretnina, pri čemu se obično precizno navode založene stvari, njihova novčana protuvrijednost, te ime osobe koja zalaže ili kod koje su predmeti založeni¹⁷⁷. Katkada se novčana potraživanja ne odnose samo na nadoknadu založenih stvari, već je nerijetko riječ o potraživanjima dugova ili neisplaćenih zarada stečenih različitim oblicima

¹⁷⁴ *Margareta de Spalato baila et massera in domo ser Johannes de Brechano: volo meum fideicommissario ser Johannem padronem meum (NT, b. 1186, br. 92, 1470. god.); Helena Plastovaz da Sebenico massera de Ca' Loredan: il residuo de tuti li miei beni lasso magnifico signor Lunardo Loredan insieme con due sorelle de Ca' Loredan meneghe de s. Lorenzo li siano mei commissarii (b. 393, br. 301, 1587. god.).*

¹⁷⁵ *Nicolaus da Curzola: item dimito ducatos tres medico et barberio in hec mea infirmitatis pro sua mercede (NT, b. 71, br. 152, 1483. god.).*

¹⁷⁶ *Francescho condam Dionisio da Vecchi: Mi ritrovo haver ducati 1000 in ceccha (NT, b. 798, br. 174, 1649. god.); Margareta de Cruppa: dimitto Clare relicte Hierolimo Frisci de Basano ducata 50 de monte novo (b. 96, br. 171, 1514. god.); Giacomo Tartaglia nobile Spalato: Mi ritrovo haver 1000 ducati in hebrei Tedeschi in Venetia (b. 871, br. 97, 1669. god.).*

¹⁷⁷ *Pasqualina uxor Florii de Ragusio: debo io dare Michael prefatto lire 17 per le qual ho in pigno un zupon de damaschin et doi altri zuponi et uno paro di calze de scarlato et altre cose (NT, b. 127, br. 739, 1533. god.); Iohanna relicta Georgii da Segna olim patroni marciliane: me pignorasse un manibus Vicentius de Baptiste pironis d'argenti et 4 anellos auri ducatos 10; item in manibus Petri Maroni taiapietra de s. Cassian duos anellos ducatos 14; item unum anellum in mani Clarette de confin s. Trinità pro libras 4 ... (b. 125, br. 425, 1527. god.).*

poslovanja sa trgovcima, brodovlasnicima i poslovnim partnerima različitih profesija i djelatnosti. U tom se slučaju navodi mjesto zajedničkog poslovanja obiju strana, vrsta i količina robe kojom se poslovalo, imena svih poslovnih partnera uključenih u navedeni posao, te visina udjela koju svaka strana ima pravo potraživati¹⁷⁸. Kako se prilikom nabiranja dužnika, navode njihova imena i krajevi iz kojih potječu, saznajemo da su i u ovom slučaju doseljenici najradije međusobno poslovali. Tako npr. Ivana udova Jurja iz Senja navodi kao dužnika svog pokojnog supruga sunarodnjake iz Rijeke Ivana Donatovića (50 dukata) i Jakova (90 dukata), Antonija iz Senja (30 dukata) i Zadranina Petra Celengovića (5 dukata)¹⁷⁹. Još brojnije i podrijetlom raznovrsnije dužnike ima bosanski trgovac Miloš Markov¹⁸⁰, dok Kotoranin Nikola pok. Natalisa svoje dugove potražuje kako od svojih sunarodnjaka (Pelješac, Split), tako i od doseljenika iz talijanskih gradova (Padova)¹⁸¹. Doseljenici koji su djelokrug svog poslovanja zasnivali na učestalim i raznovrsnim trgovačkim i pomorskim vezama sa brojnim trgovačkim središtima Mediterana i zapadne Europe uopće, iscrpno navode oblike poslovanja i visinu potraživanja s obzirom na ulaganja vlastitog kapitala u raznovrsne trgovačke poslove. Tako Nicola zvan Kalojko pok. Pola iz Srbije u navodnju svojih brojnih dužnika i poslovnih partnera širom Dalmacije i talijanske obale, spominje kapital u visini 548 dukata koji se nalazi u rukama Lorenza Cecchi u srednjotalijanskoj luci Ankoni, a što je samo manji dio njegovog kapitala koji iznosi ukupno 4600 dukata¹⁸². Prihode na Kefaloniji ima Katarina pok. Radivoja Supovića iz crnogorske općine Maine, udovica Batiste Carciari mornara podrijetlom sa Kefalonije¹⁸³. Dobit od prodaje kordovana u Mesini potražuje od svojih poslovnih sudrugova trgovac Pavao Grgurov iz Bosne, dok Nikola pok. Klementa, obućar iz Zagreba navodi svoje poslovanje sa Girardom sa mletačkog otoka Zudecca, a koji mu je ostao dužan 234 libre za kožu koja se upotrebljava za izradu obuće¹⁸⁴. Iako doseljenici u svojim spisima češće spominju potraživanja dugova od drugih osoba, katkada bilježimo i obvezu doseljenika da svojim kreditorima vrati ranije učinjen dug¹⁸⁵.

Malobrojni doseljenici uspjeli su tijekom boravka u Veneciji steći pažnje vrijedna sredstva, uložiti ih i omogućiti da se njihov kapital poveća i kroz iduću generaciju koje su ovdje ostajale i djelovale. Susrećemo tako doseljenike koji su posjedovali i po nekoliko kuća u svojem vlasništvu (najčešće u predjelu Castello), te su njihovim iznajmljivanjem stjecali znatnu godišnju rentu¹⁸⁶. Iako rjeđe, slavenski doseljenici raspolažu i sa zemljišnim posjedom u različitim dijelovima Veneta, od kojih, ustupanjem njihovog

¹⁷⁸ Damianus condam Allegreti de Pastrovichio, patron navigii, habitator Sybenici; item habeo medietate unius navigii empti a signor Symone de Jadra meo socio pro ducatos 50; item in navigio plenum cera ponderis librarum 50 sybenicensium vel circa (NT, b. 1084, br. 208, 1505. god.); Nicolaus da Zeta: item debeo habere tellas brachia 50 in societam...quod investire in Flandriam im mercaturis (b. 968, br. 393, 1508. god.); Alvise Rudieh da Traù: item volo quod mittà della mia fregata che in compagnia sia vednuta da commissarii (b. 707, br. 54, 1634. god.).

¹⁷⁹ ASV, NT, b. 125, br. 425, 1527. god.

¹⁸⁰ NT, b. 770, br. 80, 1611. god.

¹⁸¹ ASV, NT, b. 127, br. 711, 1523. god.

¹⁸² ASV, NT, b. 786, br. 161, 1517. god.

¹⁸³ ASV, NT, b. 1020, br. 128, 1600. god.

¹⁸⁴ ASV, NT, b. 962, br. 378, 1584; b. 826, br. 112, 1456. god.

¹⁸⁵ NT, b. 1084, br. 208, 1505. god.

¹⁸⁶ Luca Boriza condam Marco da Pastrovich: S'atrovano in questa città alcune case in contrada a s. Domenigo (NT, b. 991, br. 232, 1687. god.); Zuanne condam Marco d'Antivari: ... una mia casa a pe pian posta in contrada di s. Fumia a Zudecca (b. 265, br. 35, 1557. god.); Nicolosa fu Rado Pastrovich: M'atrovo haver una casa a s. Iscippo a soler et a pe pian che confina con Helia de Ragusa (b. 1192, br. 508, 1555. god.).

korištenja tamošnjim zakupnicima i obrađivačima, također ubiru značajne godišnje prihode¹⁸⁷. Češće nego posjedi na području Veneta spominju se zemljišne čestice, kuće i druge nekretnine koje doseljenici posjeduju u domovini, a koji su obično dio već otprije naslijeđenih očevih ili majčinih dobara¹⁸⁸.

Porijeklom najčešće iz tradicionalno maritimnih područja istočnojadranske obale u kojima je brodarstvo stoljetna tradicija i osnovno zanimanje stanovništva (Boka Kotorska, srednjodalmatinski otoci, Senj, Kvarnerski otoci) su i brojni kapetani, paroni ili suvlasnici trgovačkih brodova, a kojima je, poradi karaktera njihovog zanimanja Venecija često samo prolazno i usputno mjesto u kojem borave povremeno i neredovito. Poseban oblik broderskog poslovanja, ekonomski manje produktivan i isključivo vezan za samu Veneciju, bilo je učešće u prijevozu robe i putnika unutar samog grada, te se sredstva za obavljanje takvih poslova (manje barke, gondole i sl.) javljaju u popisu imovine naših doseljenika, a vlasništvo nad njima povjerava sinovima ili braći koji nastavljaju obiteljsku tradiciju bavljenja ovim poslovima¹⁸⁹. Naposljetku, treba spomenuti da je poneki doseljenik uspio u Veneciji otvoriti vlastitu trgovačku radnju (bottega), u kojoj se najčešće obavljalo sitnotrgovačko poslovanje, a koje su bile smještene u različitim dijelovima grada (napose u blizini trga sv. Marka i Rialta¹⁹⁰). Kapital stečen ovim oblicima poslovanja nije nikada bio tako znatan kao kapital poslovnih poduzetnika, brodovlasnika i krupnijih trgovaca, ali je unatoč tome bio izvan opasnosti od poslovnih rizika i stalnih opasnosti kojima su bili izloženi krupni poduzetnički pothvati (pomorske havarije, gusarstvo, državni monopol, konjunktura cijena, ratovi, nestalnost kopnenih putova zbog čestih ratova i sl.), te je svojim vlasnicima osiguravao skromnu, ali sigurnu životnu egzistenciju.

Prisutnost i djelovanje doseljenika u Veneciji nije se iscrpljivalo samo u do sada opisanim pojavama njihove svakodnevne, zakonski dozvoljene i uobičajene aktivnosti, već je u ponckom slučaju predstavljala pojavu koja se zbog svojeg otklona u odnosu na onodobna društvena pravila smatrala nezakonitom odnosno devijantnom. Već i sam pojam »doseljenika« upućuje da su slavenski, kao i doseljenici iz ostalih dijelova Europe, bili već unaprijed određeni u posebnu, podrijetlom iseljavanja uslovljenu kategoriju stanovništva, koja se, unatoč širokim pravima i mogućnosti djelovanja, ipak ponešto izdvajala od domaćeg starosjedilačkog stanovništva. Grad na Lagunama dozvoljavao je pritom gotovo neograničeno i često nekontrolirano useljavanje, te, poradi velikih potreba za radnom snagom u Arsenalu, pomorstvu i drugima, za tadašnje prilike izuzetno razvijenim privrednim djelatnostima, zapošljavanje i trajni ostanak svih onih koji su rješenjem svoje

¹⁸⁷ Catarina fu Thomaso Bucchichi: ... mio possesso posto in villa de Corto sotto Piave de campi 44 (NT, b. 95, br. 109, 1552. god.); Martin de Bartolomeo da Zara: possesso la qual me trovo havessi in la villa de Cadiana nel territorio de Piave (b. 543, br. 402, 1504. god.); Stana relicta Andrea Pastrovichio: terre de Ponte da Brenta, casa, hortolo e cortivo (NT, b. 927, br. 74, 1544. god.).

¹⁸⁸ Francesco Maganich detto Modro da Spalato: beni stabili situati nelle giuriditioni si Spalato, Traù, Brazza et Almissa et in ogni altro loco ... (NT, b. 432, br. 167, 1646. god.); Franciscus Blondus da Sebenico: una vigna mia in campo da basso a Sebenico avanti le saline et altri terreni a Sebenico (NT, b. 1084, br. 255, 1539. god.); Clara condam Guidonis de Matafaris: domos et possessiones qui et quas habeo in ladra et eius districtu et in quibusque aliis locis ... (b. 54, br. 3, 1425. god.).

¹⁸⁹ Zorzi condam Damian Pastrovichio: lasso a mio fiol Zuanne de tutto quello chel si ritrova cosi barca.e le gondole che mi ritrovo haver (NT, b. 403, br. 409, 1625. god.); Thomaso Susmanich da Lusin Grande: la tratta delle sardelle che la se venda ... (b. 991, br. 309, 1602. god.).

¹⁹⁰ Francischo condam Dionisio da Vecchi: et se al tempo della mia morte havesse bottega voglio che detta mia consorte habbia vantaggio de nostri fitti (NT, b. 798, br. 4, 1681. god.); Helena condam Boico da Catharo: item dechiaro che ho una bancha in beccaria à s. Marco (b. 1084, br. 196, 1534); Vicentia condam Doimo Thomasieh dalla Brazza: ... fitto della bottega posta à Rialto in Ruga de Orefici (b. 63, br. 111, 1546. god.); Andrea condam Stephano da Zeta: fontego de Rialto et ducati 200 nella parte della fontegho di s. Marco (b. 786, br. 7, 1521. god.).

egzistencije željeli pronaći u ovom gradu. Pazeći međutim da priliv useljenika ne potisne i ugrozi domaći živalj, mletačka uprava brižljivo je planirala razmještaj stanovanja i djelovanja doseljenika, svjesno koncentrirajući pojedine vjerske i etničke skupine u za njih točno određene dijelove grada. Tako je, pored prostora Ghetta (Nuovo i Vecchio) za Židove, Fondaco dei Tedeschi za Nijemce, Fondaco di Turchi za doseljenike sa područja Turskog Carstva, za useljenike podrijetlom sa istočnojadranske obale, prostor najintenzivnije koncentracije i okupljanja bio predjel Castello, ili, još поблиže, dijelovi oko crkava s. Zuane di Tempio i s. Zorzi degli Schiavoni za katolike, te s. Biagio dei Greci za pravoslavne doseljenike. Iako je ovaj način izdvajanja mogao upućivati na stanovit pokušaj mletačke vlade da na izvjestan način marginalizira pojedine skupine doseljenika, ostaje ipak očitim činjenica da njihovo svakodnevno kretanje i obavljanje njihove osnovne djelatnosti nije bilo gotovo ničim ograničeno, te da svoj položaj nisu mogli osjećati niti poistovjećivati sa marginalizacijom kakva je bila uobičajena u tadašnjem zapadnoevropskom prostoru. Primjere isključenja iz društva slavenskih doseljenika ne možemo stoga pratiti s obzirom na njihovu kategoriju »doseljenika« ili stranaca u koju bi ulazila zajednica kao jedinstvena cjelina, već samo s obzirom na pojedinačne primjere izdvajanja iz društva, nastale devijantnim i zakonski nedopuštenim djelovanjem u javnom i privatnom životu. Podatke o zločinstvima, razbojstvima i drugim devijantnim oblicima društvenog ponašanja u kojima su sudjelovali doseljenici našeg podrijetla nalazimo u različitim fondovima spisa mletačke uprave, koja je, upravo s obzirom na vrstu i težinu pojedinih počinjenih zločina, bila vrlo razgranata i djelokrugom svoga rada i kompetencija precizno određena i razgraničena (Esecutori contro la Bestemmia za prekršaje poput sodomije, silovanja, pederastije i sl.¹⁹¹; Santo Ufficio za heretike, vještice, klevetnike katoličke crkve i običaja, nevjernike i sl.¹⁹²). Posebno su se teško kažnjavala djela razbojstava, umorstva i sličnih teških prekršaja, te su u svrhu opomene i zastrašivanja i nastali mnogi popisi osuđenika smaknutih u pojedinim razdobljima mletačke povijesti zbog naročito okrutnih ubojstava i krađa. Tako u popisu osuđenika na smrt, koji prati najteže primjere zločinstva i kažnjavanja od VIII stoljeća do pada Mletačke Republike nalazimo zabilježene mnoge doseljenike slavenskog podrijetla, osuđene i smaknute radi raznih teških povreda zakona¹⁹³. Najstariji primjer osude doseljenika našeg podrijetla bilježimo 1500. godine kada je zbog krađa odsjecanjem glave kažnjen Dubrovčanin Felice, dok je njegov sugrađanin Ivan, sin Nikole 1597. god. odlukom Vijeća Desetorice (Consiglio dei Dicci) obješen zbog prekršaja o

¹⁹¹ O tome usporedi djela: R. Derosas, *Mortalità e Giustizia a Venezia nel '500-'600. Gli Esecutori contro la Bestemmia*, u: *Stato, Società e Giustizia nella Repubblica Veneta (sec. XV- XVIII)*, a cura di G. Cozzi, Roma 1980, str. 433-528; G. Scarabello, *Devianza sessuale ed interventi di Giustizia a Venezia nella prima metà del XVI secolo*, u: *Tiziano e Venezia, Vicenza 1980*, str. 75-84; G. Ruggiero, *The Boundaries of Eros, sex crime and sexuality in Renaissance Venice*, New York - Oxford, 1985, str. 109-145; G. Martini, *La donna veneziana del '600 tra sessualità legittima ed illegittima; Alcune riflessioni sul concubinato*, *Atti dell'Istituto veneto di scienze, lettere ed arti*, tomo CXLV (1986-1987), *Classe di scienze morali, lettere ed arti*, str. 301-339; isti, *Il »Vizio nefando« nella Venezia del Seicento*, Roma 1988.

¹⁹² O djelovanju ureda Santo Ufficio usporedi: F. Grendler, *The Roman Inquisition and the Venetian press 1540-1605*, Princeton 1977; isti, *The »Tre Savii sopra Eresia«, 1547-1605: a prosopographical study*, u: *»Studi Veneziani«, nuova serie*, 3 (1979), str. 283-340; B. Pullan, *Gli Ebrei d'Europa e l'inquisizione a Venezia dal 1550 al 1670*, Roma 1985, str. 17- 228.

¹⁹³ Raccolta de nomi e cognomi et anni, ne quali pubblicazione furono fatti morire per delitti dal principio della Repubblica fino à nostri giorni in questa città di Venezia, de quali si ha potuto ritrovare più certa memoria principando dell'anno 728 in giù (dalje: Raccolta), Biblioteca Marciana, Cod. It. classe VII, No 502 (=7313). Jednu od verzija navedenog rukopisa objavio je G. Tassini, *Alcune delle più clamorose condanne capitali eseguite in Venezia sotto la Repubblica, Venezia 1966*, str. 281-313.

kojem nam izvor ništa poblizje ne govori¹⁹⁴. Zbog teških zločina i razbojstava na cestama kažnjen je 1628. god. smrću vješanjem Kotoranin Augustin, dok je doseljenik iz Pirana Andrija Lorenzi 1671. god. optužen za pokušaj krađe dragocjenosti iz riznice bazilike sv. Marka, te je također kažnjen vješanjem¹⁹⁵.

Oceubojica Antonio Malinarić iz Rašpora u Istri kažnjen je 1770. god. odsjecanjem glave, dok je Givanoia Mileusi (Milevoi), krojač ženske odjeće podrijetlom iz Kopra 1758. god. optužen za ubojstvo i krađu neke siromašne starice, te osuđen na smrt vezivanjem za konja i povlačenjem po ulici, te odsjecanjem ruku i glave. Predstavnici gradske vlasti bili su prema njemu ipak »milostivi«, te su u obnovljenoj presudi dosudili »samo« smrt odsjecanjem glave¹⁹⁶. U ovom popisu osuđenika nalazi se i jedna žena: Katarina Rosina iz Splitske, stara oko 40 godina, koja je zbog ubojstva svoje sunarodnjakinje Katarine Schiavone kažnjena smrću odsjecanjem glave¹⁹⁷.

Iako su kažnjavanja smrću bila u onodobnoj sudskoj praksi prilično česta, veliki dio prekršitelja ipak je zbog svojih delikata osuđivan na zatvorsku kaznu. Zatvori Venecije, smješteni u sklopu velikog kompleksa Duždeve palače bili su nadaleko ozloglašena mjesta iz kojih se rijetko izlazilo i koji su, poradi krajnje teških uvjeta života u njima, obično dokrajčili zdravlje i sam život zatvorenika. Pojedini dijelovi zatvora nosili su i svoja imena, te se, pored ostalih, za jedan od dijelova bilježi ime »Schiava«. Iznimku za kratko i teško življenje zatvorenika u mletačkim tamnicama pritom je opovrgavao slučaj zatvorenika slavenskog podrijetla po imenu Ivan Michiznich, koji je ovdje dočekao stotu godinu života, te bio posvuda istican kao »miracolo di natura«¹⁹⁸.

U manje i stoga blaže osuđivane prekršaje ubrajalo se remećenje javnog reda i mira. Tako su 1378. godine optuženi pozlatar Leonard sa Krka, kalafat Franjo Grasso, Jakobelo zvan Galeđa, Vito Furlano i Jakobelo Ungaro da su u kasne noćne sate prolazili ulicama lupajući, vičući, bacajući staklenke i razbijajući kamene vijence na tamošnjim zidovima¹⁹⁹.

Doseljenice slavenskog podrijetla spominju se u sudskim procesima fondova »Esecutori contro la Bestemmia« i »Santo Ufficio« gotovo isključivo kao optužene za prostituciju, svodenje, te za bavljenje radnjama koje graniče sa magijom i čarobnjaštvom (stregoneria). Tako je 1679. godine Klara Schiavona optužena za čarobnjaštvo i spremanje ljubavnih napitaka, te pripremu različitih magičnih recepata i formula, koje je potom prodavala. Jedan od recepata za pridobivanje neke željene osobe bio je ispisivanje imena dvije osoba koje se želi povezati na komad orahovog drveta perom umočenom u krv kokoši. Klara je pored toga bila optužena i za zazivanje i komunikaciju sa demonima i đavlima, napose sa Asmodejem²⁰⁰. Iscrpan je proces i protiv 26- godišnje Katarine Kolomba iz Zadra, optužene 1721. godine da je Venecijanki Franceschini Tonsadelli pomogla da čaranjima zadobije nekog muškarca. Katarina joj je savjetovala da uzme muški šešir, odnese ga na svetu misu i za trenutak podmetne pod kalcž; potom šešir iscjepa na najsitnije dijelove, te ih ubaci u čašu vina koju će ponuditi

¹⁹⁴ Raccolta, br. 545, god. 1500; br. 626, 1587. god.

¹⁹⁵ Raccolta, br. 866, 1628. god.; br. 1095, 1671. god.

¹⁹⁶ Raccolta, br. 1220, 1770. god.; br. 1200, 1758. god.

¹⁹⁷ Raccolta, br. 996, 1651. god.

¹⁹⁸ G. Scarabello, Carcerati e carceri a Venezia nell'età moderna, Biblioteca biographica sv. 21, Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma 1979, str. 31, 149.

¹⁹⁹ B. Cechetti, La vita dei Veneziani fino al 1200, Venezia 1870, str. 47.

²⁰⁰ V. Bellondi, Documenti e aneddoti di storia veneziana (810-1854) tratti dall'Archivio de'frari, Firenze 1902, str. 41.

dotičnoj osobi. U idućih šest mjeseci, koliko je proces protiv Katarine Kolomba trajao, suci ureda Santo Officio ispitivali su mnoge žene koje su stanovale u Katarininom susjedstvu. Neke su na ispitivanju izjavile da su više puta čule Katarinu kako govori sa đavlom kojemu je ona očito prodala svoju dušu. Proces je ostao nezavršen, te nam konačna sudbina i osuda Katarine Kolomba nije poznata²⁰¹.

Heretički postupci i sklonost »komuniciranju« sa demonima naročito su se često pripisivali svećenicima, koji su zbog prirode svoje djelatnosti bili najviše izloženi sudu i ocijeni svoje okolice. Godine 1741. Ivan Torrisini, klerik podrijetlom iz Zadra optužen je da je nakon dolaska u Veneciju započeo nezakonito propovjedati i držati mise, te se na njima pogrđnim riječima izražavao o papi, odstupajući pritom od mnogih kršćanskih običaja i pravila. Osuđen je na prisilnu službu na mlčtačkoj galiji, gdje je kao pokoru svake nedjelje morao naglas pet puta izmoliti Oče naš, Zdravomariju i Vjcrovanje²⁰².

Probleme sa mjesnim crkvenim vlastima imao je i svećenik Šimun Gradić, optužen 1642. godine da je krivotvorio isprave kojima se dokazuje da je svećenik, te da je zapravo njegovo obavljanje službe božje nezakonito i protivno crkvenim propisima²⁰³.

»Schiavone« se nemalo puta spominju i kao prostitutke, često od svojih svodnika zloupotrebljavane i maltretirane na najgori mogući način. Tako još 1392. godine bilježimo slučaj Angele iz Zadra koja se spominje kao konkubina Sandra Lombardo, te je, neprestano zaticana ispred ulaza u kuću neke Lucije Nigre i Ane iz Verone, zajedno sa njime optužena za remećenje javnog reda i mira²⁰⁴.

Godine 1400. spominju se prostitutka Margareta iz Dubrovnika, konkubina Jurja iz Senja, koja zajedno sa sluškinjom po imenu Bona, također podrijetlom Dubrovčankom, odlazi u Treviso gdje ih njihov svodnik Filip iz Napulja, inače čuvar na mostu Rialto u Veneciji, pokušava nagovoriti da stupe u tamošnju javnu kuću²⁰⁵. U samoj Veneciji prostitutke slavenskog podrijetla uglavnom su spominjane kao stanovnice predjela Castello. Zanimljivo je, međutim, da su se u blizini crkve sv. Margarete (predjel Dorsoduro) u Calle di Ragusei, nalazile kuće koje su bile poznate po stanovnicama sumnjiva morala, koja su često bile pod nadzorom gradskih službi za red i mir u gradu²⁰⁶. Cini se da su prostitutke iz slavenskog svijeta bile poznate i po posebnom načinu odijevanja, jer se još mnogo kasnije kao odjeća koju su žene ove profesije u Veneciji posebno rado nosile spominje haljina od platna ili svile zvana »schiavonetto«²⁰⁷.

Iako rjeđe, doseljenici slavenskog podrijetla optuživani su i za sodomiju i pederastiju, čime se bavila posebna služba Republike pod nazivom Esecutori contro la Bestemmia. Tako je godine 1654. za sodomiju i zavođenje maloljetnih dječaka optužen Bračanin Vincenzo Marija Nikolić, ali je, poradi nedostatka dokaza, proces protiv njega obustavljen²⁰⁸.

Hazardne igre i kockanje česta su, iako nezakonita i strogo kažnjiva pojava, u kojoj također zatičemo ponekog doseljenika iz slavenskih krajeva. God. 1776. su Josip Zanović zvan Sepavac (Zotto), član vrlo poznate i po

²⁰¹ L. Muraro, *La signora del gioco. Episodi della caccia alla streghe*, Milano 1976, str. 114.

²⁰² V. Bellondi, nav. dj., str. 107.

²⁰³ V. Bellondi, nav. dj., str. 107.

²⁰⁴ B. Cechetti, *La vita dei Veneziani fino al 1200*, Venezia 1870, str. 66.

²⁰⁵ B. Cechetti, nav. dj., str. 67.

²⁰⁶ E. Concina, *Venezia nell'età moderna*, Venezia 1989, str. 17.

²⁰⁷ *Maschere e travestimenti nella tradizione del Carnevale di Venezia*, Venezia 1981, str. 18.

²⁰⁸ G. Martini, *Il »Vizio nefando« nella Venezia del Seicento*, Roma 1988, str. 80.

različitim oblicima nezakonitih aktivnosti (krijumčarenje) nadaleko poznate obitelji Zanočić iz Budve, te Josip Crovato zvan Fasolin, optuženi za organiziranje hazardnih igara, napose kockanja, na kojima su, koristeći lakovjernost i neznanje sudionika, varanjem i smicalicama dolazili do velikih svota novaca. Iako su osuđeni na nekoliko godina zatvorske kazne, čini se da su obajica uskoro uspjeli izići, jer se Josip Zanočić uskoro javlja u ostalim procesima podignutim protiv njega i braće mu Primislava i Antonija²⁰⁹.

Naposlijetku treba reći nešto i o aspektu zločina učinjenih nad našim doseljenicima odnosno o procesima koji su podignuti protiv osoba koje su na različite načine nanijeli štetu ili naškodili stanovnicima Venecije podrijetlom sa istočnog Jadrana. Tako 1634. godine bilježimo optužbu Tomasine Borichia u kojoj se optužuje vlastiti suprug Zaharija Rubini zbog pokušaja napastovanja i maltretiranja. Kada se Tomasina pokušala oduprijeti, Zaharija ju je istukao i seksualno se izživljavajući nanio joj teške tjelesne ozljede²¹⁰. Krajem XVIII stoljeća (1793.) bilježimo i težak slučaj zavodenja i silovanja 12- godišnje djevojčice Ane Crovato koju je Venecijanac Giotto Zavatter (obučar) privukao u svoju kuću darujući joj šarene satenske vrpce, te ju je potom na najbestijalniji način silovao²¹¹. Okrutna smrt zadesila je i mladog (giovanne schiavono) Luku Markovića iz Paštovića, kojega je Ivan Krstitelj Madricardo zvan Moro zbog neke sitne raspre zaronio u vodu i nije ispuštao sve dok se nesretni mladić nije zadavio i preminuo²¹².

Važnu ulogu u svakodnevlju gradskog života imale su, kao i posvuda u Europi prošlih stoljeća, a napose na prostoru država Apeninskog poluotoka, javne i crkvene svečanosti. U danima u kojima su se održavale one su bile činiteljem povezanosti i jedinstvenosti gradskog društva, a svojim su vizualnim izražajem snažno djelovale na osjećajnost i zajednički mentalitet stanovnika. U Veneciji, a napose predjelu Castello, mjestu najveće koncentracije slavenskih doseljenika bilježimo tijekom višestoljetne prošlosti grada na Lagunama mnogobrojne javne i crkvene svetkovine (feste), od kojih su neke, značajem i blještavošću svoga održavanja posebno dojmive, nastale upravo kao spomen na povijesne događaje u vezi sa državama i narodima sa istočnojadranske obale. Tako svetkovina zvana »Le Marie« (održava se na Svjećenicu 2. veljače) slavi oslobođenje mltačkih žena i djevojaka koje su neretvanski (po nekim izvorima tršćanski) gusari 934. godine pokušali oteti. Na ovaj dan se, uz svečanu misu u katedrali s. Pietro di Castello, procesiju prema bazilici sv. Marka i utrku dvaju brodova (koji simbolično rekonstruiraju otmicu i oslobođenje žena) darivalo dvanaest najljepših mladih djevojaka Venecije²¹³. Zasigurno jedna od najpoznatijih svetkovina u Veneciji je »Sensa« (Ascensione=Uzašašće) koja, uz simbolično vjenčanje dužda sa morem ispuštanjem prstena u more, slavi osvajački pohod dužda Petra II Orseola i podvrgavanje Dalmacije mltačkoj vlasti²¹⁴. Na prostoru predjela Castello održavale su se i razne druge javne i crkvene svetkovine, o kojima nam zapisi kroničara ostavljaju mnogobrojne podatke, u kojima saznajemo pojedinosti o onodobnim zabavama, igrama, natjecanjima, plesovima, te ostalim oblicima učesća tamošnjeg pučanstva u lokalnim svečanostima.

²⁰⁹ G. Dolcetti, *Le Bische e il Giuoco d'Azzardo a Venezia 1172-1807*, Venezia 1903, str. 23-27.

²¹⁰ G. Martini, nav. dj., str. 129.

²¹¹ M. Gambier, *La donna e la giustizia penale veneziana nel XVIII secolo*, u: *Stato, società e giustizia nella Repubblica Veneta (sec. XV-XVIII)*, a cura di G. Cozzi, Roma 1980, str. 552.

²¹² *Raccolta*, br. 1221, 1772. god.

²¹³ G. Tassini, *Feste, spettacoli divertimenti e piaceri degli antichi Veneziani*, Venezia 1961, (III izdanje), str. 9-13.

²¹⁴ G. Tassini, nav. dj., str. 15-22.

Svečanosti su se održavale na otvorenom prostoru ispred župnih crkava (campo), gdje se, poradi skućenosti crkvenog prostora da prihvati veliku masu lokalnih žitelja i još brojnijih hodočasnika iz različitih krajeva, katkada održavala i sveta misa, a na dan sveca zaštitnika crkve, podijeljivali crkveni oprosti (perdoni)²¹⁵. Na svetkovinama su organizirane različite igre i zabave, od kojih su nadaleko bile poznate »bitke« (šakanje) između stanovnika predjela Castello (Castellani) i Cannaregio (Cannaruoli ili Nicolotti), a koje je početkom prošlog stoljeća u manjoj raspravi opisao anonimni pisac iz Dalmacije²¹⁶. Na trgovima župnih crkava postavljali su se u dane svetkovina posebno izrađeni ukrasi i zastave lokalnih bratovština, a pučanstvo su uveseljavali pjevači, svirači, recitatori, glumci i brojni drugi zabavljači. U XVI stoljeću na svim svetkovinama u predjelu Castello bio je poznat oponašatelj i recitator Antonio Molino zvan Burchiella koji je svoje dramske komade i pjesme izvodio na grčkom i hrvatskom jeziku²¹⁷. Čini se da je učešće slavenskih doseljenika najupečatljivije bilo u pučkim plesovima. Tako se u predjelu Castello jedan od trgova nazivao »Campo delle Furlane« i to prema, kako ih iscrpno opisuje glasoviti onodobni ilustrator Grevembroch, slavenskim doseljenicama iz Furlanije, čije su pjesme i plesovi, karakteristični po snažnim i energičnim pokretima, dominirali ulicama Castella u dane lokalnih svetkovina²¹⁸.

Svetkovine, napose one koje je organizirala vlast u čast odlaska ili nastupa novog dužda, ostajale su u kronikama najviše zapamćene po obilnim količinama hrane i pića podijeljivanog ondje sakupljenom narodu²¹⁹. Nazivi mnogobrojnih vrsta jela i pića stjecani su stoga vrlo često prilikom upriličavanja takvih svečanosti, a lokalne gostionice (trattorie, osterie) svoj su nastanak katkada datirale upravo prigodom obilježavanja takvih događaja. U predjelu Castello, napose u najživljoj i poslovno najprometnijoj ulici Calle delle Rasse, nastale su, dijelom zbog potreba često održavanih javnih i crkvenih svečanosti, ali ipak prvenstveno zbog prometnog položaja na putu od pristaništa na Riva degli Schiavoni prema unutrašnjosti grada, mnogobrojne gostionice koje su tijekom svojeg postojanja bile u uskoj vezi sa doseljenicima slavenskog podrijetla²²⁰. U jednoj od njih nastalo je, kako se čini, u mnogim gastronomskim vodičima Venecije opisano piće »ombra« (pola čaše bijelog vina koje se pije s nogu za pultom), a čiji je tvorca profesor Maršić, čije prezime, iako o njemu samome ne znamo mnogo, upućuje da njegovo podrijetlo treba tražiti u nekom od gradova Dalmacije²²¹.

Stoljetna povezanost istočnojadranske obale sa Venecijom uvjetovala je, kako smo iz protoklog razmatranja mogli vidjeti, stalno, u pojedinim razdobljima izuzetno intenzivno prisustvo slavenskih doseljenika u gradu na Lagunama, te se kao očigledan nameće zaključak o slavenskim doseljenicima

215 Najpoznatije podjele oprosta zbivale su se u dane Korizme (svaku nedjelju do Uskrsa) u crkvama s. Pietro di Castello i s. Francesco di Paola, te se tom prilikom održavala svečana procesija uzduž Riva degli Schiavoni, a u blizini same katedrale (Quintavalle) podjeljivala hrana za lokalno pučanstvo i hodočasnike (G. Tassini, nav. dj, str. 162).

216 G. Tassini, nav. dj, str. 36; »Breve Dissertazioni sopra l'origine delle così dette forze d'ercole sostenute dalla due parti denominate castellani e Nicolotti scritta dal Dalmata F. C. D. M., Venezia 1816; usporedi i : C. Nalin, La festa Veneziana dei pugni fra Castellani e Nicolotti, poemeto bernesco, Venezia 1856.

217 G. Tassini, nav. dj., str. 128.

218 G. Tassini, Feste, spettacoli divertimenti e piaceri degli antichi Veneziani, Venezia 1961 (III izdanje), str. 152.

219 L. Sugana, Venezia notturna, Venezia 1891, str. 102.

220 E. Zorzi, Osterie Veneziane, Venezia 1967, str. 114, 119, 127, 199, 218.

221 H. Barth, Osterie, guida spirituale delle osterie italiane da Verona a Capri, Roma 1910, str. 52-53; E. Zorzi, nav. dj., str. 218-219.

kao nezaobila-znom čimbeniku u ukupnoj strukturi doseljenika iz različitih dijelova Europe. Osim kroz do sada razmatrane izvore pisanog karaktera, prisutnost slavenskog svijeta u Veneciji možemo promatrati i kroz vanjsku, vidljivu sliku Venecije, tj. kroz različite oblike materijalne kulture i umjetničkog stvaranja koju su gradu na Lagunama u trajnu baštinu ostavili doseljenici slavenskog podrijetla.

Prisutstvo slavenskih doseljenika u Veneciji trajno je zabilježeno kroz stoljetnu memoriju samog grada, nazivlje njegovih predjela, ulica, dvorova, prolaza, mostova i drugih javnih gradskih prostora koji su u vrijeme svoga nastanka bili na različite načine povezani sa slavenskim došljacima čije je prisutstvo trajno pretočeno u spomen davanjem vlastitog imena navedenim objektima. Većina objekata nalazi se u predjelu Castello gdje je koncentracija slavenskog življa tijekom svih stoljeća najizrazitija. Ovdje se uz morsku obalu proteže *Riva Degli Schiavoni*, najduža i za pristajanje brojnih barki, brodova i plovila svih mogućih oblika, veličine, namjene i podrijetla najpogodnija mlletačka riva koja je obično bila mjestom prvog fizičkog kontakta doseljenika sa novom sredinom²²².

Od Riva degli Schiavoni pružaju se prema unutrašnjosti predjela Castello, a sasvim u blizini užeg gradskog središta Piazza San Marco, ulice u kojima su stoljećima svoje proizvode izlagali i prodavali trgovci podrijetlom sa istočnojadranske obale. Tako je po raši - grubom suknu koje se uvozilo iz unutrašnjosti Balkanskog poluotoka, jedna od tamošnjih ulica nazvana Calle delle Rasse, dok se u njenom neposrednom susjedstvu nalazi ulica koja je svoj naziv dobila po doseljenicima podrijetlom iz mlletačke pokrajine Albanije (Calle delli Albanesi). U dubini predjela Castello, napose prema katedralnoj crkvi s. Pietro di Castello nalaze se ulice i dvorišta koja svojim imenima svjedoče o slavenskom podrijetlu njihovog stanovništva u prošlim stoljećima (Corte Schiavona, Calle Schiavona, Calle Schiavoncina)²²³. Ovdje se nalazio i dvor posvećen njegovom nekadašnjem vlasniku: Petru sa Hvara (Corte Pietro di Lesina), dok se ulica posvećena spomenu jednog od ogranka obitelji staklarskih majstora sa Murana - Dragan (Calle Dragan), nalazi u predjelu Cannaregio u župi Ss. Apostoli. Nedaleko od crkve sv. Margarete (predjel Dorsoduro) nalazila se Calle dei Ragusei²²⁴, dok se u predjelu s. Marco, u blizini crkve s. Luca nalazila se Calle delle Schiavine, nazvana po proizvodnji vunjenih pokrivača - »schiavina« koje su svoje ime dobile po doseljenicima slavenskog podrijetla²²⁵. Uz ulični pravac pod imenom Fondamenta degli Schiavoni i Fondamenta delli Furlani nalazila se crkva s. Zuanne del Templo poznatija pod nazivom s. Zuanne di Furlani, koja je pripadala posjedu (komenda) malteških vitezova. U ovoj su crkvi slavenski doseljenici sve do gradnje svoje crkve s. Zorzi degli Schiavoni (sredinom XVI st.) imali oltar vlastite bratovštine sv. Jurja i Tripuna, kao i posebnu grobnicu u kojoj su se sahranjivali članovi bratovštine slavenskih doseljenika. Sredinom XVI st. utemeljena crkva sv. Jurja i Tripuna, koja se po bogatstvu umjetničkih djela, o čemu je već mnogo toga rečeno u brojnim monografijama o povijesti i kulturnoj baštini bratovštine, može ubrojiti u najznačajnije crkve Venecije²²⁶.

²²² Na jednoj od kamenih ploča na pristaništu rive nalazi se natpis FINE DI STAZION DEI ABITANTI DELLA BRAZZA E DI LESINA (nasuprot hotela Danicli Excelsior), te, na drugoj (nasuprot prolaza koji vodi prema crkvi s. Zaccaria): STAZIO DI CUMA DI PIRANO.

²²³ G. Tassini, *Curiosità veneziane*, IX ed, Venezia 1979, str. 585-587; M. De Biasi, *Toponomastica a Venezia. Criteri per una generale revisione*, Venezia 1985, str. 19, 21.

²²⁴ E. Concina, nav. dj., str. 17.

²²⁵ G. Tassini, nav. dj., str. 585.

²²⁶ N. Luković, *Bratovština bokeljskih pomoraca sv. Dorda i Tripuna u Mlecima*, Godišnjak Pomorskog Muzeja u Kotoru, sv. VI, Kotor 1957, str. 39-42; G. Perocco, *Carpaccio nella Scuola di S.*

Grb i simbol bratovštine: sv. Juraj koji ubija zmaja čest je reljefni motiv na brojnim kućama uzduž predjela Castello i svjedočanstvo da su ovdje u prošlosti stanovali doseljenici podrijetlom sa istočnog Jadrana²²⁷. Pored lika sv. Jurja, na zidovima kuća u predjelu Castello također bilježimo i reljef sa likom crkvenog oca sv. Jerolima, koji potječe iz grada Stridona u Dalmaciji²²⁸. Naposljetku, od objekata i javnih spomenika koji svoje ime duguju doseljenicima iz slavenskih krajeva, potrebno je spomenuti most smješten na centralnom mjestu (Fondamenta dei Vetrai) otoka Murana posvećen glasovitom staklarskom majstoru Jurju Ballarinu, podrijetlom Splićaninu (Ponte Ballarin)²²⁹.

Tijekom prošlih stoljeća koncentracija stanovanja slavenskih doseljenika bila je zapažena u svim župama predjela Castello. U većini tamošnjih župnih crkava nalazimo stoga brojne i raznovrsne tragove njihovog prisutstva. U katedrali s. Pietro di Castello zapažamo u lijevoj pobočnoj kapeli uz glavni oltar grobnicu ugledne kotorske obitelji Ivanošić iz XVIII stoljeća²³⁰. U istoj kapeli nalazi se i grobnica bratovštine »del Suffragio dei Morti sotto gli Auspici del s. Croce« (osnovana 1448. god.) u čijem popisu bilježimo slavenska imena doseljenika Alberta Garbizze i Schiavona. Većina sjedala (banchi) u katedrali ispisana je prezimenima obitelji ili pojedinaca koji su ih sa pravom vlastitog korištenja poklanjali crkvi. Susrećemo imena Torchinovich Ledc, Gersich Degnamente, Gugovaz Josipa, Schiavon Felice Agostina i Schiavon Annabelle, čija prezimena, iako iz XIX st., svjedoče o slavenskom podrijetlu već odavno talijaniziranih stanovnika Venecije. I u nekim drugim samostanima i crkvama Venecije bilježimo grobnice i nadgrobne natpise pokojnika našeg podrijetla. Tako u crkvi s. Maria dei Servi nalazimo kameni zapis o Pacifiku Bizza, rapskom biskupu, ondje pokopanom 17. 2. 1742. godine²³¹. U grobnici crkve s. Domenico nalazi se nadgrobna ploča zadarskog parona broda Antonija Carsene i njegove supruge Paule (1557. god.), te njegovih sugrađana Jurja pok. Andrije i sina mu Gaspara, za koje godina smrti nije navedena²³². Šibenski biskup Ivan Lucić Stafileo posvetio je crkvu s. Zaccaria (1543), gdje također bilježimo i nadgrobne natpise Orse Lupo, kći Grgura iz Trogira, te njene rodakinje Lucije pok. Pavla Antonija Cippico, kao i Ivana iz Šibenika²³³. U crkvi s. Angelo nalazi se grob kotorskog plemića Stjepana pok. Jerolima Bucchia (1762), dok je njegov sugrađanin, ugledni trgovac Stjepan Tartaro pok. Balci, sahranjen u crkvi s. Severo

Giorgio degli Schiavoni, Venezia 1964; isti, La »Scuola Dalmata« dei Ss. Giorgio e Trifone - Venezia, Venezia 1984, str. 38-48.

²²⁷ U različitim dijelovima predjela Castello i danas se mogu vidjeti reljefi sa likom sv. Jurja koji ubija zmaja: zid kuće u corte Bollani sa brojem 3646 u župi s. Giovanni in Bragora. U Rio terra Garibaldi, No 1339 u župi s. Francesco di Paula pored reljefa nalazi se i natpis: DELLA SCUOLA DI SCHIAVONI MDCLXIII, na »campo due pozzi«, No 2631 u župi s. Martiño (1613. god.), te na samoj crkvi Sv. Jurja i Tripuna. Posebno je zanimljiv reljef u »Rio della Pietà« u župi s. Francesco della Vigna ispod kojeg se nalazi natpis: BENI LASCIATI ALLA SCUOLA DI SAN ZORZI DELLA NATIONE DE SCHIAVONI / IN VENETIA DAL Q. S. POLO DI RADO E FABRICATI DEL MDLXXIII DALLA CASA IN ARZEGRANDE / MCMXIII. O reljefima sa likom sv. Jurja vidi u: G. Perocco, nav. dj., str. 38; A. Rizzi, Scultura esterna a Venezia, Venezia 1987, str. 170, 173, 186, 195.

²²⁸ Na zgradi u »Fondamenta s. Isèppo« No 978 nalazi se reljef sa likom sv. Jeronima u pustinji za koji povjesničar umjetnosti A. Rizzi smatra da je djelo albanskog kipara i graditelja Andrije Alešija (A. Rizzi, nav. dj., str. 170.).

²²⁹ G. Lorenzetti, Venezia e il suo estuario, Trieste 1974, str. 806.

²³⁰ Natpis na grobnici obitelji Ivanošić: HANC PULVERIS DOMUM SIBI UXORI FILIAE HUIUSQUE TANTUM NATIS NICOLAUS IVANOSICHI POSUIT, Anno 1737; te TRIUMPHALI FILII HOMINIS SIGNO STRATUM HOC LAPIDEM AGRE PROPRIODICAVIT NICOLAUS IVANOSICHI, Anno 1748.

²³¹ A. Cicogna, Delle iscrizioni veneziane, vol. I, Bologna 1982. (pretpisak iz 1824. god.), str. 43, br. 13.

²³² A. Cicogna, nav. dj., str. 131, br. 40; str. 143, br. 82.

²³³ A. Cicogna, nav. dj., sv. II, str. 109, br. 2; str. 159, br. 29; str. 151, br. 57.

1519. godine²³⁴. Spomenuta obitelj staklarskih majstora Ballarin u Muranu, čiji su potomci u kasnijim stoljećima imali značajnu ulogu u političkom životu Republike (u XVII st. Ivan Krstitelj Ballarin obnaša titulu Cancellier grande, te je ujedno i poslanik Venecije u različitim dijelovima Europe, a istu službu obnašao je kasnije i njegov sin Dominik), ostala je trajno zabilježena po svojoj vlastitoj kapeli i grobnici u crkvi sv. Petra Mučenika u Muranu (desno od glavnog oltara), koju je, prema tradiciji, dao podići krajem XV stoljeća utemeljitelj ove obitelji - Splićanin Juraj Ballarin²³⁵. Grobnicu u monumentalnoj dominikanskoj crkvi Ss. Giovanni e Paulo ima najveći hrvatski renesansni komediograf Marin Držić, dok se posmrtni ostaci splitskog arheologa i književnika Francesca Carrare (umro 1854. god.) nalaze u crkvi sv. Marija Formosa (lijeva kapela od glavnog oltara).

Slavenski doprinosi mletačkoj povijesti i kulturi zasigurno su najizrazitiji i najvidljiviji utjecajem u stvaranju i razvoju umjetničke baštine grada na Lagunama. Iz Dalmacije i Istre stoljećima se tako izvozio u Mletke kamen za gradnju, koji tamošnji pisac Francesco Sansovino hvali zbog njegove vr-snoće, ustrajnosti na otvorenom prostoru i sličnosti sa mramorom podesnim za izradu stupova i kipova. Iz dubrovačkih, korčulanskih, trogirskih i splitskih klesarskih radionica izvozili su se stoljećima u Veneciju kruc bunara, zidni vijenci i umivaonici, kamini, vrata, balkoni, prozori i drugi različiti graditeljski dijelovi²³⁶. Radeći najraznovrsnije ukrase za palače mletačkih plemićkih i građanskih obitelji, mnogi su dalmatinski majstori, iako nikada nisu odlazili u Veneciju, doprinijeli obogaćenju umjetničke baštine ovoga grada, te prenoseći naslijeđe graditeljstva, kiparstva i umjetničkog obrta svojeg kraja doprinosili kulturnoj razmjeni i povezanosti dviju jadranskih obala²³⁷.

Najvrijedniji oblik utjecaja i doprinosa slavenskih doseljenika kulturnoj baštini Venecije zasigurno je stvaralaštvo nekolicine već spomenutih umjetnika čija djela i danas predstavljaju značajan dio umjetnosti Venecije. Veliki slikarski majstor Andrija (Schiaivone) Medulić (1500-1563) svojim je bakrorezima, crtežima, freskama, te napose slikarskim djelima u stilu jednog od prvih predstavnika tada nove slikarske struje, manirizma, ukrasio brojne crkve i patricijske palače Venecije²³⁸. Djelujući u maniri talijanskog settecenta Federiko Benković (1677-1753) izradio je za crkvu sv. Sebastijana sliku »Bl. Petar Gambacorti«, dok se u galeriji Quercini Stampalia nalazi njegova slika sv. Franje²³⁹. U glasovitoj zbirci Musco Correr nalazi se jedna od nekoliko Bogorodica s djetetom koje je učinio Juraj Culinović (1433/36-

²³⁴ A. Cicogna, nav. dj., sv. III, str. 101, br. 3; str. 175- 176, br. 72.

²³⁵ C. A. Levi, L'Arte del vetro in Murano e i Baroviero, Venezia 1865, str. 27; V. Zanetti, Guida di Murano, Venezia 1866, str. 38-39; G. Lorenzetti, nav. dj., str. 807.

²³⁶ U Veneciji su od tzv. »pietra istriana« sagradene fasade mnogih crkava: s. Jurja i Tripuna ili Scuola di Schiavoni, s. Julijan, s. Maria Mater Domini, Madona della Salute, Scuola s. Fantin (danas Ateneo Veneto), i druge. Masivni blokovi istarskog kamena ugrađeni su i u najpoznatije zatvore Venecije, tzv. Pozzi, smještene uz Duždevu palaču (P. Molmenti-D. Mantovani, Calle e canali in Venezia, Venezia 1893, str. 72-73; C. Fisković, Hrvatski umjetnici u Mlecima, str. 3; G. Lorenzetti, nav. dj., str. 361-362, 507, 509, 530-31).

²³⁷ Korčulanski graditelj i kipar Marko Andrijić (umro 1507) radi za Mlečanina V. Salvadego stupove, kapele i reljefne zubce, te devet prozora za njegovu palaču (Hrvatski biografski leksikon /dalje HBL/, sv. I, Zagreb 1983, str. 148); Blaž (Vlahuša) Andrijić, klesar iz Korčule radi 1492. god. zidni ormar sa policama za G. Paulija iz Venecije (HBL, I, str. 146); Splićanin Mihovil Antonio Miljaević 1505. god. kleše kameni portal za Mlečanina Bernarda Capogrossa iz Venecije (C. Fisković, Hrvatski umjetnici u Mlecima, str. 4).

²³⁸ K. Prijatelj, Andrija Medulić Schiaivone, Zagreb 1952, str. 9-24; G. Lorenzetti, Venezia e il suo estuario, Trieste 1974, str. 100, 152, 353, 411, 469, 545, 547-48, 556, 605, 626, 668, 682, 684; F. L. Richardson, Andrea Schiaivone, Oxford 1980, str. 213-214.

²³⁹ K. Prijatelj, Federiko Benković, Zagreb 1952; G. Lorenzetti, nav. dj., str. 122, 545, 684; HBL sv. I, str. 659- 663.

1504)²⁴⁰, dok je majstor Matej Ponzoni-Pončun, podrijetlom Rabljanin (1584-1663) svojim djelima obogatio nemali broj crkava i samostana u Veneciji²⁴¹.

Tradicije graditeljskog umijeća prenosili su u Veneciju također i graditelji, klesari i kamenari sa istočnojadranske obale, čije je umjetničko stvaranje značajan doprinos kulturnoj povijesti i baštini grada na Lagunama. Tako je na izradi pojedinih dijelova »Porta della Carta« na Duždevoj palači, te reljefa sv. Marka na luneti portala istoimene bratovštine sudjelovao naš znameniti graditelj i kipar Juraj Dalmatine (XV st.)²⁴², dok su mnogobrojni klesarski i kiparski radovi na crkvi s. Zaccaria iz XV stoljeća djela Mihovila iz Zadra, njegovog imenjaka iz Šibenika, Rade Petrova, Porečanina Krste Bertova, te rovinjske klesarske obitelji Dal Vescovo²⁴³. Klesarski radovi na renesansnim vratima dvorane Kapitula u Velikoj školi sv. Marka, reljefni ukraši na crkvama s. Maria dei Miracoli, s. Zuanne Elemosinario i s. Fantin djelo su Kotoranina Luke Petrova iz prve polovine XVI stoljeća, dok su kiparski radovi u crkvi s. Salvator djelo zadarskog klesara Tome iz sredine XVI stoljeća²⁴⁴. Čini se da je bratovština sv. Marka bila jedno od najprivlačnijih i za djelovanje naših umjetnika najzahvalnijih crkvenih ustanova u Veneciji. Tako je pored svih navedenih majstora i veliki kipar Trogiranin Ivan Duknović godine 1498. sklopio sa predstavnicima Scuola Grande s. Marco ugovor o izradi mramornog oltara za nišu velike bratimske dvorane u koju je trebao postaviti 17 figura, no koju, poradi nekih nesporazuma sa bratovštinom, nije dovršio. Sačuvana Duknovićeva djela vezana za ovo područje stoga su reljef Bogorodice s djetetom (danas u Muzeju u Padovi) i poprsje Carla Zena, mletačkog patricija, koje se čuva u zbirci Muzeja Correr u Veneciji²⁴⁵.

Naposlijetku vrijedi spomenuti fra Petra Nakića (1694-nakon 1769), zasigurno jednog od najznačajnijih onodobnih graditelja orgulja koji je u Veneciji imao vlastitu radionicu u kojoj je proizvedeno oko 350 orgulja od kojih su mnoge namjenjene mletačkim crkvama²⁴⁶.

Zaključujući naposljetku pregled povijesti prisutstva doseljenika podrijetlom sa istočnojadranske obale u Veneciji tijekom dugog povijesnog razdoblja od XIII-XVIII stoljeća, možemo istaknuti slijedeće: prisutstvo kao pojam i trajanje višeznačna je pojava koja se, ukoliko se želi obuhvatiti u svoj svojoj složenosti, mora promatrati kroz svu slojevitost oblika kojima se manifestira tijekom njezinog tisućugodišnjeg povijesnog spominjanja. U ovom radu smo pokušali osvjetliti prisutstvo slavenskih doseljenika s obzirom na njihova prezimena, podrijetlo, zanimanje, mjesto stanovanja, ekonomsku djelatnost, duhovni život, te druge oblike životnog svakodnevlja, kao i, iznimno prisutne pojave marginalizacije i ponašanja suprotnog društvenim zakonitostima i

²⁴⁰ C. Fisković, *Hrvatski umjetnici u Mlecima*, str. 19-20; K. Prijatelj, Juraj Čulinović, Zagreb 1960, str. 15, 37, 42.

²⁴¹ C. Fisković, nav. dj., str. 22; K. Prijatelj, Matej Ponzoni-Pončun, Split 1970; G. Lorenzetti, nav. dj., str. 315, 406, 469, 787.

²⁴² C. Fisković, *Hrvatski umjetnici u Mlecima*, str. 5; D. Kečkemet, Udio Jurja Dalmatinca na Foscarinijevom portiku Duždeve palače u Veneciji i na srodnim izvedbama, Radovi Historijskog instituta JAZU u Zadru, sv. 22-23, Zadar 1976.

²⁴³ C. Fisković, nav. dj., str. 7, 10.

²⁴⁴ C. Fisković, nav. dj., str. 7, 11.

²⁴⁵ P. Paoletti, *La Scuola Grande di San Marco, Venezia 1929*, str. 44-50; K. Prijatelj, Ivan Duknović, Zagreb 1957, str. 31-33, slike br. 60-61; G. Lorenzetti, str. 729.

²⁴⁶ O fra P. Nakiću vidi u: R. Lunelli, *Contributi dalmatini e sloveni alla rinascita e alla diffusione dell'arte organaria veneziana settecentesca*, Venezia 1942, str. 115, 117-118, 119, 134, 142-143, 151-153, 168, 202; S. Dalla Libera, *L'Arte degli organi a Venezia, Civiltà Veneziana*, sv. XIII, Venezia-Roma 1962, str. 45, 63-66, 93, 96; isti, *L'Arte degli organi nel Veneto*, Roma 1979, str. 111, 134, 235; L. Saban, *Contributo alla biografia di don Pietro Nakić*, u: »L'organo«, Rivista di Cultura Organaria e Organistica, anno IX, Bologna 1971, No 1, str. 257-265.

običajima. Budući da je pojam prisutnosti sveprisutna, najopćenitija kategorija koja u svom značenju obuhvaća sve vidove ljudskog življenja, te da je njezino, pa i ono najpovršnije svcobuhvatno razmatranje, znanstveni pokušaj koji nikada nije iscrpljen niti završen, ovaj rad samo je tek djelomičan i nikada dorečen fragment bogatog mozaika problematike prisutnosti slavenskih doseljenika u Veneciji tijekom dugotrajne povijesne povezanosti zapadne i istočne jadranske obale.

RIASSUNTO

LA PRESENZA A VENEZIA DEGLI IMMIGRATI DALLA COSTA ADRIATICA ORIENTALE

Il periodo di tempo entro il quale avveniva l'immigrazione degli immigrati slavi è suddiviso in alcune fasi, mentre con riguardo all'intensità dell'immigrazione il periodo della seconda metà del XV e della prima metà del XVI secolo è il più significativo. La provenienza degli immigrati viene esaminata in base ai loro cognomi e all'indicazione del luogo di provenienza (stato, città), e indica i luoghi della loro dimora e presenza più frequenti a Venezia (zona Castello), come anche le forme di attività e i mestieri che essi esercitavano. La vita spirituale degli immigrati, il loro attaccamento alle singole parrocchie, chiese, conventi e congregazioni, come anche le eredità testamentarie destinate a qualcuna delle istituzioni della chiesa è il prossimo circolo di vita quotidiana degli immigrati, mentre un'attenzione particolare viene fissata sul ruolo della confraternità di immigrati slavi recante il nome di Scola dei Sclavoni di Ss. Giorio e Trifone. Le possibilità economiche degli immigrati, il capitale, i beni immobili come anche diverse altre forme di redditi e di attività d'affari formano una totalità negli ambiti della quale l'autore si occupa esclusivamente del lato economico della presenza degli immigrati slavi, indicando che, generalmente, i conseguimenti della loro attività economica erano modesti. La vita ai »margini della società«, cioè la marginalità e i fenomeni devianti sugli esempi degli immigrati slavi, comprende diverse forme di criminalità e di procedimenti uscenti dalle norme sociali sorti in relazione alla vita e alle attività dei nostri immigrati a Venezia.

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVLJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

VOL. 26

Z A G R E B

1993.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR:

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Za izdavača
Ivo Goldstein

Priprema za tisak
Hrvoje Stančić

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje.

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti i tehnologije.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.